

**KİTABXANAŞÜNASLIQ
VƏ
BİBLİOQRAFİYA**

LIBRARIANSHIP AND BIBLIOGRAPHY

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ И БИБЛИОГРАФИЯ

ISSN 2079-4150

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

KİTABXANAÇILIQ-İNFÖRMASİYA FAKÜLTƏSİ

*Bakı Dövlət Universitetinin
100 illik yubileyinə həsr olunur*

**KİTABXANAŞÜNASLIQ
VƏ
BİBLİOQRAFİYA**

Elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal

№ 2 (43) * 2018

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin
2010-cu il 30 aprel tarixli (protokol №10-R) qərarı ilə
təsdiq olunmuşdur.*

1997-ci ilin oktyabrından nəşr olunur

BAKİ – 2018

KBT – 78

K 73

Təsisçi və baş redaktor:

Xəlil İSMAYILOV

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar mədəniyyət işçisi

Nadir İSMAYILOV (Baş redaktorun müavini)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Redaksiya heyəti:

1. *Professor Abuzər XƏLƏFOV*
2. *Professor Zöhrab ƏLİYEV*
3. *Professor Bayram ALLAHVERDİYEV*
4. *Professor Müjgan NƏZƏROVA*
(ABŞ, Konqres kitabxanası)
5. *Professor Lalə HACIBƏYOVA*
(ABŞ, Kend Dövlət Universiteti)
6. *Professor Renaldas GUDAUSKAS*
(Litva Milli Kitabxanasının baş direktoru)
7. *Fil.e.d. Aybəniz ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ*
8. *Professor Kərim TAHİROV*
9. *Dosent Knyaz ASLAN*
10. *Dosent Sevda XƏLƏFOVA*
11. *Tamella İSMİXANOVA*
12. *Mələk HACIYEVA*
13. *Dosent Rəşad QARDAŞOV (Məsul katib)*

K 73 **Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.**
№ 2 (43)/2018.– Bakı: Mütərcim, 2018. – 156 səh.

Redaksiyanın ünvanı:

AZ-1073/1. Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov küçəsi 23,
2 №-li tədris korpusu, IV mərtəbə, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsi,
“Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya” jurnalının redaksiyası
Telefon: 510-17-60

© “Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya”, 2018

ISSN 2079-4150

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ ФАКУЛЬТЕТ

**Посвешено 100-летию
Бакинского Государственного Университета**

**БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ
И
БИБЛИОГРАФИЯ**

Научно-теоретический,
Методический и практический журнал

№ 2 (43) * 2018

*Утвержден решением
Президиума Высшей Аттестационной Комиссии
при Президенте Азербайджанской Республики
от 30 апреля 2010 года (протокол № 10-R)*

Выходит с октября 1997 года

БАКУ – 2018

ББК – 78
К 73

Учредитель и главный редактор:

Профессор Халил ИСМАИЛОВ

Доцент Надир ИСМАИЛОВ (зам главного редактора)

Редакционная коллегия:

- 1. Профессор Абузар ХАЛАФОВ*
- 2. Профессор Зохраб АЛИЕВ*
- 3. Профессор Байрам АЛЛАХВЕРДИЕВ*
- 4. Профессор Мюжган НАЗАРОВА
(Библиотека Конгресса США)*
- 5. Профессор Лала ГАДЖИБЕКОВА
(США Кенд Государственный Университет)*
- 6. Профессор Реналдас ГУДАУСКАС
(Генеральный директор Литовской Национальной
Библиотеки)*
- 7. Д.ф.н. Айбениз АЛИЕВА-КЕНГЕРЛИ*
- 8. Профессор Керим ТАХИРОВ*
- 9. Доцент Князь АСЛАН*
- 10. Доцент Севда ХАЛАФОВА*
- 11. Тамелла ИСМИХАНОВА*
- 12. Мелек ГАДЖИЕВА*
- 13. Рашид ГАРДАШОВ (отв. секретарь)*

К 73 Библиотекосведение и библиография: научно-теоретический, методический и практический журнал. № 2 (43)/2018. – Баку: Мутарджим, 2018. – 156 стр.

Адрес редакции:

AZ-1073/1 г.Баку, ул. Захида Халилова 23,
учебный корпус №2, этаж IV, Библиотечно-информационный факультет,
редакция журнала «Библиотекосведение и библиография»
Тел.: 510-17-60

© «Библиотекосведение и библиография», 2018

ISSN 2079-4150

MINISTRY OF EDUCATION
OF AZERBAIJAN REPUBLIC

BAKU STATE UNIVERSITY
LIBRARIANSHIP AND INFORMATION DEPARTMENT

**Dedicated to the 100 anniversary of
the Baku State University**

**LIBRARIANSHIP
AND BIBLIOGRAPHY**

Scientific and theoretical, methodical
and practical journal

№ 2 (43) * 2018

*Approved by the decision
of the Presidium of the Supreme Attestation Commission
Under the President of the Republic of Azerbaijan from 30 April 2010
(protocol № 10-R)*

Publishing since October 1997

BAKU – 2018

LBC – 78
K 73

Founder and editor in chief:

professor Khalil ISMAILOV

Docent Nadir ISMAILOV (assistant editor in chief)

Editorial board:

1. Professor Abuzar KHALAFOV

2. Professor Zohrab ALIYEV

3. Professor Bayram ALLAHVERDIYEV

4. Professor Mujgan NAZAROVA

(The head of sector the Library of Congress of USA)

5. Professor Lala HAJIBEYOVA (Kend state university of USA)

6. Professor Renaldas Gudauskas

(General Director of the Lithuanian national library)

7. Ph.D. Aybeniz ALIYEVA-KANGARLI

8. Professor Karim TAHIROV

9. Docent Knyaz ASLAN

10. Docent Sevda KHALAFOVA

11. Tamella ISMIKHANOVA

12. Melek HAJIYEVA

13. Docent Rashad GARDASHOV (executive secretary)

K 73 Librarianship and bibliography: *The scientific-theoretical, methodical and practical journal.* № 2 (43)/2018.– Baku: Mutarjim, 2018. – 156 p.

Editorial address:

AZ-1073/1, Baku, st. Zahid Khalilov, 23, an educational building №2,
Floor IV, Librarianship and information department,
Edition of “Librarianship and bibliography” journal
Tel.: 510-17-60

© “Librarianship and bibliography”, 2018

MÜNDƏRİCAT

X.İ. İsmayılov	
Kitabxana texnologiyalarının idarəetmə prosesi kimi təşkili	14
N. İsmayılov	
Biblioqrafik axtarışın alqoritmi	27
R. Qardaşov	
Dini ədəbiyyatın universal onluq təsnifatı cədvəllərində əks etdirilməsi	32
S. Mustafayeva	
Azərbaycanda kitabxana resurslarının yaranması və formalaşmasının müasir vəziyyəti	39
S. Sadıqova	
Nigeriyada milli biblioqrafiya	44
N. Mehrəliyeva	
Bədii tərcümə mətninin redaktə xüsusiyyətləri	48
A. Əliyev	
ABŞ konqres kitabxanasının təsnifat cədvəllərinin xarakterik xüsusiyyətləri	56
X.İ. İsmayılov, D. Məhəmmədli	
Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun biblioqrafik informasiya təminatının müasir vəziyyəti	63
O. Quliyev	
Kitabxana resurslarının istifadəsində müəlliflik hüquqları problemləri	69
A. Abdullayeva	
Milli kitabxana Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğində vasitəçi kimi	75
L. Abasova	
Mustafa Çəmənliyə həsr olunmuş biblioqrafik göstəricinin tərtibatı və quruluş təhlili	82
Z. Rzayeva	
İnformasiya sisteminin xassələri və proseslərin yerinə yetirilməsi üsul və vasitələri	89
Ş. Qəmbərova	
F.B. Köçərli irsinə dair kitabxana resurslarının tipoloji təhlili	97
S. Hacıyeva, U. Manafova	
İctimai birlik və təşkilatların kitabxana işinin idarə edilməsi sistemində fəaliyyəti	105
İ. Bayramova	
Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində soruq-biblioqrafiya xidmətinin təşkilində İKT-nin yeri	112

E. Behbud	
Ensiklopediyaların təsnifatının mahiyyəti, mövzu və tərtibat məsələləri.....	121
H. Qasımlı	
Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin kitabxana-informasiya resurslarının inkişafı, formalaşması və müasir vəziyyəti	129
A. Şəhərvətova	
Kitabxanaçılıq peşəsinə verilən innovativ tələblər.....	136
E. Nəzərəliyev	
Kitabxanaların beynəlxalq təhsil siyasəti	141
Z. Məsizadə	
Bakı dövlət universiteti nəşriyyatında çap edilmiş dərslik və dərs vəsaitləri (1980-1990-ci illər)	146
J. İsmayılova	
2010-2018-ci illərdə Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatında çap olunmuş jurnallar (statistik təhlil)	150

СОДЕРЖАНИЕ

Х.Исмаилов	
Организация библиотечных технологий как процесса управления.....	14
Н.Исмаилов	
Алгоритм библиографического поиска	27
Р.Гардашов	
Отражение религиозной литературы в таблице универсальной десятичной классификации.....	32
С.Мустафаева	
Создание библиотечных ресурсов в Азербайджане и современное состояние образования.....	39
С.Садыгова	
Национальная библиография в Нигерии	44
Н.Мехралиева	
Особенности редактирования литературного переводного текста.....	48
А.Алиев	
Характерные особенности классификационных таблиц Библиотеки Конгресса США.....	56
Х.Исмаилов, Д.Магомедли	
Текущее состояние предоставления библиографической информации Шекинско-Загатальского экономического района Азербайджанской Республики.....	63
О.Гулиев	
Проблемы авторского права в использовании библиотечных ресурсов.....	69
А.Абдуллаева	
Национальная библиотека как посредник в продвижении азербайджанской литературы.....	75
Л.Аббасова	
Структурный дизайн и анализ библиографического указателя, посвященного Мустафе Чаманли.....	82
З.Рзаева	
Методы и средства реализации и функционирования информационных систем.....	89
Ш.Гамбарова	
Типологический анализ библиотечных ресурсов наследие Ф.Кочарли.....	97
У.Манафова, С.Гаджиева	
Деятельность общественных объединений и организаций в системе управления работой библиотеки.....	105

И.Байрамова	
Место ИКТ в организация справочно-библиографического обслуживания Централизованной библиотечной система (ЦБС).....	112
Э.Бехбуд	
Суть, тематика и составление проблем определения энциклопедий.....	121
Х. Гасымлы	
Развитие, формирование и современное состояние библиотечно- информационных ресурсов Азербайджанского университета туризма и менеджмента.....	129
А.Шахаветова	
Инновационные требования предъявляемые профессии библиотекаря.....	136
Э.Назаралиев	
Образовательная Политика Школных Библиотек.....	141
З.Масизаде	
Учебники и учебной пособие опубликованные в 1980- 1990 годах в издательстве бакинского государственного университета.....	146
Ж.Исмаилова	
Журналы, изданные в издательстве Бакинского государственного университета в 2010-2018 годах (Статистический анализ).....	150

CONTENTS

Kh.Ismailov	
Organization of library technology as a management process.....	14
N.Ismailov	
Algorithm of bibliographic search.....	27
R.Gardashov	
Expression of religious literature in the universal decent classification.....	32
S.Mustafaeva	
Creation and modern state of formation of library resources in Azerbaijan.....	39
S.Sadigova	
National bibliography of the Republic of Nigeria.....	44
N.Mehralieva	
Editing features of literary translation text.....	48
A.Aliyev	
Characteristic features of US Congress Library classification tables.....	56
Kh.Ismailov, D. Mahammadli	
The Modern situation of the bibliographic information provision of Sheki-Zagatala economic region of Azerbaijan Republic.....	63
O.Guliev	
Tuition of using library resources rights problems.....	69
A.Abdullayeva	
The National Library as a mediator in promoting of Azerbaijani literature.....	75
L. Abbasova	
Structure design and analysis of bibliographic index devoted to Mustafa Chamanli.....	82
Z.Rzaeva	
Methods and means of information system properties and processes execution.....	89
Sh.Gambarova	
Typological analysis of the library resources about F.Kocharli's heritage.....	97
U.Manafova, S.Hajieva	
Activity of public associations and organizations in the library work management system.....	105
İ.Bayramova	
Position of ICT in the organization of bibliographic services in the Central Library Systems.....	112

E.Behbud	
Essence, subjects and construction of problems of classification of encyclopedias.....	121
H.Gasimli	
Development, formation and current state of library and information resources of Azerbaijan Tourism and Management University.....	129
A.Shavatova	
Innovative requirements for the librarianship profession.....	136
E.Nazaraliev	
Educational Policy of School Libraries.....	141
Z.Mesizade	
Textbooks and training manual published in baku state university publishing house in 1980-1990.....	146
J.Ismayilova	
Journals published in the publishing house of Baku State University in 2010-2018 (Statistical analysis).....	150

Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

Sərəncamı

2019-cu ildə Azərbaycanın nüfuzlu elm və təhsil ocağı Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsinin 100 illiyi tamam olur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı Bakı Dövlət Universiteti müsəlman Şərqiində yeni tipli ilk ali məktəb kimi yarandığı vaxtdan etibarən nailiyyətlərlə zəngin şərəfli bir yol keçmişdir. Daim azərbaycançılıq məfkurəsinə sadiqlik nümayiş etdirən Universitetin ölkədə ali təhsil sisteminin qurulmasında, elmi tədqiqatların dərin məzmun kəsb edərək son texnologiyaların da tətbiqi ilə müasir standartlara uyğun aparılmasında və ümumən milli özünüdərək prosesinin sürətləndirilməsində təqdirəlayiq xidmətləri vardır. Bakı Dövlət Universiteti tarixən vətənpərvər ziyalıların fədakar əməyi sayəsində yetirdiyi ictimai-siyasi, elm və mədəniyyət xadimləri ilə Azərbaycanın mövcud simasının təşəkkülünə böyük töhfələr vermişdir. Respublikada yaradıcı elmi təfəkkürün innovativ ideyalar əsasında formalaşdırılması, hazırlıqlı kadr potensialının davamlı təkmilləşdirilməsi və elmi-intellektual mühitin inkişaf səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, o cümlədən Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni dəyərlərinin və mənəvi-əxlaqi sərvətlərinin qorunub yaşadılması Universitetin dünya təhsil məkanına inteqrasiya yolu seçməklə göstərdiyi bu günkü çoxşaxəli, geniş fəaliyyətin başlıca istiqamətlərini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq və ölkədə ali təhsilin, elmin əhəmələrinin zənginləşdirilməsində, gənc nəslin müstəqil dövlətçilik ideallarına sədaqət ruhunda tərbiyəsində mühüm xidmətlərini nəzərə alaraq, Azərbaycan xalqının milli sərvəti Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyinin layiqincə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə **qərara alıram**:

1. Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyi dövlət səviyyəsində qeyd edilsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 14 noyabr 2017-ci il.

KİTABXANA TEXNOLOGİYALARININ İDARƏETMƏ PROSESİ KİMİ TƏŞKİLİ

Xəlil İsmayilov

Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının müdiri, Əməkdar mədəniyyət işçisi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının həqiq üzvü, tarix üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: kh.İsmailov@mail.ru

Организация библиотечных технологий как процесса управления

В статье описывается концепция библиотечных технологий, сущность библиотечных технологий, ее структурный и функциональный характер. Вот некоторые из особенностей организационного управления, технологий управления и организации библиотечных технологий как процесса управления. В статье также анализируются новые возможности и перспективы развития библиотечных технологий в контексте современного информационного общества.

Organization of library technology as a management process

The article describes the concept of library technology, the essence of library technology, its structural and functional character. Here are some of the features of organizational management, management technologies and organization of library technology as a management process. The article also draws on the analysis of new features and future perspectives of library technology in the context of modern information society.

Açar sözlər: *kitabxana, texnologiya, idarəetmə, kitabxana texnologiyası, menecment, idarəetmə prosesi, informasiya, informasiya texnologiyaları, kommunikasiya texnologiyaları*

Key words: *library, technology, management, library technology, management, management process, information, information technology, communication technologies*

Ключевые слова: *библиотека, технология, управление, библиотечные технологии, управление, процесс управления, информация, информационные технологии, коммуникационные технологии*

Giriş. Məlumdur ki, mütəşəkkillik istənilən texnologiyanın fərqləndirici əlamətidir. Kitabxana texnologiyalarının idarəetmə prosesi kimi təşkili aşağıdakı məsələlərin həllini təmin edir:

- Kitabxana istehsalının arzu edilən yekun nəticələrinin normativ modelinin (etalonunun) formalaşması və korrektəsi;
- Kitabxananın istehsal resurslarının formalaşması və onların effektiv istifadəsi üçün şəraitin yaradılması;
- Əsas və köməkçi (təminedic) istehsalın nizamlanması və nəzarəti;
- Kitabxana texnologiyasının işlənilib hazırlanması və təkmilləşdirilməsi;

•Kitabxananın texnoloji sistem kimi fəaliyyətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi.

Kitabxana texnologiyaları təşkilin və idarəetmənin mürəkkəb obyektidir. Kitabxana texnologiyalarının təşkili formalarını müxtəlif əsaslar üzrə diferensasiya etmək olar.

•İşin istehsal üsulu (əl əməyinə əsaslanan, mexanikləşdirilmiş, avtomatlaşdırılmış, hibrid texnologiya);

• Təşkilati strukturun səviyyəsi (şöbədaxili, şöbələrarası, müstəqil kitabxana, şəbəkəli, sistemli);

• İnformasiya daşıyıcıları (kağız, mikrofiş, elektron, holoqram və s.)

• İntegrasiyanın miqyası (lokal, inteqral, kompleks və s.).

Amerika kitabxanaşünası M. Baklend texnoloji əsas üzrə kitabxanaları üç tipə böldü: kağız, avtomatlaşdırılmış, elektron.[4, s.29]

Onun tip bölgüsünün əsasında kitabxana proseslərinin (əl əməyinə əsaslanan, avtomatlaşdırılmış texnologiya) reallaşdırılması üsulları və kitabxana məhsullarının reallaşdığı informasiya daşıyıcılarının (kağız sənəd, elektron sənəd) növləri dururdu

Məsələnin qoyuluşu. Məsələn, avtomatlaşdırılmış kitabxana kağız kitabxana ilə müqayisədə texnoloji üstünlüklərə malikdir; komplektləşdirmə, sənədlərin işlənməsi, qeydiyyatı, uçotu və “kitabxanadaxili” fəaliyyətin digər növləri ilə bağlı bir sıra prosesləri maşına ötürməyə imkan verir; avtomatlaşdırılmış kitabxana texnologiyasının əsas məhsulu olan elektron kataloqlar çap və kartoçka kataloqları ilə müqayisədə daha elastik və mobildirlər, onlardakı bibliografik yazıları təzələmək, yenidən təşkil etmək, kombinə etmək olur; telekommunikasiya kanalları digər kitabxana fondlarına uzaq məsafədən giriş imkanını təmin edir və s.

Lakin üstünlüklər bu xidmətdən istifadə edənlərə deyil, onu göstərənlərə aiddir. Kağız və avtomatlaşdırılmış kitabxanalarda istifadəçilərə xidmətin əsas resursu - məkan daxilində lokallaşdırılan, vacib dəyişikliklərin daxil edilməsi planında çevik olmayan, məkan və zaman daxilində məhdud daxilolma imkanı olan kağız sənədlər (və ya onun mikro forması) olaraq qalır. Məhz buna görə də belə kitabxanalarda kitabxana xidmətinin keyfiyyəti yerli fondun məzmunu və həcmilə müəyyən edilir.

Yalnız elektron kitabxana - avtomatlaşdırılmış texnologiyanın aşkar üstünlüklərində birləşdirir (bu üstünlüklərə - məkan daxilində lokallaşdırılmayan, distant və eyni zamanda tələbatçıların geniş əhatə dairəsi tərəfindən istifadəsi rahat və sürətli çıxarma üçün mümkün olan, işlənməsi, aktualaşdırılması, vacib dəyişikliklərin aparılması planında tez əmələ gələn, kağız variantla müqayisədə kompakt olan - maşınla oxunan sənədlərin geniş təbliğini aid etmək olar).

Elektron sənədlərə uzaq məsafədən girişin təqdim edilməsi hesabına kitabxana xidmətləri çeşidini kifayət qədər genişləndirmək, kitabxana xidməti keyfiyyətinin vacib sənədin konkret fondada mövcudluğundan birbaşa asılılı-

ğını aradan qaldırmaq, informasiyanın istifadəçiyə çatdırılması forması və kanallarının müxtəlifliyi və müddətinin azaldılması hesabına onun rahatlığını artırmaq imkanı yaranmış olur. [11, s.39]

M.Baklentin tipologiyası müasir kitabxanalarda texnoloji innovasiyaların əsas istiqamətləri ilə yaxşı uyğunlaşır.

- Ənənəvi texnologiyaların və ənənəvi informasiya mənbələrinin tam elektronlaşdırılması-elektron kitabxana variantı;
- Ənənəvi və innovasiyalı texnologiyaların birləşdirilməsi –hibrid kitabxana variantı;
- Xüsusi yeniliklər hesabına texnologiyanın qismən modernləşdirilməsi - ənənəvi kitabxana variantı.

Məsələnin izahı. Kitabxana texnologiyasının idarə edilməsi üçün onun aşağıdakı xüsusiyyətləri vacib hesab edilir:

- Dəyişkənlik – kitabxana texnologiyasının təkamül dəyişikliklərinə (texnoloji “dairələrin” aradan qaldırılması, funksional vəzifələrin bölüşdürülməsi, istehsal strukturunun yenidən təşkili) və radikal innovasiyalı dəyişikliklərə (kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına, perspektivli informasiya texnologiyalarının mənimsənilməsinə) meyilli olması.

- Sistemlilik – kitabxana texnologiyası komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığı, digər texnoloji alt sistemlərə, bütünlükdə istehsal prosesinə təsiri nəzərə almadan qismən modernləşdirmə (məs: yeni vasitələrin əldə edilməsi) cəhdinin məhsuldar olmaması. Beləliklə, texnologiyanın vahidliyi nəzərə alınmadan ayrı-ayrı proseslərin, kitabxananın istehsal sahələrinin lokal avtomatlaşdırılması çox zaman informasiya məhsulu və xidmətinin keyfiyyətinin artırılması və çeşidinin genişləndirilməsi baxımından heç bir müsbət keyfiyyət əldə etmədən işin dəyərinin (maddi baxımdan) əhəmiyyətli dərəcədə artmasına gətirib çıxarır.

- Konservatizm – texnoloji sistemin xarakteristikaların pisləşməsinə zəif reaksiya verməsi, texnoloji “pozuntuların” miqdarının artması, istehsal edilən məhsul və xidmət çeşidinin istifadəçilərin dəyişən sorğularına uyğun gəlməməsi, kitabxana üçün ənənəvi olmayan texnologiyaların mənimsənilməsi baxımından işçi heyətdə stereotip və psixoloji problemlərin mövcud olması;

- Qeyri-müəyyənlik – bəzən zamana buraxılan keyfiyyətin yəqinlik xarakteri, uçotu və proqnozlaşdırılması çətin olan son nəticənin çoxlu sayda daxili və xarici amillərdən asılılığı (maliyyələşdirmənin qeyri-sabit olması, sorğunun dəyişməsi, sənəd axınının ritmik olmaması). [20, s.99]

Azərbaycan kitabxana ictimaiyyəti korporativ kitabxana texnologiyalarının formalaşması və mənimsənilməsi mərhələsini yaşayır. Regional kitabxana konsorsiumlarının yaradılmasının, regionlararası, milli və beynəlxalq kitabxana-informasiya layihələrinin reallaşdırılmasının konseptual əsasında açıq sistemlər fəlsəfəsi digər kitabxanalar və kitabxana sistemləri (vətən və xarici) ilə qarşılıqlı əlaqənin azad və real imkanları durur. Korporativ informasiya resurslarının yaradılması və qarşılıqlı istifadəsi prosesində baza texnoloji prinsipi kimi İnternet

texnologiyaya üstünlüyün verilməsi olduqca önəmlidir. Korporativ fəaliyyətin təşkili aşağıdakı prinsiplər üzərində qurulur: strukturların bölüşdürülməsi (resurs, funksional, texnoloji); regionlaşdırma (regional maraq və xüsusiyyətlərin nəzərə alınması); girişdə (baza prinsipləri və təşkilati strukturda dəyişiklik edilmədən yeni üzvlərin daxil olmalarının mümkünüyü) və sosial əməkdaşlıqda bərabərliyin olması (kitabxana – informasiya resurslarının birgə yaradılması və istifadə edilməsinə, istifadəçilərə göstərilən kitabxana-informasiya xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmək). [18, s.88]

Kitabxana texnologiyasının təşkilində mövcud olan çoxlu sayda tədbirlər içərisində kitabxana istehsalının texnoloji hazırlığını, kitabxananın texnoloji xidmət fəaliyyətini, texnoloji normativ-soraq verilənlər bazasının funksiyalarını xarakterizə edək.

Kitabxana istehsalının texnoloji hazırlığı. İstehsalın “texnoloji hazırlığı” anlayışı sənaye texnologiyasından götürülmüşdür.

Kitabxana istehsalının texnoloji hazırlığı – kitabxananın müəyyən edilmiş kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə malik lazımi həcmdə informasiya məhsulu və xidmətlərinin hazırlanması üçün vacib olan təmin edici vasitələr və texnoloji sənədlərin tam komplekti ilə təmin edilməsi üzrə tədbirlərin toplusu kimi şərh edilə bilər.

İstehsalın texnoloji hazırlığı nəticəsinin əsasında onun texnoloji hazırlığı, məhsulun, xidmətin hazırlanması və reallaşdırılmasının texnoloji prosesinin texnoloji sənədləşmənin tələblərinə tam uyğun gəlməsi baxımından texnoloji intizamın gözlənilməsi üçün şəraitin yaradılması durur.

İstehsalın texnoloji hazırlığı aşağıdakı məsələləri həll edir:

1. Məhsulun, xidmətin texnolojiliyinin təmin edilməsi;

Texnolojilik dedikdə, hazırlanma prosesi üçün mümkün olan və istehsalda, istifadədə xərcləri minimuma endirən məhsul və xidmətlərin məcmusu başa düşülür.

Sənayedə istehsal, istismar və təmir texnolojiliyi mövcuddur. Onların hər biri istehsal, istismar və təmir işlərində bütün növ xərclərin azaldılması ilə xarakterizə olunur. Prosesin digər variantı ilə müqayisədə tələb olunan keyfiyyət və etibarlılıq parametrlərində daha çox qənaətli olan variant texnoloji variant hesab edilir. Kəmiyyət baxımından sənayedə texnolojiliyin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilərin xüsusi sistemi tətbiq edilir. Texnolojiliyin bu göstəricilərindən bəziləri kitabxana istehsalında tətbiq edilir:

İşin (əməyin) ağırlığı, ağırlığın xüsusiçəkisi, texnoloji maya dəyəri, maddi tutumu, maddi tutumun xüsusiçəkisi. İşin (əməyin) ağırlığı – məhsul və xidmətin istehsalına ayrılan iş vaxtının ümumi sərfi;

Ağırlığın xüsusiçəkisi – məhsul vahidinin istehsalına ayrılan vaxt sərfi;

Maya dəyəri – istehsal, məhsul və xidmətin reallaşdırılmasına ayrılan bütün sərfiyyatların pulla ifadə olunması;

Texnoloji maya dəyəri – məhsul və xidmət istehsalının texnoloji proseslərini həyata keçirmək üçün xərclərin məbləği ilə təyin edilən, maya dəyərinin tam bir hissəsi;

Maddi tutum məhsulun və xidmətin istehsalı üçün vacib olan maddi resursların səfəlidir.

Maddi tutumun xüsusiçəkisi məhsul vahidinə olan xərclərdir.

2. *Texnoloji proseslərin işlənilməsi* tip və qrup şəkilli texnoloji proseslərin seçimi, layihələşdirilməsi, standartlaşdırılması, həmçinin texnoloji sənədləşmənin tərtibini nəzərdə tutur.

3. *Təminədi vasitələrin layihələşdirilməsi və yaradılmasına* istehsal vasitələrinin (texniki, linqvistik, proqram) unifikasiyası, xüsusi vasitələrin işlənilməsi və hazırlanması daxildir.

4. *İstehsalın texnoloji hazırlıq prosesinin təşkili və idarə edilməsinə* isə istehsalın texnoloji hazırlıq işlərinin planlaşdırılması, normativ, texnoloji metodik sənədlərin işlənilməsi və təsdiqi, texnoloji xidmət strukturunun təkmilləşdirilməsi, texnoloji hazırlıq proseslərinin avtomatlaşdırılması aid edilir. İstehsalın texnoloji hazırlığının məzmununu onun layihələşdirilməsi və istifadəsi (istismarı) mərhələlərində xarakterizə edək.

İstehsalın texnoloji hazırlığı – özünün layihələşdirilmə və yenidən təşkil olunma mərhələlərində istehsal sisteminin qurulmasını, planlaşdırılan məhsul və xidmətlərin nəzərdə tutulmuş müddət və minimal xərclərlə müəyyən edilmiş zaman ərzində istehsalı üçün şəraitin yaradılmasını təmin edir. Kitabxana istehsalının da aid edildiyi çox nomenklaturalı istehsalın layihələşdirilməsində onun ən vacib xüsusiyyətlərindən biri olan yenidən qaydaya salınma, elastikliyi xüsusiyyəti formalaşır.

Təşkil olunmuş istehsalın istismarı mərhələsində texnoloji hazırlıq planlaşdırılan məhsul və xidmətlərin istehsalı prosesində resurslardan, eləcə də vasitələrdən optimal istifadəni təmin edir. [9, s.25]

Kitabxananın texnoloji xidməti. Kitabxananın texnoloji xidməti – kitabxana istehsalının texnoloji hazırlığı və təşkilini, informasiya məhsulları və xidmətlərinin yeni çeşidinin mənimsənilməsini, informasiya texnikasının müasir vasitələrinin imkanlarından istifadəyə əsaslanan informasiya texnologiyalarının kitabxana praktikasına tətbiqini təmin edir.

Texnoloji xidmətlərə innovasiyalı layihələrin reallaşdırılmasına istiqamətlənən, kitabxananın müvəqqəti yaradıcı kollektivinin və ya ixtisaslaşdırılmış struktur alt bölmələrinin real alternativini kimi baxıla bilər.

İnnovasiyanın hansı xarakterə (çeşid, texnoloji, idarə) malik olmasından asılı olmayaraq bu xarakterlərin hər birində texnoloji tərkib daha çox üstünlük təşkil edir.

Texnoloji innovasiyaların işlənməsində və tətbiqində aşağıdakıları bilmək olduqca önəmlidir:

1. Təşkilati və texnoloji sistemlər bir-biri ilə konseptual baxımdan uyğunlaşmalıdırlar.

2. Yeni texnologiyaların tətbiqi -əməkdaşların yeni şəraiti ilə bağlı müsbət motivlərini (əsaslarını) və razılıqlarını təmin etməlidir.

3. Əməkdaşların özləri texnoloji sistemlərin yaradılması, inkişafı və təkmilləşdirilməsində fəal iştirak etməlidirlər.

4. İnnovasiyalı texnoloji layihələr kitabxananın inkişafının strateji planına daxil edilməlidir.

Savadlı texnoloqa tənqidi, konstruktiv, innovasiyalı düşüncə tərzini xasdır. Eyni zamanda, yalnız iri kitabxanalar ixtisaslaşdırılmış struktur altbölmələri kitabxana administrasiyası yanında texnoloji şöbə və ya xidməti yaratmaq imkanına malikdir.

Belə ki, Novosibirsk şəhərində fəaliyyət göstərən Dövlət Kütülvə Elmi-texniki Kitabxananın texnoloji xidməti kitabxananın struktur altbölmələrinin nümayəndələrinin daxil olduqları Texnoloqlar Şurası kimi fəaliyyət göstərir. Bu xidmət kompüter-informasiya və ənənəvi kitabxana-bibliografiya texnologiyalarının texnoloji müşayiətini həyata keçirir

Onun fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Kitabxananın əsas texnoloji proseslərinin nizama salınması və planlı şəkildə təkmilləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin stabilliyinin təmin edilməsi;

- Kitabxana, informasiya işlərinin normalaşdırılması və qabaqcıl texnologiyaların təşkili problemlərinin elmi proqnozu və strateji baxımdan işlənilməsi;

- Kitabın keçdiyi yol üzrə avtomatlaşdırılmış sistemlərin yaradılması və tətbiqi sahəsində vahid texnoloji siyasətin həyata keçirilməsi;

- Texnologiya və normalaşdırma məsələləri üzrə struktur altbölmələrin istehsal əlaqələrinin koordinasiyası. [4, s.33]

Texnoloqun, baş texnoloqun ştat vahidini funksional şöbələr (məs.: kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsinin və ya elmi-metodiki şöbənin) aparıcı mütəxəssisləri və ya direktor müavinlərindən birinin tutması halı situasiyalar içərisində daha çox rast gəlinəndir.

Kitabxana fəaliyyətinin texnoloji layihələşdirmə, normativ, metodiki və texnoloji təminat funksiyalarını, kitabxana texnoloji proseslərinin təşkilini bir qayda olaraq, kitabxananın şöbə, sektor və digər struktur altbölmələrinin müdirələri (özlərinin səlahiyyətləri çərçivəsində) icra edirlər.

Kitabxana tərəfindən hansı texnoloji xidmət fəaliyyəti variantının seçilməsindən asılı olmayaraq (ixtisaslaşdırılmış texnoloji alt bölmənin yaradılması və ya "texnoloji" funksiyaların şöbələr və istehsal xidmətləri arasında bölüşdürülməsi), razılaşdırılmış texnoloji strategiya və taktikanın vacibliyi danılmazdır. Texnoloji məqsədyönlülük prinsipi kitabxananın informasiya məhsulları və xidmətlərinin çeşid dəyişkənliyi, kitabxana proseslərinin texnoloji təchizatı, yeni sənəd növləri ilə komplektləşdirmə, daxili verilənlər bazasının formalaşdırılması və xarici verilənlər bazasının əldə edilməsi, kitabxananın təşkilati-funksional təşkili, kitabxana heyətinin ixtisasının artırılması, yaxud dəyişdiril-

məsiilə bağlı olan fəaliyyətinin vəinkişafının əsas məsələlərinin həllində mühüm prinsip hesab edilir.

Kitabxana fəaliyyətinin texnoloji təminatının əhəmiyyətini dərk etdikdən sonra biz gündəlik kitabxana təcrübəsində texnoloji biliyə kifayət qədər tələbatın olmaması faktını etiraf etməliyik. Bu fakt, nəinki kitabxana mütəxəssislərinin peşəkar mentalitet xüsusiyyətləri, eləcə də texnoloji məsələlərin həllinin çox ağır olması ilə əlaqədardır. Onların içərisindən texnoloji xidmətin gündəlik də olmasa, dövrü olaraq həll etməli olduğu və taktiki qrupa aid edilən bəzi məsələləri sadalayaq:

- Texnoloji proseslərin əməliyyat təhlili;
- Texnoloji proseslərin normativ-metodiki təminatının qiymətləndirilməsi

- Texnoloji marşrutun qurulması;
- Kitabxana istehsalının resurs bazasının qiymətləndirilməsi;
- Texnoloji proseslərin normalaşdırılması;
- Kitabxana istehsalının ağırlığının qiymətləndirilməsi;
- İnformasiya məhsulları və xidmətlərinin maya dəyərinin hesablanması;
- İstehsal edilən məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi;
- Texnoloji proseslərə nəzarət. [7, s.111]

Əgər nəzərə alsaq ki, bu məsələlər kitabxana fondunun formalaşdırılması və təşkili, soraq-axtəriş aparatının yaradılması və aktualaşdırılması, kitabxana istifadəçilərinə xidmətlə əlaqədar olan əsas istehsal fəaliyyətinə əlavə olaraq həll edilirsə, o zaman spesifik texnoloji funksiyaların icrası üçün avtomatlaşdırılmış texnologiyadan istifadənin vacibliyi reallığa çevrilir. Texnoloji təyinatlı daxili verilənlər bazasının, texnoloqun avtomatlaşdırılmış işçi yerinin yaradılması gündəlik kitabxana əməyinin həcminə və keyfiyyətinə ciddi ziyan vurmada texnoloji tələblərin müasir səviyyəsinə qalxmağa imkan verəcəkdir.

Keyfiyyət menecmentinin texnoloji tərkibi Keyfiyyətin təmin olunması – informasiya məhsulları və xidmətlərinin istehsalında tələb olunan xarakteristikaların formalaşdırılması prosesi və nəticəsi, həmçinin informasiya məhsullarının mühafizəsi, yayılması və istifadəsində bu xarakteristikaların dəstəklənməsi prosesidir.

Keyfiyyətin təmin olunma konsepsiyası üç baza amilinin nəzərə alınmasına əsaslanır:

- Maddi baza (resurslar, istehsal vasitələri, binalar, infrastruktur, məxaric materialları və s.);
- İstifadəçilərin sorğu və tələbatlarının keyfiyyətli təmin edilməsində və effektiv işdə maraqlı olan ixtisaslaşdırılmış şəxsi heyət;
- Düşünülmüş təşkilati struktur və müəssisənin (təşkilatın, xidmət müəssisəsinin) düzgün idarə edilməsi (istehsalın, şəxsi heyətin, innovasiyaların, keyfiyyətin və digər sahələrin strateji və operativ idarə olunması).

Gördüyümüz kimi, istehsal edilən məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin təmin olunması üçün kitabxananın əsas texnoloji alt bölmələrinin əhəmiyyəti artıq özünü konseptual səviyyədə göstərməkdədir.

Keyfiyyətin idarə olunması məhsulun və xidmətlərin tələb olunan keyfiyyətinin təmin olunması məqsədilə istehsal prosesinə göstərilən təsirdir. Kitabxananın texnoloqları və texnoloji xidməti keyfiyyətin idarə olunmasının bütün mərhələlərində vacib subyektlər hesab olunurlar:

1. Məhsul və xidmətlərin perspektivli nomenklaturası haqqında qərarların qəbul edilməsi və onların istehsalı üçün texniki və texnoloji şəraitin hazırlanması;

2. İstehsala hazırlığın yoxlanılması, təşkilati məsuliyyətin və istehsal funksiyalarının bölüşdürülməsi;

3. Məhsulun hazırlanması və ya xidmətin göstərilməsi prosesi;

4. Nöqsanların aradan qaldırılması, gələcəkdə üzə çıxacaq nöqsanlara yol verməmək üçün dəyişikliklərin istehsal prosesinə daxil edilməsi və onlara nəzarət;

5. Keyfiyyət üzrə uzunmüddətli planların işlənilməsi.

Beləliklə, kitabxananın keyfiyyət menecmenti sisteminin tətbiqinə hazırlığı mərhələsində onun texnoloji xidməti – istehsal və təmin edici proseslərin əməliyyat təhlilinə, alqoritmləşdirilməsinə, əməliyyatların sənədləşdirilməsinə (fəaliyyət üsullarına);

keyfiyyətə daxili və xarici nəzarətin keçirilməsi üçün reqlamentlər sisteminin işlənilməsinə; qiymətləndirmə obyektlərinin üç qrupu üzrə keyfiyyətin əsas xarakteristikalarının seçiminə; 1) proseslər; 2) məhsullar; 3) sistem (kitabxana) görə məsuliyyət daşıyır. [24, s.101]

Kitabxanada keyfiyyətin menecmenti sisteminin reallaşdırılması mərhələsində texnoloji xidmət aşağıdakıları təmin edir: keyfiyyətə nəzarət (yeni proseslərin layihələşdirilməsinə, məhsul və xidmətlərə nəzarət, sənədlərə, sorğulara, avadanlıqlara, istehsal vasitələrinə, materiallara giriş; məhsul və xidmətlərin istehsalı prosesinə əməliyyat nəzarəti, fəaliyyətin aralıq nəticələrinə nəzarət, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinə yekun nəzarət); şəxsi heyətin təlimi (ixtisasın artırılması, yeni istehsal funksiyalarının icrası üçün kadrların təkmilləşdirilməsi), keyfiyyətin təmin olunması üzrə tədbirlərin işlənilməsi və reallaşdırılması (yol verilən uyğunsuzluqların aradan qaldırılması üzrə korrekte tədbirləri, səbəblərin aradan qaldırılması üzrə xəbərdarlıq tədbirləri, potensial uyğunsuzluqların aradan qaldırılması və onların yaranmasının qarşısının alınması üzrə profilaktik tədbirlər).

Kitabxananın informasiya məhsulları və xidmətlərinin keyfiyyətinin təmin olunması üzrə əlavə tədbirlər aşağıdakılardır:

Standartlaşdırma – qarşılıqlı əvəz edilmənin, proqram-texniki və informasiya uyğunluğunun, kitabxananın məhsul və xidmətlərinin keyfiyyətinin təmin edilməsi, kitabxana istehsalının effektivliyinin yüksəldilməsi məqsədilə informasiyanın təqdim edilməsinin, kitabxana, informasiya fəaliyyətinin və

kitabxana texnologiyası komponentlərinə qoyulan tələb qaydalarının vahid formasının müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi. İnformasiya məhsulu və xidməti keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə kitabxanalar məhsulun və xidmətin tələbatçılıq xarakteristikasını (tələbatçıya istiqamətlənmiş informasiya), işlərin yerinə yetirilmə texnologiyasının təsvirini (istehsalçı üçün texnoloji reqlamenti) nəzərdə tutan lokal standartları işləyib hazırlaya bilərlər;

Sertifikatlaşdırma – kitabxanaların informasiya bazarında uğurlu fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin yaradılması, tələbatçıların keyfiyyətli informasiya məhsulları və xidmətlərində düzgün seçim etməsinə təsir göstərmək məqsədilə kitabxana-informasiya məhsullarının, xidmətlərinin, proseslərinin, keyfiyyət sistemlərinin, sənədləşmənin müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğunun təsdiqlənməsi. İnformasiya məhsulları və xidmətlərinin, həmçinin digər obyektlərin sertifikatlaşdırılması ilkin mərhələlərdə kitabxana tərəfindən könüllü şəkildə həyata keçirilir və keyfiyyətin müəyyən səviyyəsinin təminatı sayılır. Bu iş xüsusi (müstəqil) orqan – sertifikatlaşdırma mərkəzi tərəfindən həyata keçirilir və rəsmi sənədin (uyğunluq sertifikatı), eləcə də xüsusi nişanın (uyğunluq nişanının) verilməsini nəzərdə tutur.

Lisenzialaşdırma – proqramlara, normativ tələblərə və standartlara riayət edilməsi ilə müəyyən fəaliyyət növünün (məs: nəşriyyat, təhsil və s.) həyata keçirilməsi üçün sahibkar subyekt (kitabxana) hüququna malik olmaq.

Markalama – istehsalçının istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinə görə daşdığı məsuliyyəti göstərən xüsusi simvolun (loqotip, əmtəə nişanı, xidmət nişanı) kitabxana-informasiya məhsullarına vurulması. [11, s.21]

Etimadnamə - sahibkar subyektin (kitabxananın) statusunun təsdiqi, tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətin (məs: elmi, təhsil və s.) bu tip müəssisələrin işinin məzmununa, səviyyəsinə və keyfiyyətinə dövlət tərəfindən qoyulan tələblərə uyğunluğunun qəbul edilməsi. Beləliklə, kitabxana-informasiya məhsulları və xidmətləri keyfiyyətinin idarə edilməsi ilə bağlı aparılan çoxplanlı və məzmunlu iş, kitabxana texnoloqlarının fəal iştirakı, çox zaman isə texnoloji xidmətin aparıcı rolu və təşəbbüsü ilə həyata keçirilir.

Texnoloji təyinatlı normativ - soraq verilənlər bazası. Çoxlu sayda nizamlayıcı, hesabat xarakterli və digər sənədlərdə səpələnmiş texnoloji informasiyanın üzə çıxarılması, onun ixtisaslaşdırılmış normativ - soraq verilənlər bazasında (NSVB) yerləşdirilməsi, hiss olunacaq dərəcədə idarəedici effekt vermiş olur.

Texnoloji təyinatlı normativ-soraq verilənlər bazasının tərkibinə aşağıdakı fayllar daxil edilə bilər:

- “İnformasiya məhsulları və xidmətləri” – kitabxana tərəfindən istehsal olunan məhsulların və tələbatçılara təqdim edilən xidmətlərin nomenklaturası;
- “Struktur altbölmələri” – kitabxananın struktur altbölmələrinin siyahısı (əməkdaşların sayı və ştat tərkibi göstərilməklə);

- “İcraçılar” – kitabxana işçilərinin vəzifələrinin və dərəcələrinin (kateqoriyalarının) siyahısı (əməkdaşların vəzifə məvəciblərinin və ya iş vaxtı normalarının dəyəri göstərilməklə);
- “Texnoloji əməliyyatlar” – ayrı-ayrı texnoloji proseslərə aidliyi nöqtəyi-nəzərindən strukturlaşdırılmış texnoloji əməliyyatların nomenklaturası (hər əməliyyata sərf olunan vaxt norması göstərilməklə);
- “İnformasiya resursları” – informasiya axtarışı üçün əldə edilməsi mümkün olan mənbələrin: soraq, bibliografik və informasiya nəşrlərinin kataloqu; ənənəvi və elektron kataloqlar; daxili və xarici verilənlər bazası və s;
- “Reqlamentləşdirici sənədlər” – kitabxana istehsalı üçün aktual olan təşkilati, normativ, metodiki, texnoloji sənədlərin kataloqu;
- “Texnoloji vasitələr” – mövcud olan avadanlıqların və texniki vasitələrin kataloqu (onların parametrik xarakteristikaları və kitabxananın struktur altbölmələri üzrə bölgüsü göstərilməklə) və s. İdarəetmə sənədləri, yəni təşkilati, normativ, metodiki, texnoloji, plan, hesabat, kadr sənədləri və s., eləcə də kitabxananın soraq-axtarış aparatının tərkibini xarakterizə edən bibliografik informasiya, qüvvədə olan nizamlayıcı sənəd tiplərinin (standartların, normativlərin, qərarların, təlimatların və s.) siyahısı normativ-soraq verilənlər bazasının formalaşması üçün ilkin verilənlərin mənbəyi hesab edilir. [20, s.33]

Texnoloji proseslərin əməliyyat təhlili məsələlərinin reallaşdırılması, onların normativ-metodiki və resurs təminatının qiymətləndirilməsi – müvafiq fayllara müntəzəm baxış, konkret məhsulun və xidmətin istehsalı üçün aktual olan məlumatların seçilməsi metodu ilə həll edilir.

Normativ-soraq verilənlər bazasının proqram təminatını – texnoloji prosesin əməliyyat tərkibi, nizamlayıcı sənədlər və resurs təminatı (sənəd resursları, texniki vasitələr, icraçılar) haqqında arayışı formalaşdırmağa və çap etməyə imkan verir.

Operoqram şəklində marşrutun qurulması üçün texnoloq, “Texnoloji əməliyyatlar”, “Struktur altbölmələri”, “İcraçılar” fayllarını gözdən keçirərək, çap zamanı qrafiki formaya çevrilməsi üçün tələb olunan verilənləri seçir.

Struktur altbölmələri ayrı-ayrı məhsul və xidmətlər üzrə işlərin həcminin normalaşdırılması zamanı “Texnoloji əməliyyat” faylı kitabxanada qəbul olunmuş vaxt, hazırlamaların əməliyyat və kompleks normalarının soraq nəşri kimi çıxış edə bilər.

Kitabxana istehsalının ağırlığının qiymətləndirilməsi, informasiya məhsulları və xidmətlərinin maya dəyərinin hesablanması ilə bağlı məsələlərinin həlli üçün normativ-soraq verilənlər bazasının istifadəçisinin hər bir texnoloji əməliyyat üçün yerinə yetirilən (və ya planlaşdırılan) işlərin həcmi qeyd etmək və icraçının vəzifəsini, dərəcəsini göstərməsi kifayət edir. Yekun arayışlarda ağırlığın və maya dəyərinin hesablanması, əməliyyat üzrə göstəriləcək, bütünlükdə məhsul və xidmət üzrə yekunlaşacaqdır.

İstehsal olunan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, texnoloji proseslərə cari və yekun nəzarət məsələlərinin həlli, mürəkkəb texno-

loji sənədləşmə (texnoloji sxemlər, texnoloji kartlar və s.) üçün normativ-soraq verilənlər bazasına yeni fayllar (“İnformasiya məhsulları və xidmətlərinin keyfiyyət göstəriciləri”, “Buraxılış formatları” və s.) əlavə edilməli, proqram təminatı planında tamamlanmalıdır.

Normativ-soraq verilənlər bazasının yaradılması və təcrübi baxımdan istismarı üzrə aparılan eksperimentlər, yanaşmanın məhsuldarlığını və onun, kitabxananın xidməti verilənlər bazasının tərkibinə daxil edilməsinin praktiki məqsədyönlüyünü təsdiq edir.

Nəticə. Texnoloji əməliyyatlı normativ-soraq verilənlər bazası – kitabxana proseslərinin rəşional təşkilı və idarə edilməsi üçün vacib olan və kifayət edən nizamlayıcı informasiyanı birləşdirir. Bu, operativ, taktiki və strateji texnoloji qərarların qəbul edilməsinin keyfiyyətə başqa səviyyəsini qəbul etmiş olur. Kitabxananın texnoloji xidməti üçün xidmət növlərinin çeşid müxtəlifliyi, servis prosesində struktur altbölmələrinin və ayrı-ayrı icraçıların fəaliyyəti, məhsul və xidmətlərin hər birinin resurs təminatının səviyyəsi, kitabxana-texnoloji proseslərinin iqtisadi effektivliyi aspektində kitabxananı, servis sistemi kimi obyektiv qiymətləndirmək baxımından real imkan yaranmış olur. İnformasiya məhsulları və xidmətləri istehsalının resurs bazası kimi kitabxananın soraq-bibliografıya aparatının, daxili və xarici verilənlər bazasının qiymətləndirilməsi, bu planda daha məhsuldar mənbələri və kitabxana texnologiyasının sənəd təminatında mümkün boşluqları üzə çıxarmağa imkan verəcəkdir. İstehsal olunan məhsul və xidmətlərə nəzərən mövcud texniki vasitələrin və avadanlıqların inventarlaşdırılması iş yerlərinin yüklənməsini qiymətləndirməyə, kitabxananın texniki təchizatı səviyyəsini optimal səviyyəilə müqayisə etməyə imkan verəcəkdir.

Normativ-soraq verilənlər bazasına daxil edilən verilənlərin işlənilməsi əsasında kitabxananın informasiya məhsulları və xidmətlərinin reklam prospektləri, istifadəçilər üçün çeşid arayışları, kitabxana heyətinin professional təhsili və ixtisaslarının artırılması proqramları formalaşa və kitabxananın istehsal proseslərinin modernləşdirilməsi haqqında bildiriş qərarları qəbul edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Азарова, В.А. Обслуживание читателей: Техника профессионального поведения библиотекаря: Монография /В. А. Азарова. МК, РФ.- Самара, 1998.- 145 с.
2. Алтухова, Г.А. Профессиональная этика библиотекаря / Г.А. Алтухова; МК РФ; МГУК.- М., 1996.- 90 с.
3. Астапович, Е.Г. Библиотечная технология [Текст]: основы библиотечной технологии: учеб. пособие / Е.Г.Астапович.-М.: Изд-во Моск. гос.ин-та культуры, 1991.-Ч.1.- 54 с.
4. Алгулиев Р.М., Махмудова Р.Ш., Махмудов Р.Ш. Вопросы защиты детей школьного возраста от интернет-зависимости// Дистанционное и виртуальное обучение.-М., 2011, №5.-с.97-107.

5. Алгулиев Р.М., Махмудов Р.Ш. Интернет вещей. Информационное общество.-М., 2013, no.3.-с.42-48.
6. Алигулиев Р.М., Кязимов Т.Г., Махмудова Р.Ш., Махмудова Ш.Д.
7. Alguliyev R.M., Afanasyev A.P., Albertian A.N., Belevtsev A.A., Imelbayev Sh.S., Rappoport A.M. Methods of security control in information and telecommunication distributed systems// Dynamics of Non-homogeneous Systems. Proceedings of ISA RAS.M., -2001, vol.5.- pp.139-152.
8. Alguliyev R.M., Mahmudova R.Sh. Information Culture Formation as The Most Promising Direction of Individual's General Culture// International Journal Modern Education and Computer Science.-2015, №3, pp.54-61.
9. Alguliev R.M., Kazimov T.H., Mahmudova S.C. Mahmudova R.S. Corporate information system "Educational Center". //International Journal of Social, Human Science and Engineering.- 2007, vol.1, no.8, pp.-503-507. (USA)
10. Бейкуэл К.Г. Управление библиотечными и информационными службами, ориентированными на пользователя / К.Г.Бейкуэл; Пер. с англ. Багровой; Рос. гос. б-ка. НИО Информкультура. Отдел организации и функционирования библиотечных систем.- М., 1997.-118 с.
11. Библиотечноеобслуживание: теория и методика: Учебник / Под ред. А.Я.Айзенберга.- М.: Изд-во МГУК; Изд-во ТОО Либерея, 1966.- 200 с.
12. Дворкина, М.Я. Библиотечное обслуживание: теоретический аспект (монография) / М.Я.Дворкина.- М.: МГИК, 1993.- 249 с.
13. Дворкина М.Я. Библиотечное обслуживание как система: Учебное пособие/ М.Я. Дворкина.- М.: Изд-во МГИК, 1992.- 162 с.
14. Земсков, А.И. Электронные библиотеки [Текст]: Учеб. Для вузов/ Земсков, А.И. Шрайберг, Я.Л. - М.: Либерея, 2003.-352 с.
15. Ключев, В.К. Маркетинговая ориентация библиотечно-информационной деятельности (Маар-кетинг в системе управления библиотекой): Учебное пособие / В.К.Ключев, Е.М.Ястребова.- М.: Про-физдат; Изд-во МГУКИ, 2001.
16. Коршунов О.П. Библиографоведение. Общий курс: Учебник.-М., 1990.- 232 с.
17. Геросимова, Л.Н. Маркетинг в библиотеке: Учебное пособие/ Л.Н. Герасимова, О.Н. Кокойкина. – М.: МГИК, 1993.
18. Гиляревский, Р.С. Основы информатики [Текст]: курс лекций / Р.С. Гиляревский.- М.: Экзамен, 2003.- 319 с.
19. Леонов, В.П. Библиотечно-библиографические процессы в системе научных коммуникации [Текст] / В.П. Леонов // СПб.: БАН РАН, 1995.- 139 с.
20. Мескон, М. Основы менеджмента/ М. Мескон, М. Алберт, Ф. Хедоур - М.: Дело, 1992.-с.134 . 13. Пилко, И.С. Информационные и библиотечные технологии[Текст]: Учеб.пособие / И.С.Пилко.- СПб.: Профессия, 2006.-342 с.- (Серия «Библиотека»).
21. Применение информационных технологий в управлении учебным центром//Телекоммуникации и информатизация образования.-М., 2006, №3.- с.92-93.
22. Суслова, И.М. Менеджмент в современной библиотеке: Науч.- метод. пособие/ И.М.Суслова, В.В.Кармовский.- М.: Либерея, 2004.

23. Семенюк Э.Л. Информационная культура общества и прогресс информатики. НТИ., Сер.1.1994, №7.
24. Савчук Л.Н. Информационная культура на различных этапах развития человеческого общества // Информатизация образования. – 2005. - №2. – С. 28 -34.
25. Шира, Д.Х. Введение в библиотековедение: Основные элементы библиотечного обслуживания/ Д.Х. Шира.- М., 1983. -256 с.
26. / И. Тикунова // Библиотечное дело. – 2008. – N 6. – С. 23-26.
27. Шрайберг, Я.Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий [Текст] /Я.Л. Шрайберг // науч. и тех. б-ки, 2002.-№1.- С.25-47.
28. Виханский, О. С.. Менеджмент: Учебник / О.С. Виханский. 3-е изд./ -М.: Экономист, 2004 16. Воройский, Ф.С. Информатика [Текст]: новый систематизир.толковый слов.-справ.: (введение в соврем.информ. и телекоммуникац. Технологии в терминах и фактах).-М: ФИЗМАТЛИТ, 2003.-276 с.

*Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya
axtarış sistemləri kafedrası”nın
7dekabr 2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında
çapa məsləhət bilinmişdir*

BİBLİOQRAFİK AXTARIŞIN ALQORİTMİ

Nadir İsmaylov

*Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
nadir_ismayil56@mail.ru*

Резюме: В статье описывается библиографический поиск, его сущность и методы библиографического поиска, лежащие в основе библиографической деятельности. В то же время даны синтаксис, семантические и прагматические методы поиска и его алгоритм.

Summary: The article describes the bibliographical activity, its bibliographical search, and the bibliographical search for the basis of bibliographic work. In syntax, semantic and pragmatic methods and its algorithm.

Xülasə: Məqalədə biblioqrafik fəaliyyətin əsasını təşkil edən biblioqrafik axtarış, onun mahiyyəti və biblioqrafik axtarışın üsulları şərh edilmişdir. Eyni zamanda sintaktik işarələr, semantik və praqmatik axtarış üsulları və onun alqoritmi verilmişdir.

Açar sözlər: Biblioqrafik fəaliyyət, biblioqrafik axtarış, alqoritm

Ключевые слова: Библиографическая деятельность, библиографический поиск, алгоритм

Key words: Bibliographic activity, bibliographic search, algorithm

Giriş: İstər ənənəvi və istərsə də elektron mühitdə metaverilənlər informasiya axtarışının əsas vasitələrindən biridir. Biblioqrafik fəaliyyətin əsasını təşkil edən informasiya axtarışı mürəkkəb bir proses olub, mühüm intellektual bilik tələb edən bir fəaliyyət növüdür. Nəzəri ədəbiyyatda biblioqrafik axtarışın texnologiyasının ayrı-ayrı elementləri tədqiq edilmişdir. Biblioqrafik axtarışın metodikası kompleks şəkildə təhlil olunmamışdır. Məqalənin əsas məqsədi müasir informasiya mühitində biblioqrafik axtarışın analitik informasiya təhlilinin və informasiyanın idarə edilməsinin əsas vasitəsi kimi mahiyyətini şərh etmək və model olaraq onun alqoritmini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Məsələnin şərh: Axtarışın optimallaşdırılması onun kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə ölçülməsinin və nəticələrinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutulur. Nəzəri ədəbiyyatda bu baxımdan daha çox üstünlük onun relevantlığına verilir. Bu üsul isə sintaktik işarələr səviyyəsində, semantik (məna) və praqmatik (məqsəd) meyarlara əsaslanır. Sintaktik meyar informasiyanın strukturunun zahiri baxımdan təhlili zamanı, semantik və praqmatik meyarlar isə informasiyanın məzmununun qiymətləndirilməsi hallarında tətbiq edilir. Məsələn, mətnin axtarış sisteminin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı relevantlıq növləri istifadə olunur:

- Koqnitiv relevantlıq və ya pertinentlik. Başqa sözlə, sənəddə olan informasiyanın istifadəçinin real tələbatına uyğunluğunu səciyyələndirən münasibət;

- Mövzu və predmet relevantlığı. Bu münasibətlər mövzu tələbatını və resursun yaxınlığını səciyyələndirir;

- Konkret və faydalılıq relevantlığı. Bu relevantlıq qarşıya qoyduğu vəzifənin həlli kontekstində meydana çıxır;

- Emosional relevantlıq. Bu relevantlıq resursun cari şəraitlə əlaqədar müəyyənləşir [3, s. 194].

Geniş mənada biblioqrafik informasiya axtarışı aşağıdakı əsas vəzifələrin həllinin təmin edilməsinə yönəlmiş olur:

- Sorğuya relevant, informasiya tələbatını ödəyən informasiyanın axtarılıb tapılması;

- bir-birinə yaxın sahələrdə analogi informasiyanın axtarılması (ilkın informasiyanın genişlənməsi);

- əldə olunmuş informasiyanın ümumiləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsi;

- bilavasitə real məsələlərdən çıxış edərək informasiyanın təhlili və qiymətləndirilməsi. Biblioqrafik informasiya axtarışı probleminin mürəkkəbliyi informasiyanın mənbələr çoxluğu üzrə paylanması qanununun obyektiv xarakteri ilə izah olunur

İAS tərəfindən tapılmış sənədlərin axtarış sorğusuna uyğunluq dərəcəsini qiymətləndirmək üçün bir çox üsullar mövcuddur. Tapılmış sənədin sorğuya uyğunluğu dərəcəsi anlayışı subyektiv anlayış olub, sorğunu tərtib edən və axtarışın nəticəsini qiymətləndirən adamdan asılı olur. İnformasiya axtarışının nəticəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi üçün iki anlayışdan – relevantlıq və pertinentlik anlayışlarından istifadə olunur. İAS –nın qiymətləndirilməsilə texniki relevantlıq, təşkilatı və sosial relevantlıqdan da istifadə edilir [2, s. 140].

Texniki relevantlıq axtarışın “Nəticəsi” axtarış əlamətlərinə formal uyğunluq, sistemli relevantlığı, axtarış əlamətlərinin sənədin axtarış obrazına uyğunluğunu təşkilatı və sosial relevantlıq isə muəsisə və ya cəmiyyətin gözlədiyi zəruri informasiyanın analogları kimi təzahür edir.

Biblioqrafik axtarışın nəticəsinin qiymətləndirilməsilə, bir qayda olaraq aşağıdakı relevantlıq növlərində istifadə edilir.

-**Sintaktik relevantlıq** – sənədin axtarış əlamətilə sorğunun axtarış əlamətinin formal uyğunluğu;

-**Semantik relevantlıq** – sənədin məzmununun sorğunun məzmununun mənə uyğunluğu;

-**Praqmatik relevantlıq** (relevantlıq) – sənədin məzmununu istifadəçinin informasiya tələbatına mənə uyğunluğu [3, s. 195].

Görkəmli mütəxəssis İ.Q.Morqenştern biblioqrafik axtarışın nəticələrinin formal təhlili prosesində sənədin biblioqrafik təsvirinin keyfiyyətinin aparıcı element olduğunu qeyd etmiş və qiymətləndirilməsinin dörd səviyyəsini müəyyən etmişdir:

1. Ali səviyyə – biblioqrafik təsvir elementlərinin tərkibi və yerləşməsi qüvvədə olan standarta tam uyğun olduğu hallarda;

2. Orta səviyyə – sənədin identikliyi üçün kifayət qədər elementlərin mövcudluğu, onların redaktəsinə ehtiyac olduğu hallarda;

3. Aşağı səviyyə – sənəd haqqında biblioqrafik təsvir elementlərinin tam olmadığı, onların dağınıq yerləşdiyi hallarda;

4. Qeyri-qənaətbəxş səviyyə – sənədin identikliyi müəyyən etmək üçün biblioqrafik təsvirin elementlərinin çatışmadığı hallarda.

Biblioqrafik axtarışın nəticəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində bunlarda yanaşı, semantik və praqmatik relevantlıqdan da geniş istifadə edilir. Biblioqrafik axtarışın avtomatlaşdırılması üzrə tanınmış alim A.V.Sokolov semantik relevantlığın mahiyyətini şərh edərək aşağıdakı paradigmanı irəli sürmüşdür: Semantik göstəricisinin növü kimi verilən informasiyanın tamlığı və dəqiqliyi əsas götürülməlidir [3, s. 195].

Biblioqrafiyaşünas alim, professor Zöhrab Əliyevin tədqiqatlarında da qeyd olunur ki, biblioqrafik axtarışın məqsədi müəyyən topluda nəyinsə aşkar edilib müəyyənləşdirilməsi məqsədilə aparılan prosesləri nəzərdə tutan ümumi axtarış anlayışının mühüm bir tərkib hissəsidir [1, s. 72].

Biblioqrafik axtarışdan bəhs edərkən qoyulan hər hansı bir məsələnin düzgün mənimsənilməsi üçün zəruri olan xüsusi anlayışların: pertinentlik və relevantlıq məzmununa diqqət etmək lazımdır. Pertinentlik məlum biblioqrafik informasiyanın onunla maraqlanan şəxsin əsl tələbatına uyğun gəlməsi deməkdir. Relevantlıq isə ümumi halda əldə edilmiş sənədlərin sorguda ifadə olunan tələbatə uyğun gəlməsi deməkdir.

Biblioqrafik axtarışın tamlığının əmsalı tapılmış biblioqrafik yazıların axtarış aparılan resurslar üzrə relevant məlumatların sayına olan münasibətinə əks olunan göstəricidir .

Dədiqliyin əmsalı isə relevant bibliioqrafik yazıların sayının sorguya cavab olaraq verilən biblioqrafik yazıların ümumi sayına nisbətində təzahür edən göstəricidir. Onları hesablamaq üçün aşağıdakı formullardan istifadə olunur:

Biblioqrafik axtarışın alqoritmi

Cədvəl 1

Verilənlərin tamlığının əmsalı (VT)	$VT \frac{a}{a+a} * 100\%$
Verilənlərin dəqiqliyi əmsalı (VD)	$VD = \frac{a}{a+b} * 100\%$
İnformasiya itkisi (İ.İ)	İ.İ =
İnformasiya küyü (İ.K)	$İ.K = \frac{v}{a+b} * 100\%$
Şerti işarələr	a - verilən relevant biblioqrafik yazı b - verilən qeyri relevant biblioqrafik yazı v - verilməyən relevant biblioqrafik yazı

Biblioqrafik axtarışın sxemi aşağıdakı mərhələlərə bölünür:

1. Hazırlıq mərhələsi:

- a) İstifadəçinin biblioqrafik informasiya tələbatının dərk olunması və formalaşdırılması. Biblioqrafik struktur tipinin təqribi müəyyənləşdirilməsi;
- b) Sorğunun axtarış əlamətinin , avtomatlaşdırılmış axtarış şəraitində isə axtarış alqoritminin yaradılması

2. İlk mərhələ:

- a) Sənədin axtarış əlaməti kimi nəzərdə tutulan axtarış obrazının elementlərinin təhlili;
- b) axtarış mənbələri ilə axtarış əlamətlərinin müqayisəsi və bunun əsasında axtarışın resurs bazasının formalaşdırılması;
- c) Biblioqrafik axtarışın ehtimal olunan modelinin hazırlanması, biblioqrafik axtarışı planın yaradılması və axtarış hipotezi və axtarış nəticələrinin təklif olunan versiyasının irəli sürülməsi;

3. Əsas mərhələ:

- a) Təxmini müəyyən olunmuş resurs bazasından istifadə etməkdə nəzərdə tutulmuş axtarış yollarının həyata keçirilməsi gedişində axtarış yollarının həyata keçirilməsi və axtarış hipotezlərinin yoxlanması;
- b) axtarış obyektinə haqqında əvvəllər məlum olmayan yeni informasiyanın müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi imkanları; axtarışın alınmış nəticəsinə görə onun planında düzəlişlər edilməsi;
- c) axtarış nəticələrinin alınması;

4. Yekun mərhələ:

- a) Yekun sintezi, axtarış prosesi və onun nəticələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi; axtarışın nəticəsinin yoxlanılması və əsaslandırılması
- b) Axtarışın nəticəsinə tərtibi və onun istifadəçiyə təqdim edilməsi [3, s. 95-96].

Ümumilikdə biblioqrafik axtarışın alqoritmik əlaməti dedikdə bəzi məzmun və ya formal meyarları nəzərdə tutan verilənlərin toplanması, istehsalı, emalı və istifadəsi prosesində biblioqrafik axtarışın dolğunluğunu və dəqiqliyini ifadə etməsidir.

Nəticə: Müasir dövrdə cəmiyyətin informasiyalaşdırılması biblioqrafik axtarışın dolğunluğunu, ardıcılığını və operativliyini daha da artırmağı tələb edir. Buna görə biblioqrafiyalaşdırma sistemlərin yaradılması, biblioqrafik axtarış alqoritminin nəzəri şəkildə şərh edilməsinə əsas zəruri şərtlərindədir. Məqalədə biblioqrafik axtarışın əsas məzmununu və xarakteristikası şərh edilərək, biblioqrafik axtarış alqoritminin əsas komponentləri olan: verilənlərin dəqiqliyi, emalı, istifadəsi, informasiyanın yükü və şərti işarələri düsturlar vasitəsilə qeyd olunmuşdur. Həmçinin biblioqrafik axtarışın kompleks məzmununu təşkil edən axtarış üsulları, vasitələri və işlənmə mexanizmi haqqında da məlumat verilmiş və biblioqrafik axtarışın relevantliyinin müəyyən edilməsində sintaktik, semantik və pragmatik üsulların səmərəli təşkili də qeyd edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Z.H Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti.-B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001.- 145 s.
2. Qasimov, V.Ə. İnformasiya axtarışı üsulları və sistemləri. Dərslik. Bakı: MTN-in Maddi-texniki Təminat Baş İdarəsinin Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2015, 288 s.
3. Брежнева, В. В., Гиляревский Р. Информационного обслуживания.- 2012.-368 стр.
4. Касумов, В.А. Методы информационного поиска в компьютерных сетях с сверх насыщенными информационными ресурсами. Монография. Баку: Элм, 2004, 208 стр.
5. Козлов, Д.Д. Информационно-поисковые системы в Internet: текущее состояние и пути развития. / Технологический обзор. - МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва. 2000.
6. Корнеев, В.В., Гарев А.Ф., Васютин С.В., Райх В.В. Базы данных: интеллектуальная обработка информации. - М.: Нолидж, 2000. 352 с.
7. Коршунов, О.П. Библиографоведение. Общий курс: Учебник. - М.: Издательство, «Книжная палата», 1990.

*Мəqalə “Bibliografiyaşünaslıq kafedrası”nın
28 noyabr 2018-ci il tarixli 03 saylı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

DİNİ ƏDƏBİYYATIN UNIVERSAL ONLUQ TƏSNİFATI CƏDVƏLLƏRİNDƏ ƏKS ETDİRİLMƏSİ

Rəşad Qardaşov

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının dosent əvəzi
Bakı, BDU, Azərbaycan, qardashov@inbox.ru*

Отражениерелигиозный литературы в таблице универсальной десятичной классификации

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы классификации религиозной литературы в универсальной десятичной классификации. Здесь в иерархическом плане была проанализирована классификация религиозной литературы в десятичной классификации. В статье изучено политико-идеологические тенденции классификации религиозной литературы в таблице универсальной десятичной классификации и ее влияние на этот процесс. Проанализировано методология классификации религиозной литературы также методические и практические различия между религиозной литературы на научной основе.

Expression of Religious Literature in the Universal Decent Classification

In article we consider the theoretical and practical questions of classification of religious literature in the universal decent classification. Here in the hierarchical plan was studied the classification of Religious Literature in the declining classification. In the article, the political-ideological trends in the classification of religious literature are examined in the universal classification and the evolution of the process. The methodology of classification of the religious literature is also metodic and practical in the distribution of religious literature on the scientific basis.

Açar sözlər: *Dini ədəbiyyat, kitabxana təsnifatları, Universal Onluq Təsnifatı, indeksləşdirmə*

Ключевые слова: *религиозная литература, библиотечные классификации, Универсальная десятичная классификация, индексирование*

Keywords: *Religious literature, library classification, Universal Decent Classification, indexing*

Giriş: Məlumdur ki, kitabxanalar humanist, demokratik və bəşəri ideyaların təbliğində, habelə təlim, tərbiyə, mədəniyyət, elm və tədris işində iştirak edir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi kitabxana işinin düzgün təşkilindən, habelə fondun sistemləşdirilməsində, kataloqların tərtibində mühüm rol oynayan kitabxana təsnifatlarının məqsədyönlü tərtibindən xeyli asılıdır. Bu baxımdan yanaşdıqda tarixən yaradılan və hal-hazırda kitabxanalarda geniş tətbiq edilən təsnifat sistemlərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu təsnifat cədvəlləri içərisində beynəlxalq və çoxaspektli təsnifat hesab edilən Universal Onluq Təsnifatının (UOT) mühüm əhəmiyyəti vardır. UOT-un quruluşu, təyinediciləri, əlifba-predmet gös-

təricisi və dini ədəbiyyatın yerləşdiyi 2-ci şöbə haqqında, həmçinin bu şöbənin iyerarxik quruluşu barədə bu məqalədə ətraflı məlumat verilmişdir.

Məsələnin qoyuluşu: İşin əsas məqsədi kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsində və sənədlərin sistemləşdirilməsində böyük rolunu oynayan Universal Onluq Təsnifatının əhəmiyyətini göstərmək və dini ədəbiyyatın Universal Onluq Təsnifatı cədvəllərində yerləşdirilməsi, qruplaşdırılması və indeksləşdirilməsi metodikasını üzə çıxartmaqdır. UOT cədvəllərində dini sənədlərin sistemləşdirilməsində fəlsəfənin bölmələrinin tətbiqi, UOT cədvəllərində dini sənədlərin sistemləşdirilməsində sosiologiya və məntiq elmlərinin bölmələrinin tətbiqi məsələləri, UOT cədvəllərində ilahiyyat bölməsinin struktur-funksional quruluşu, UOT cədvəlləri üzrə İlahiyyat bölməsinin iyerarxik tətbiq xüsusiyyətləri burada şərh olunmuşdur. Müqəddəs dini kitabların: Qurani-Kərim, Bibliya (Tövrat, İncil) Zəbur UOT cədvəllərində yerləşdirilməsi və onlara verilən indeksləri arasında oxşar və fərqli cəhətlərin meydana çıxarılması da qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir.

Məsələnin izahı: Bizim eradan əvvəl II əsrdə papirus üzərində yazılmış ən qədim Bibliya mətni Kembriç Universitetinin kitabxanasında saxlanılır. E.ə. 135-ci ildə yazıya alınmış Bibliya mətnləri Kumran əlyazmaları içərisindədir. (bu əlyazma Ölü dənizin sahillərindəki marağada tapılıb). Qədim yunan tərcüməsi Bibliyanın yayılması tarixində böyük rol oynadı. Tövrat və İncil kitabları toplusundan ibarət olan Bibliya 16 yüzil ərzində müxtəlif tarixi dövrlərdə yaşamış müxtəlif müəlliflərin gərgin zehni əməyi nəticəsində yaranmış və inkişaf etmişdir. İsgəndəriyyə şəhərində Əhdi-ətiq İsus Xristosun (İsa peyğəmbər) doğumundan təxminən 300 il sonra ilk dəfə qədim yəhudi dilindən yunan dilinə tərcümə edilmişdir. [1, 49]

İncil Bibliyanın xristianlığa aid hissəsini təşkil edir. İncildə əsasən İsa peyğəmbər və onun möcüzələrinə aid erkən xristianlıq əfsanələri toplanmışdır. İlk dövrlərdə 30-a qədər İncil kitabı olmuşdur. Sonralar kilsənin müqəddəsləşdirdiyi və guya ancaq İsanın şagirdlərindən olan Matfey, Mar, Luka və İonnanın yazdığı 4 kitab Əhdi-cədidə salınmışdır. Həmin bu kitablar guya Allahın öz kəlamlarıdır. Onlar müqəddəs ruh vasitəsilə göndərilən və hiylələrdən ibarətdir. Ehtimal ki, İncil I əsrin sonu II əsrin əvvəllərində ayrı-ayrı müəlliflər yaratmışlar. [1, 50]

Zəbur kitabı IX əsrin II yarısında Kirill və Mefodi qardaşları tərəfindən slavyan dilinə tərcümə edildi. XI-XII əsrlərdə Zəburun əlyazma nüsxələri tərtib edilmiş və yayılmağa başlamışdır. XIII əsrdə Bolonda tərtib edilmiş Zəbur kitabı öz gözəlliyi, nadirliyi ilə çox məşhur olmuşdur. Bu gözəl xəttə və tərtibata malik olan Zəbur kitabı 1230-1241-ci illər arasında köçürülüb hazırlanmışdır. Rusiyada XIV əsrdən xidmət Zəburunun nüsxələri çoxaldılmağa başlanmışdır. XIII əsrin sonu-XIV əsrin əvvəllərində tərtib edilmiş Simonov Zəburu zəngin illusstrasiya, qravyyura və miniaturalərə malikdir. Burada 119 miniatür verilmişdir. [1, 51]

Müqəddə Zəbur kitabı 1495-ci ildə Setində çapdan buraxılıb. Zəbur kitabı Venesiyada 1519-1520, 1521, 1546, 1561 ci illərdə çap edilib. Zəburun bir neçə Mileşevski çapı 1544-cü ilə aiddir. Məşhur çapçı F.Skorina Zəbur kitabını Praqada 1517 ci ildə nəşr etdirmişdir. Görkəmli ilk rus kitab çapçısı İ.Fyodrov 1570-ci ildə Zabudovada müqəddəs Zəbur kitabını çapdan buraxdı. 1565 ci ildə Zəbur daha böyük formatda nəşr olunurdu. Bu kitab Moskvanın anonim mətbəəsində 1559 cu ildə nəşr edilmişdir. Zəbur daha böyük formatda nəşr olunurdu.

XIV-XVII əsrlərdən Zəbur kitabı daha çox nəşr edilməyə və yayılmağa başladı. Qurani-Kərimin meydana gəlməsi formalaşması və yayılması dünya mədəniyyətinin ən möhtəşəm abidələrindən biri olan Quran müsəlmanlığın dini-fəlsəfi, hüquqi qaynağı olmaqla yanaşı, həm də çox mühüm ədəbi –tarixi salnamədir. Quranda ərəblərin İslamda əvvəlki tarixlərdə adət-ənənələrinə, həyat tərzinə dillərinə sami xalqların dünya görüşünə etiqadlarına ümumiyyətlə bəşər tarixinə onun keçmişinə Quranın dərin elmi fəlsəfi məzmunlu insanı heyretə gətirir. Ortada Yerin, Günəşin, Ayın, səyyarələrin hərəkət səbəbləri verilmiş şərh verilmiş gələcəkdə baş verəcək bir çox hadisələrin, elmi kəşflər haqqında düzgün məlumatlar öz əksini tapmışdır. Əlbəttə elmin inkişafında alimin xidməti, rolunda peyğəmbər əleyhissəlamın diqqətində olmuşdur”.

Qiyamət günü Allahın hüzurunda alimin mürəkəbi şəhidin qanından qiymətlidir”, “alimlər peyğəmbərlərin varisləridir”, “elm ardınca Çində də olsa ardınca gedin”-deməklə əleyhissəlam elmə münasibətini ifadə etmişdir.

Tədqiqatçılar hesablamışlar ki, əgər buranın 250 ayəsi rəsmi hüquqi səciyyə daşıyarsa, onun 750-dən çox ayəsi insanı təbiəti öyrənməyə öz idraki imkanlarından ən yaxşı istifadə etməyə elmin insan həyatının ayrılmaz məşğuliyyət sayəsinə çevrilməsinə nail olmağa, bilmədiyini bilənlərdən öyrənməyə çağırır. Hər şeydən əvvəl Qurani-Kərim bütün kainatın yaradıcısı, hər şeyin xalığı Alah-təalanın birliyini, onun qüdrət, əzəli və əbədi varlıq olması tərənnüm edən müqəddəs ktabdır. Quran insanı məhz Allaha ibadət etməyə, ona heç bir şərik qoşmamağa, bütün işlərdə yalnız ona arxalanmağa ondan kömək və mərhəmət diləməyə, yalnız Allahın qarşısında kiçilməyə, ona boyun əyməyə çağırır. [1, 52]

Dini ədəbiyyatın Universal Onluq Təsnifatı cədvəllərində yerləşdirilməsi, qruplaşdırılması və indeksləşdirilməsi metodikasını üzə çıxartmaq vacib məsələlərdən biridir. UOT cədvəllərində dini sənədlərin sistemləşdirilməsində fəlsəfənin bölmələrinin tətbiqi, UOT cədvəllərində dini sənədlərin sistemləşdirilməsində sosiologiya və məntiq elmlərinin bölmələrinin tətbiqi məsələləri, UOT cədvəllərində İlahiyyat bölməsinin struktur-funksional quruluşu, UOT cədvəlləri üzrə İlahiyyat bölməsinin iyerarxik tətbiq xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, UOT-da indeksləşdirmənin metodikasını bilmək üçün ilk öncə UOT haqqında qısaca məlumat vermək lazımdır:

Ümumiyyətlə sənədlər sistemli şəkildə bir yerə toplandıqda kitabxana fondunu yaradır. Təsnifat yaratmaq ideyası nəzəri şəkildə ilk dəfə Boston şə-

həri (ABŞ) kitabxanasının əməkdaşları A.Nafanel və M.Mertlef tərəfindən irəli sürülmüşdür. İyirmi ildən sonra A.Nafanel və Mertlefin nəzəri fikirləri gənc Amerika kitabxanaşünası Melvil Düi tərəfindən təcrübədə tətbiq edilmişdir. 1876-cı ildə M.Düi kiçik kollec kitabxanasının kitab fondunun təşkili üçün hazırladığı təsnifat cədvəlini çap etdirmişdir. Bu cədvəl “Onluq Təsnifat” cədvəli kimi məşhurdur və hazırda bir çox amerika kitabxanalarında istifadə edilir. UOT-un tarixi inkişafına keçməzdən əvvəl onun mənşəyini təşkil edən “Onluq təsnifat”la bəzi müqayisəsini vermək məqsəduyğundur. Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, UOT-da tətbiq edilən şöbələr O-dan 9-a qədər həddindədir, ərəb rəqəmləri ilə ifadə edilir, onluq kəsir bölgüsü prinsipinə əsasən ümumidən-xüsusiyyə doğru tabeli planda inkişaf etdirilir. [3, 10]

Kitabxanalar böyük informasiya massivi və sənəd resursları ilə zəngin olmalıdır və bu zənginlik təsnifat cədvəllərində əks olunmalıdır.[7, 23]

Bütün bu metodiki prinsiplər M.Düinin “Onluq təsnifat”ına əsaslanaraq tətbiq edilməlidir. Lakin UOT bir neçə cəhətdən “Onluq təsnifat”dan fərqlənir:

1. İlkin fərq odur ki, Düinin təsnifatında hər bir anlayış, predmet müəyyən bir təsnifat bölgüsündə baxılır, başqa bölgülərdə (şöbələrdə) yoxdur. UOT-isə predmet və anlayışlar baxılma cəhətlərinə görə müxtəlif şöbələrə düşə bilər. Onluq təsnifatda bölmələr axtarılan ədəbiyyatın daha dəqiq və detallaşdırılmış şəkildə verilməsinə xidmət göstərir.

2. İkinci fərq odur ki, “Onluq Təsnifat”a nisbətən UOT-da bölmələrin detallaşdırma, bəsitləşdirmə həddi 9 rəqəm, “Onluq təsnifat”da isə 4 rəqəm miqyasındadır.

3. Üçüncü mühüm fərq odur ki, Düinin “Onluq Təsnifat”ında sənədlərin ümumi (forma) əlamətlərini (məsələn, sənədin dili, forması, xronoloji cəhəti və s.) və sənəddə bəhs olunan predmetlərin, proses və hadisələrin münasibətlərini (qoşa nöqtə) və ümumi anlayışları (məsələn, sınaq, tətbiq, nəzəriyyə, təmir və s.) ifadə edən indekslər yoxdur. UOT-da bunlar ümumi və xüsusi təyinedicilər vasitəsilə ifadə edilir. Bu cəhətlər də UOT-un dinamikliyini artırır.

4. Dördüncü fərq odur ki, Düinin təsnifatı vasitəsilə kitab fondunu sistemləşdirmək və rəflərdə kitabların yerini müəyyən etmək mümkündür.

5. Beşinci fərq odur ki, UOT beynəlxalq, “Onluq Təsnifat” isə milli xarakterli təsnifatdır. [2, 30]

Universal Onluq Təsnifat 3əsas hissədən ibarətdir:

- 1.Əsas anlayışlar cədvəli
- 2.Köməkçi cədvəl
- 3.Əlifba mövzu göstəricisi

UOT-un əsas şöbələri aşağıdakılardır:

0.Ümumi şöbə

1.Fəlsəfə

2.Din

3.İctimai elmlər.Hüquq

4.1961-ci ildən bu şöbə boşdur. Əvvəllər bu şöbədə "Dilçilik" verilirdi. 1964-cü ildən həmin şöbə 8-ci şöbəyə keçirilmişdir.

5.Riyaziyyat.Təbiətşünaslıq elmləri

6.Tətbiqi elmlər.Tibb.Texnika

7.İncəsənət. Tətbiqi incəsənət. Oyunlar. İdman

8.Filologiya. Dilçilik. Bədii ədəbiyyat

9.Ölkəşünaslıq. Coğrafiya. Tərcüme-yi-hallar. Tarix. [6, 19]

UOT universal sistem olduğuna görə onun sahəvi bölgüləri xüsusi indeksləşdirmə qaydalarının tətbiq edilməsini tələb edir. UOT-da indeksləşdirmənin aşağıdakı qaydaları vardır:

1. UOT sahəvi və xüsusi sxemlər toplusu deyil, vahid inteqral sistemidir. Təsnifatda mövcud insan bilikləri, ictimai-təcrübi fəaliyyət sahələri əlaqəli və tabeli anlayışların vahid bölgüsü əsasında qurulur. **2.** UOT-un cədvəllərində və analitik təyinedicilərində predmetlər adına və baxılma cəhətlərinə görə qruplaşdırılır. **3.** Sənədi indeksləşdirərkən əlaqədar anlayışlar UOT-un əsas cədvəllərindən seçilməlidir. **4.** UOT-un əsas cədvəllərində eyni anlayış müxtəlif indekslələ ifadə edilir.**5.** UOT cədvəlləri üzrə mürəkkəb indeks cərgəsinin qurulması üsullarını xarakterizə edir. **6** Sənədlərin məzmunundan asılı olaraq UOT-un bir neçə indeksini vermək tələb olunursa, o zaman sənəddə bəhs edilən baş tematik cəhət əsas götürülür və indeksləşdirilir **7.** Sənədi indeksləşdirmək üçün təsnifləşdirici müəyyən ardıcıl əməliyyatlar icra edilməlidir.Bu qayda indeksləşdirmə prosesinin ardıcılığını müəyyən edir.[5, 37]

Universal Onluq Təsnifatda 2-ci şöbəni "2 Din" tutur. Ona görə din məhz bu yerdə verilmişdir ki, din o dövrün dövlət quruculuğunda 2 -ci yeri tuturdu. O dövrdə bütün elmlərin əvvəlində dini əsas görürdülər. Dinin təsərrüfatın, iqtisadiyyatın, idarəetmənin əsasını təşkil etdiyini iddia edirdilər. Bu şöbə daxilində ümumilikdə dinlə bağlı məsələlərə, inam və bilik, ateizm, xristian dini, kilsələrin qurulması və ayrı-ayrı dinlər haqqında ədəbiyyatlara geniş yer ayrılmışdır. Bu şöbə daxilində 12 əsas yarımşöbə verilmişdir ki, onlar aşağıdakılardır:

2 Din

20 Din ümumilikdə.Dinin müqayisəli öyrənilməsi

21 Din və elm.İnam və bilik.Ateizm

22 Bibliya

23 Dogmatika

24/25 Kilsə təcrübəsi

26 Kilsə qurulması və ona rəhbərlik

27 Xristian dininin ümumi tarixi

28 Ayrı-ayrı xristian kilsələri, icmaları və sektləri

29 Ayrı-ayrı dinlər və mədəniyyətlər

Qeyd etdiyimiz kimi bu yarımşöbələr də aşağıdakı xırda rubrikalara ayrılır. **Məsələn: "22 Bibliya yarımşöbəsinə baxaq.**

22(09)Bibliyanın yaranması , onun tarixi

- 22.01 Bibliya tənqidi
- 22.09 "Müqəddəs tarix"
- 221 Qədim çağırış
- 225/228 Yeni çağırış
- 225 Ümumi işlər. Yeni çağırış bütövlükdə
- 226 Yevanqaliya
- 228 Apokalipsis
- 229 Dünyəvi kitablar. Apokriflər

29 Ayrı-ayrı dinlər və mədəniyyətlər yarımşöbəsini təhlil edərkən aşağıdakı mənzərə ilə qarşılaşırıq:

- 291. Ümumi işlər. Qeyri xristian dinlərinin müqayisəli təhlili
- 292. Qədim yunan və roma inancları
- 293. Qədim germanlar, skandinaviyalılar, baltikyanı xalqların dinləri

294. Hind dinləri:

- 294.1 Vedizim
- 294.2 Brahmanizim
- 294.3 Buddizm
- 294.5 Hindizm
- 295. Fars dinləri
- 296. İudaizm

297. İSLAM 297.18. QURAN

- 297. Digər dinlər [8, 45]

Nəticə

Beynəlxalq Kitabxana Təsnifatı UOT-da dini ədəbiyyatın əks etdirilməsinin eimi-nəzəri təhlili göstərir ki, burada dünyəvi dinlərin onların müqəddəs kitablarının indeksləşdirilməsi proseslərində bir sıra diqqət yetirilməsi zəruri olan nüanslar mövcuddur:

1) Xristian elmi ədəbiyyatı, xristianların müqəddəs kitabları “İncil” təsnifat cədvəlində ayrıca bölmədə əks etdirilmişdir. Bu öz növbəsində Xristian dini ədəbiyyatının geniş coğrafiyada əhatə olunması, mütaliəsi, təbliği ilə bağlıdır.

2) Yəhudi dini ədəbiyyatının müqəddəs kitabı olan “Tövrat da Təsnifat cədvəlində xüsusi rubrikada yerləşdirilmişdir. Başa düşürük ki, bu da Yəhudi dininin dünyəvilik kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi, bəşəriyyətin ilk dünyəvi dini kimi təşəkkül tapması ilə bağlıdır.

3) Lakin bunlarla bərabər bəşəriyyətin sonuncu dini, öz mahiyyəti etibarilə humanizmi, insanpərvərliyi, sülhü, ədaləti dostluğu bayraq edən mükəmməl İslam dininə və onun müqəddəs Kitabı olan “Qurani-Kərimə” aid materialların təsnifləşdirilməsi üçün olduqca məhdud indeksləşdirmə əhatəsi olan alt iyerarxik rubrikalar ayrılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, nəinki, digər dünyəvi dinlərə, hətta lokal milli dinlərə də geniş yer ayrıldığı halda niyə bəşəriyyətin mükəmməl dinlərindən biri olan ilahi ehkamlar toplusundan olan müqəddəs islam dininə dair sənədlə-

rin təsnifləşdirilməsinə məhdud yer ayrılmışdır? Hesab edirik ki, bu fakt elmi obyektivlik, mütərəqqi nəzəri prinsiplər nöqtəyi baxımından informasiyanın dolğun və optimal yayılmasına qeyri obyektiv yanaşma kimi qiymətləndirilməlidir.

Yuxarıda göstərdiyimiz nəzəri müddəaların bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Məsələn: Xristianlığın, iudazimin həm yaranma, həm təşəkkül, həm də demoqrafik baxımından səciyyələndirməsi məqsədə uyğundur. Lokal dinlərdə bəzi milli və etnik faktorlarla səciyyələndirilə bilər. Bu halda müqəddəs, humanist tərəqqipərvər islam dininə biganə yanaşmalarının səbəbini tapmaq çətinlik yaradır. Hesab edirik ki, müasir sülh dövründə multikultural ideyaların, xalqlar dostluğunun hakim olduğu şəraitdə təsnifat yaradıcıları və bu işlə məşğul olan şəxslər, qurumlar bu məsələlərlə bağlı obyektiv mövqə tutaraq əsaslı elmi prinsiplərlə bu boşluğu dolduracaqlar.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev B. V. Umumi kitab tarixi. "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Nəşriyyat -Poliqrafiya Birliyi, Bakt, 2003, 384 səh.
2. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi: Dərslik. Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 2018.-215 s.
3. Kitabxanaşünaslıq: Kitabxana kataloqları.-dərs vəsaiti prof.A.Xələfovun redaktəsilə-Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1996.-212s
4. Əliyev A.UOT-un yaranması, quruluşu və tərtibi prinsipləri//Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: Elmi-nəzəri jurnal.-B.: BDU, 1998.- №1.-s.65-73
5. Əliyev A.UOT üzrə ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsi qaydaları//Mədəni-maarif.-1999.- №4.-s.37-39
6. Отраслевые информационные ресурсы.-Учебник (под .ред. Р. С. Гиляревского).-Санкт-Петербург, Профессия, 2015.-416 с.
7. Столяров Ю . Н. Библиотечный фонд.-Санкт-Петербург , 2015.-384 С.
8. Универсальной десятичной классификация/ Всесоюзная Книжная Палата.-Москва, 1962.-725 с.

Мəqalə "Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası"nın 7dekabr 2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir

AZƏRBAYCANDA KİTABXANA RESURLARININ YARANMASI VƏ FORMALAŞMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Sənubər Mustafayeva

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının baş müəllimi*

Xülasə: *Bildiyimiz kimi son zamanlar Respublikada kitabxana resurslarının yaranması və formalaşması ən aktual məsələlərdən biridir. Kitabxana fondunun strateji fəaliyyəti ilə bağlı komplektləşmə prosesinin həyata keçirilməsi, komplektləşmə metodlarından səmərəli şəkildə istifadə edilməsi sistemli və planlı şəkildə həyata keçirilir. Məqalədə kitabxana kataloqlarının nəzəri şəkildə təhlili, komplektləşmənin mahiyyəti, kitabxana resurslarının yaranması və formalaşmasının nəzəri əsasları geniş şəkildə şərh edilmişdir.*

Резюме: *Как известно, в последнее время одним из актуальных вопросов стало появление и формирование библиотечных ресурсов в республике. В статье широко освещается теоретический анализ библиотечных каталогов, сущность составления, теоретические основы создания и формирования библиотечных ресурсов.*

Summary: *As is known, recently the emergence and formation of library resources in the republic has become one of the most pressing issues. The article widely covers the theoretical analysis of library catalogs, the essence of compilation, the theoretical foundations of the creation and formation of library resources.*

Açar sözlər: *Kitabxana resursları, kataloq, komplektləşdirmə, fondun formalaşması*

Ключевые слова: *библиотечные ресурсы, каталог, комплектования, формирование фонда.*

Keywords: *library resources, catalog, fund formation.*

Giriş: Kitabxana fondunun komplektləşdirilməsi təkcə bütün sənədlərin sistemləşdirilməsi və qaydalara uyğun olaraq toplanması deyil kitabxana işinin bütün sahələrini və aspektlərini özündə birləşdirir. Komplektləşdirmə fondun formalaşdırılmasının əsas tərkib hissələrindən biri kimi bütövlükdə kitabxana fəaliyyətinin tənzimlənməsinə xidmət edir. Komplektləşdirilmə işinin əsasını dövlət aktarı, qanunlar, sərəncamlar və xüsusi razılaşmalar yolu ilə həyata keçirilir. İlk komplektləşmə komplektləşdiricinin hansı əsaslarla işlədiyindən asılı olaraq yeni daxil olan sənədləri seçir və kitabxananın profilindən asılı olaraq qeydiyyata alır. Daha sonra hansı bibliografik mənbədən və göstəricidən istifadə edilməsi və axtarış aparılması fondun daha əhatəli olması qarşıda məqsəd qoyulur. Həmçinin iki əsas strategiya komplektləşdirmə üçün qarşıya qoyulur. Fondun formalaşdırılması məqsədilə sənədlərin toplanması və seçilməsi. Kitabxana fondunun strateji fəaliyyəti ilə bağlı komplektləşmə zamanı iki metoddan istifadə olunur. Ümumi və seçmə metodlar. Bu metodlar əsasən res-

publika kitabxanalarının işində istifadə olunur. Əgər fondun strategiyası, məqsədi memorial funksiyanı yerinə yetirirsə sənədlərin toplanmasında sənəd dolğunluğu üçün və ya itirilmiş kitabların əvəzinə yeni kitablar və digər sənədlər komplektləşdirilir. Ərazi üzrə bütün sənədlərin toplanması yaxarıda qeyd olunduğu kimi respublika kitabxanalarında həyata keçirilir. Əsasən regional kitabxanalar, arxiv və muzey fondları həmçinin onların strukturunda olan digər kitabxanalar nəzərə alınır. Qeyd edək ki, fondun komplektləşdirilməsində profil sənədlər birbaşa fonda göndərilir (daxil olur). Bunlar əsasən normativ aktlar sənədləri göndərən tərəflərdən əvvəlcədən razılaşma görə əldə olunur. 1998-ci ilin dekabrın 29-unda “Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul olunmasından sonra qanunun 15 maddəsində uyğun olaraq dövlət və qeyri-dövlət nəşriyyatları, nəşriyyat fəaliyyəti ilə məşğul olan polioqrafiya müəssələri və digər hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan çap məhsullarından 4 pulsuz məcburi nüsxə Milli Kitabxanaya qanunvericilik və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının kitabxanalarına, respublika əhəmiyyətli elmi-sahəvi kitabxanalara , Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi kitabxanasına və Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasının profilinə uyğun olaraq 2 pulsuz məcburi nüsxə, Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan bütün qəzet və jurnal redaksiyaları isə 2 pulsuz məcburi nüsxə göndərmələdir.

Məsələnin qoyuluşu: Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin 12 mart 1999 cu il fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. (1) Məcburi nüsxə sisteminin həyata keçirilməsi olduqca vacib məsələlərdən olmaqla yanaşı kitabçılıq işində, Azərbaycan kitablarının uzun müddət saxlanılmasında, qorunmasında, nəsilən-nəsilə çatdırılmasında klassik ədəbiyyatların oxucular tərəfindən mütaliəsində çox əhəmiyyətlidir. Milli kitabxanalarda məcburi nüsxə sistemində isə onun əhəmiyyəti çox böyükdür. Hazırda Respublikada fəaliyyət göstərən MKS-lərin hamısında kitabxana-biblioqrafiya təsnifatından istifadə olunur. Nizami və Yasamal rayon MKS-lərində vahid dövlət standartlarına uyğun olaraq fondun komplektləşdirilməsi həyata keçirilir. Məlum olduğu kimi kitabxana kataloqu bütövlükdə sənədlərə verilən biblioqrafik yazını özündə əhatə etdirməklə bir və ya bir neçə kitabxananın fondunda olan sənədləri əks etdirə bilər və kitabxana fondunun tərkibi və onun məzmununu açır.

Kitabxana kataloqları formal əlamətlərinə görə də fondun məzmununu açmağa imkan verir. məs: əlifba kataloqu əlifba həm müəllifin həm də sənədlərin düzülüş əlamətlərinə görə axtarış aparmağa imkan verir. Hazırda əlifba kataloqundan köməkçi axtarış üsulu kimi istifadə edilir. MKS-lərin işində yeni kitabxana texnologiyalarında istifadə edilməyə başlandı hələlik bu proses tam başa çatmamış korporativ kitabxana sistemləri formalaşmadığından bu sistemdən bitkin şəkildə istifadə edilmir. Buna görə də Azərbaycanda MKS-lərdə hər bir kitabxana özlüyündə, pərakəndə şəkildə bu sistemin həyata keçirilməsində bir-birindən fərqli olaraq müxtəlif iş prosesləri həyata keçirilər. Odur ki, inkişaf etmiş xarici ölkələrdə olduğu kimi korporativ informasiya sis-

temləri qurulması kitabxana resurslarının tənzimləyən kitabxana proseslərini müasir tələblərə uyğun qurmaq günün tələblərindəndir. Bu gün Azərbaycanda olan kitabxana resursları haqqında olan məlumat əldə etmək, əhalinin informasiya sorğularını müəyyənləşdirmək bir sıra çətinliklər törədir. Məlum olduğu kimi Milli Kitabxanalar bir çox dövlət əhəmiyyətli vəzifələri yerinə yetirir ki, buda xalqın keçmiş mədəniyyəti Azərbaycan kitab çapının əsrlər boyu nəsil-dən-nəsilə çatdırılmasında xüsusi rol oynayır. Milli Kitabxanaların əsas vəzifələrindən biri milli dövlət kitab saxlayıcısı funksiyasını həyata keçirməklə Birlik Azərbaycan kitabının toplanması və nəşr edilməsində milli kitab sərvətinin yaradılması və qorunması sahəsində olduqca böyük vəzifələri həyata keçirir. Bu baxımdan Milli Kitabxana kitab nəşri, kitabın milli sərvət kimi saxlanılması təbliği, yayılması sənəd resurslarının oxuculara olan tələbatını ödəməklə çox vacib və əhəmiyyətli vəzifələri yerinə yetirir. Milli Kitabxana respublikada nəşr olunan bütün sənədləri toplamaqla yanaşı Milli Kitabxana tərəfindən hazırlanan, istər nəşr olunan istərsədə əlyazma hüququnda bir çox sənədləri öz fondunda qoruyub saxlayır, mühafizə edir lazım gəldikdə tarixi sənədlər kimi istifadə edirlər. Xüsusilə kitabxana işi ilə bağlı bir sıra hüquqi normativ aktlar arxiv şöbəsində saxlanılır. Qeyd etmək lazımdır ki, respublika əhəmiyyətli kitabxanalar bütün elmi kitabxanalar bütövlükdə kitabxana işinə dair qanunlar, qərarlar, sərəncamlar, dövlət aktları, əsasnamələr, nəşriyyat işləri haqqında məlumatlar redaksiya nəşriyyat sənədləri, arxiv sənədləri, müdiriyyətin müxtəlif kitabxanalardakı əmrləri, kollektiv orqanların idarəetmə ilə bağlı qərarları (məs: kitabxananın elmi şurasının direktorlar şurası protokolları və digər sənədləri) arxiv sənədləri kimi saxlanılmalıdır. Bütün bu sənədlər milli kitabxanaların dövlət kitab saxlayıcısı kimi qorunub saxlanılması və gələcək nəsilə çatdırılmasıdır.

Məsələnin həlli: Respublikamız ikinci dəfə müstəqillik etdikdən sonra ilk illərdə nəşriyyat fəaliyyətlərində kitabxana quruculuğu sahəsində bir sıra çətinliklərlə üzləşmişlər. Milli kitabxana ilə yanaşı respublikanın bütün kitabxanaları çox ciddi çətinliklərə məruz qalmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra 1993-cü ildən başlayaraq respublikamızda yeniləşmə işi kitabxanaların fəaliyyətində də çox ciddi irəliləyişlərə də şərait yaratmışdır. Respublika prezidentinin tapşırığına görə çox ciddi tədbirlər görülmüş qısa zaman kəsiyində “Mədəniyyət haqqında”, “Kitabxana işi haqqında Qanun” xüsusilə “Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edilməsi ölkədə kitabxana işinin maliyyələşdirilməsi, kitabxanaların kitab təchizatının yeni strukturu və sistemlərinin yaradılmasına maddi-texniki bazaların yaxşılaşdırılmasına öz təsirini göstərmişdir. Müstəqillik illərində kitabxana işində bir canlanma özünü biruzə verirdi. Artıq müstəqilliyimizin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycanda nəşr olunan bütün çap məhsulları tipindən, növündən asılı olmayaraq müəyyən olunmuş profilə uyğun komplektləşdirilirdi. Həmçinin əvvəlki illərdən fərqli olaraq ölkə kitabxanaları xarici ədəbiyyatların əldə edilməsi sahəsində xeyli işlər həyata keçirirdi.

Doxsanıncı illərin ortalarında ali məktəblərin , orta, orta ixtisas məktəblərin və bir çox kütləvi kitabxanalar istər grant istərsədə kitabxana konsorsiumu vasitəsilə dünya informasiya sistemindən istifadə etmək imkanı əldə etmişlər. Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanası 20 000 dollar həcmində ABŞ Kitabxana Asosiasiyasından hesabından grant udmaqla “Oryel” proqramı ilə komputer dəsti, skaner aparatı əldə etməklə yanaşı xarici ədəbiyyat fondunu da zənginləşdirmişdir. Hazırda 20 yə yaxın ali təhsil müəssəsi AKİİA (Azərbaycan kitabxana işinin inkişafı asosiasiyası və Azərbaycan Kitabxna Konsorsiumu vasitəsilə “EBSKO “nəşriyyatları sistemilə öz fondunu genişləndirir və oxucular (tələbatçılar)dünya ədəbiyyatı ilə təmin etmək imkanı qazanırlar. “90 cı illərin ortalarından bu istiqamətdə aparılan məqsədyönlü işlərin nəticəsində artıq 2000 ci ildə kitab fondunun ümumi həcmi milli dildə olan ədəbiyyatın çəkisi xeyli artmışdır. Bundan başqa hazırda bir sıra regionlarda betynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə maliyyə yardımı ilə MKS lərdə nəzdində informasiya resurs mərkəzləri yaradılmışdır k, bu mərkəzlər vasitəsilə xarici ədəbiyyat fondunun yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilir. Bu istiqamətdə işlərin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasında yardalmış və fəaliyyət göstərən ABŞ səfirliyi Soros fondu, Amerika Kitabxanaçılar Asosiasiyası Azərbaycanda kitabxana işinin bir çox sahəsində o cümlədən fondun müasir xarici ədəbiyyatlarla zənginləşməsinə dəstək olmuşlar.Təkcə Amerika kitabxanaçılar Assosiasiyası və Soros fondu Açıq Cəmiyyət İnstitutunun dəstəyilə Bakı Dövlət Universiteti və Azərbaycan kitabxana işi inkişafı Asosiasiyasına ayrılan qrant hesabına Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasına 20 min dollar həcmində vəsait ayrılmışdır.Ayrılan vəsait hesabına BDU nun kitabxanasına xüsusi komputer dəsti, printer və skaner avadanlıqları AKİİA tərəfindən açılmış və kitabxanaya təqdim olunmuşdur.Qalan məbləğ isə kitabxananın fonduna xarici ədəbiyyatın alınması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Nəticə: Son illərdə demək olar ki Respublikada fəaliyyət göstərən bütün tiptən və növdən olan kitabxanalar Azərbaycanda nəşr olunan milli nəşrlərlə yanaşı, xarici ədəbiyyat fondunun zənginləşdirilməsində ciddi fikir verməkdədir. Azərbaycanda kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi ilə bağlı bəzi təklif və fikirlərimizi bildirmək olduqca vacibdir.Təcrübədə bir sıra xarici ölkələrdə olarkən və qənaətə gəldiyimiz bəzi təkliflərin Respublikamızda kitabxana fondları ardıcılığı və sistemli aparılması məqsədəuyğun olardı. Yaxşı olar ki bütün kitabxanalar üçün metodik mərkəz olan Axundov adına Milli Kitabxana kitabxanaya daxil olan bütün cari və komplektləşdirmə hesabatlarını hesabatlarını tələb etsin. Birillik Azərbaycan kitabının hazırlanmasında milli ədəbiyyatın dəqiq uçotunun aparılması məqsədilə ondan yararlansın. Kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi, saxlanılması ondan istifadə edilməsi gələcək nəsillərə çatdırılması bu sahədə çalışan kitabxan işçilərinin vəzifəsi və onların vətəndaşlıq borcudur.

Ədəbiyyat

1. Стольеров Й.Н. Формирование библиотечного фонда Санкт-Петербурга, профессия 2015 507 с
2. Стольеров Й.Н. Библиотечный фонд 2015 Санкт-Петербург, профессия 2015 383 с.
3. Справочно поисковой аппарат библиотеки.учебник под редакции И с Пиено Санкт-Петербург, профессия 2015 278 с
4. Tahirov K. Dünya milli kitabxanaları Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası Dərs vəsaiti Bakı Universiteti Nəşriyyatı 2013.-212 s.
5. Azərbaycan Milli Kitabxana 90 məqalələr məcmuəsi “Azərbaycan Milli Kitabxanası” 2013.-152 s.6
6. Xuraman İsmayılova Milli Kitabxananın inkişaf tarixindən Azərbaycan Milli Kitabxanası 90 məqalələr məcmuəsi Azərbaycan Milli Kitabxanası.- 2013.-152 s.
7. Xəlil İsmayıl oğlu İsmayılov Kitabxana işinin təşkili və idarə olunması (Dərslik)Bakı Nurlar. -2010, 326 S.
8. Kitabxana fəaliyyəti haqqında statistik müzakirələrin nəticəsi barədə statistik bülleten Bakı. -2009, .44 S.

Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın 7dekabr 2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir

NİGERİYADA MİLLİ BİBLİOQRAFIYA

Solmaz Sadıqova

BDU, Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının dosenti,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

solmaz_bdu@mail.ru

Национальная библиография в Нигерии

Резюме: В глобальной информационной среде, важно изучать иностранную национальную библиографию. В статье изучается история национальной библиографии в Республики Нигерии. Исследовано в статье деятельность ретроспективного национального библиографии (РНБ) и текущего национального библиографии (ТНБ) в Республики Нигерии. Речь идет о важности в информационном обеспечении библиографических пособий как «Издания Нигерии» (1953), «Журналы и газеты Нигерии: годы 1950-1955» (1956), Из примеров текущего национального библиографии «Нигерийская национальная библиография» (1953), «Периодические издания Нигерии» (1967), «Диссертации, принятые на соискание высших степеней в нигерийских университетах» (1968) и т.д.

National Bibliography of the Republic of Nigeria

Abstract: It is important to study foreign national bibliography in the global information environment. The history of the formation of the Republic of Nigeria's national bibliography have been investigated in the article. Retrospective and current national bibliography activity of the Republic of Nigeria highlighted in the article. The article deals with the importance of bibliographic indicators as “Nigeria editions” (1953), “Nigeria magazines and newspapers: 1950-1955 years” (1956), one example of current national bibliography “Nigeria’s National Bibliography” (1953), “Periodical press in Nigeria” (1967), “Theses and dissertations accepted for higher degrees in Nigerian universeties.” (1968) and etc. in information provision.

Açar sözlər: Nigəriya Respublikası, milli biblioqrafiya, cari, retrospektiv, informasiya

Ключевые слова: Республика Нигерия, национальная библиография, текущая, ретроспективная, информация.

Keywords: Republic of Nigeria, national bibliography, current, retrospective, information

Giriş

Qlobal informasiya mühitində xarici ölkələrin milli biblioqrafiyasının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu vaxta qədər bir sıra xarici ölkələrin biblioqrafik fəaliyyətinə dair elmi məqalələr çap olunmuşdur (2;3;4). Məqalədə Nigəriya respublikasında milli biblioqrafiyanın yaranması tarixi tədqiq olunmuşdur. Nigəriya respublikasında retrospektiv milli biblioqrafiya (RMB) və cari milli biblioqrafiya (CMB) fəaliyyəti işıqlandırılmışdır. “Nigəriya nəşr-

ləri” (1953), “Nigeriya jurnalları və qəzetləri: 1950-1955-ci illər” (1956) adlı biblioqrafik göstəricilər çap olunmuşdur. Cari milli biblioqrafiya nümunələrindən olan “Nigeriya milli biblioqrafiyası” (1953), “Nigeriyada dövrü mətbuat” (1967), “Nigeriya universitetində elmi dərəcə almaq üçün müdafiə olunmuş dissertasiyalar” (1968) və s. biblioqrafik göstəricilərin informasiya təminatında əhəmiyyətindən bəhs olunur.

Nigeriya Federativ Respublikası (qısaca Nigeriya) – Qərbi Afrikada, Qvineya körfəzi sahilində yerləşən, qərbdə Benin, şimalda Niger, şimal-şərqdə Çad və şərqdə Kamerunla həmsərhəd olan ölkədir. Paytaxtı Abuca, ən böyük şəhəri Laqosdur. Nigeriya federativ müstəqil bir respublikadır. Federativ hökumət mərkəzindən başqa 19 əyalət bölgəsinə ayrılır(6).

2013-cü il statistik məlumatına əsasən Nigeriyada 144 milyon əhali yaşayır. Bu Afrika qitəsində ən böyük göstəricidir. Nigeriyada 421 dil var. Onlardan 410-dan istifadə edilir, 2-sinin daşıyıcısı yoxdur, 9-u isə ölü dildir. Rəsmi dil - ingilis dilidir. Milliyyət: Yorubalar: 20%, Hausalar: 15, 8% , İbolar: 14, 8%, Pöllər : 10, 5%, digər Afrika qəbilələri: 38% (6).

Məsələnin qoyuluşu

Nigeriya - əhalisinin sayına görə Afrikada ən böyük ölkədir. Mühüm gündəlik qəzetləri: “Deyli tayms” (1925), “Naycirian tribün”(1949), “Deyli sketç” (1964) və s. (1, 262). Nigeriya ədəbiyyatı folklor ənənələri əsasında, əsasən ingilis habelə yoruba, ibo, haysa dillərində inkişaf edir (1).

Nigeriya torpaqlarına ilk gələn avropalılar portuqallar idi (1472). XVI əsrin ortalarında onları ingilislər sıxışdırmağa başlayır və Nigeriyanı “qara dərililərin ovlanması” üzrə böyük bir rayona çevirirlər. 1849-cu ildə Benində kölə ticarətinə qarşı mübarizə bəhanəsi ilə İngilis konsulluğu quruldu, 1 yanvar 1914-cü ildən bütün ölkə Böyük Britaniyanın “müstəmləkəsi və protektoratı” adlanmağa başlandı. Milli azadlıq uğrunda uzun illərin mübarizənin nəticəsi olaraq 1960-cı ildə Nigeriya, Britaniya Birliyi çərçivəsində müstəqillik əldə etdi. 1963-cü ildə Nigeriya Federativ Respublika elan edildi.

Nigeriyada nəşriyyat işi Afrikada digər ölkələrlə müqayisədə əhəmiyyətli müvəffəqiyyətlərə imza atıb. Əgər ölkədə XIX-cu əsrin ortalarında missionerlər tərəfindən qurulan ilk nəşriyyatlar demək olar ki, yalnız ingilislərə məxsus idisə, indi bir çox özəl nəşriyyat firma sahibləri bir mənalı şəkildə nigeriyalılardır. Bundan əlavə, ölkədə hökumət nəşriyyatı yaradılıb. Xüsusən, elmi ədəbiyyatın çapında universitet nəşriyyatı əsas rol oynayır.

Problemin təhlili

Nigeriyada ilk kitabxana 1919-cu ildə yaradılmışdır (4, 136). Müasir elmi kitabxanalar arasında universitet kitabxanaları seçilir. Onların arasında ən əhəmiyyətlisi və ilk yaradılanı (1948) İbadan Universitetinin Kitabxanasıdır. 1953-cü il müstəqilliyi əldə etməzdən əvvəl İbadan universiteti “Nigeriya nəşrləri” göstəricisini çap etdi. Bu nəşrdə 1950-1952-ci illərdə məcburi nüsxə haqqında qanuna uyğun olaraq (1950-ci ildə qəbul olunan) kitabxanaya daxil edilmiş kitab və broşuralar əks olunmuşdur (4, 136).

Göstərici iki hissədən ibarət idi: 1) İngilis dilində kitablar 2) yerli dildə kitablar. Həmin il ərzində növbəti cildi çap olunmuşdu ki, orada yalnız 1953-cü ilin daxil olmaları əks etdirilir, sonradan isə kitabxana sisteməlik olaraq illik göstəriciləri nəşr etməyə başlamışdı. Bununla da ölkədə ilk olaraq Cari Milli Bibliografiya orqanı yaradılmışdır. “Nigeriya nəşriyyatları”nın ilk üç cildi, ərazi prinsiplərinə uyğun tərtib olunurdu, bunlarda mütləq nüsxələrin (yuxarıda qeyd olunan) daxil olmaları qeyd olunurdu, 1955-ci ilin illik (1956-cı ildə nəşr olunan) kitabından başlayaraq xaricdə dərc olunan Nigeriya ədəbiyyatını özündə əks etdirən bölməsi qeyd olunmuşdur. 1957-ci ildən başlayaraq bura Nigeriya müəlliflərinin başqa ölkələrdə dərc olunan əsərləri də daxil edilirdi.

1956-cı ildə ölkənin nəşriyyat məhsulları barədə təhlili verən (göstərən) statistik cədvəllər sisteməlik olaraq bu illik kitabda dərc olunurdu. Daha böyük yenilik də bundan ibarət idi ki, burada yeni, adları dəyişdirilmiş və çapı dayanandırılmış nəşrlər daimi bir bölmədə əks olunurdu. Bu bölmə həmçinin İbadan universiteti kitabxanasının “Nigeriya jurnalları və qəzetləri 1950-1955-ci illər” nəşrinin əlavəsi kimi göstərilirdi. Lakin universitet kitabxanası milli bibliografiya mərkəzi ola bilmədi.

Ölkədə olan siyasi vəziyyət ayrı-ayrı ştatların avtonomiyasının yüksəlməsinə gətirib çıxartmışdır. 1964-cü ildə şimali Nigeriyada məcburi nüsxə haqqında yeni qanun verilməmişdir. Bu qanuna əsasən şimali ştatların bütün nəşrləri İbadan universitetinin kitabxanasına deyil Zariya şəhərində yerləşən Ahmadu Bello adına universitetin kitabxanasına göndərməli idi. Eyni zamanda da, Federal hökumət Laqos ölkəsinin paytaxtında olan depozitar universitet kitabxanası elan etmişdi. Bu vəziyyətdən yeganə çıxış yolu ümumi bibliografiya mərkəzinin funksiyalarını özündə daşıyan ümumdövlət depozitariyanın yaradılması ola bilərdi, yəni Milli kitabxana yaradılmalı idi. Və doğrudan da 1964-cü ildə Nigeriya Kitabxana Assosiasiyası (1962-ildə yaranıb) hökumətdən Laqos Milli kitabxanasının hökumət tərəfindən açılmasına nail olmuşdur. Lakin bu kitabxana 1970-ci ilin dekretinə uyğun olaraq nəşrlərin iki ümumdövlət nüsxəsini aldıqdan sonra özünün bibliografik işini daha da genişləndirə bildi. Milli kitabxana şurasının funksiyalarına daxildir: Milli kitabxananın idarə edilməsi, ölkənin bütün ştatlarında milli kitabxanaların yaradılması və Cari Milli Bibliografiya orqanlarının nəşrlərinin məsuliyyəti. (“Nigeriya nəşrləri”) “1972-ci il” nəşrinin 19-cu, illik buraxılışından başlayaraq Cari Milli Bibliografiya orqanının nəşri Milli kitabxanaya keçirilmişdir. 1973-cü ilin yanvarında isə onun adı dəyişdirilərək “Nigeriya milli bibliografiyası” olmuşdur. Qeyd etdiyimiz bibliografik göstərici Nigeriyada dərc olunan kitab və broşuraları, həmçinin xarici nəşrləri özündə əks etdirirdi. Belə ki, o nəşrləri Nigeriya vətəndaşları yazmışlarsa və ya nigeriyalılarından bəhs edilirdisə göstəriciyə daxil edilirdi.

Kitablardan əlavə rəsmi nəşrlər və adları dəyişdirilmiş dövrü nəşrlər də nəzərə alınır. İllik “Nigeriyanın dövrü nəşrləri” indi artıq 1967-ci ildən Milli kitabxana tərəfindən dərc olunur (4, 137).

Dissertasiyaların uęotu İbadan universitetinin kitabxanasında əsası qoyulmuşdur. Burada 1963-cü ildə “Nigeriya dissertasiyası: nigeriyalılar tərəfindən yazılmış və nigeriyalılar haqqında dissertasiyaların siyahısı” adı ilə böyük olmayan əlavə vəsait çap edilmişdir. 1968-ci ildən Milli kitabxana, “Nigeriya universitetində elmi dərəcə almaq üçün müdafiə olunmuş dissertasiyalar” bibliografik göstəricisini çap etdirmişdir.

Nəticə

Başqa Afrika ölkələrindən məsələn, Sierra-Leonda və Qanadan fərqli olaraq Nigeriyada RMB sahəsində avropalılar tərəfindən tərtib edilmiş, ölkəni tanıdan iri vəsaitlər yox idi. İlk addımlar olaraq gələcəkdə Nigeriya ölkəsinin retrospektiv ədəbiyyatının inkişafı üçün kitabxanaçı J. Dipeol tərəfindən 1966-cı ildə ABŞ-da “Nigeriyada bibliografik mənbələrin öyrənilməsi” göstəricisini çap etdirdi.

Nigeriyada CMB-in inkişafına nəzər salsaq, son illərin yüksəlişini qeyd etmək lazımdır. Xüsusilə də Milli kitabxananın yaranmasında milli bibliografiyanın rolu çox olmuşdur. Belə ki, kitabxanaya milli bibliografik mərkəzin vəzifələrinin verilməsi, o cümlədən, məcburi nüsxələrin ardıcıl alınması qanunvericilikdə vacib məsələ kimi qeyd edilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, tədrisçən yeni CMB sistemi yaradılmış və onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. “Nigeriya milli bibliografiyası” Laqos (1953)
2. “Nigeriyada dövrümətbuat” Laqos (1967)
3. “Nigeriya universitetində elmi dərəcə almaq üçün müdafiə olunmuş dissertasiyalar” Laqos (1968)

Mövcud bibliografik resurslar həmin ölkə haqqında maraqlanan istifadəçilərin informasiya təminatında mühüm yer tutur.

Ədəbiyyat:

1. ASE: 10 cildə: C.7 : [Mətn] .-Bakı, 1981.-S.262.
2. Hacıyeva Q.S.Türkiyədə milli bibliografiya: [Mətn] // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.- Elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.- Bakı, 2010. -№1.- S.110-115.
3. Sadıqova S.A. Hindistanda milli bibliografiya: [Mətn] // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.- Elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.- Bakı, 2017.-№2.- S.37-42.
4. Sadıqova S.A. Şərqi Avropa ölkələrində retrospektiv milli bibliografiya(Bolqarıstan, Macarıstan, Polşa, Rumıniya): [Mətn] //Kitabxana.az.-2015.-№1-2.-S.39-42
5. Гудовщикова И.В., Лютова К.В. Общая иностранная библиография: [Текст] Учебник. - Москва: Книга, 1978.- 224с.
6. <https://az.wikipedia.org/wiki/Nigeriya> [Elektron resurs]

*Məqalə “Bibliografiyaşünaslıq kafedrası”nın
28 noyabr 2018-ci il tarixli 03 saylı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

BƏDİİ TƏRCÜMƏ MƏTNİNİN REDAKTƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Nailə Mehrəliyeva

Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının dosenti

Особенности редактирования литературного переводного текста

Статья посвящена редакционной работе, которая играет важную роль в качестве перевода. Здесь упоминается, что редактор должен прекрасно знать оба языка, должен проверять правильность информации и так далее. В целом, в статье анализируется ответственность редактора за перевод.

Editing features of literary translation text

The given article deals with the editorial work that plays an important role in the quality of translation work. Here is mentioned that, the editor should know both languages perfectly, should be able to verify the correct information and so on. In general, the editorial responsibility for the translation work is analyzed throughout the article.

Açar sözlər: *tərcümə, redaktor, redaktə, nəşriyyat, çap, tərcümə mətni, bədii tərcümə*

Ключевые слова: *перевод, редактирование, редактирование, публикация, печать, перевод текста, художественный перевод*

Key words: *translation, editorial, editing, publishing, printing, translation text, artistic translation*

Giriş. Tərcümə işinin keyfiyyəti müəyyən mənada redaktorlardan da asılıdır. Bu cəhətdən vəziyyətimiz acınacaqlıdır. Redaktor gərək hər iki dili mükəmməl bilsin, fikirlərin, faktların düz və səhvliyini yoxlayıb görə bilsin. Təəssüf ki, bəzən dilimizin adı qayda-qanunlarını mükəmməl bilməyən adamlara da redaktor vəzifəsi verilir.

Nədənsə, bəziləri belə düşünülər: indi ki, nəşriyyatın tərcümə şöbəsində işləyirəm, deməli, istədiyim əsəri tərcümə edə bilərəm. Halbuki, bütün ömrünü redaktorluğa həsr etmək, yaxşı tərcümə redaktoru olmaq da ciddi və xeyirli işdir. Mən pis tərcüməçilikdənsə gözəl redaktorluğu üstün tuturam. Məlum olduğu kimi, Adil Əfəndiyev özü tərcümə ilə az məşğul olurdu, ancaq gözəl redaktor idi. Əlbəttə, bir sıra digər nəşriyyatlarda da bütün həyatını redaktorluğa sərf edən əla mütəxəssislər var.

Görkəmli yazıçı Mirzə İbrahimov “Kommunist” qəzetində çap etdirdiyi bir məqaləsində yazırdı: “Bədii yaradıcılığın elə bir sahəsi var ki, onu sözün əsil mənasında xalqlar arasında, müxtəlif millətdən olan milyon-milyon insan arasında qırılmaz, əbədi və işlək bir körpü adlandırmaq olar. Bu bədii tərcümədir. Ədəbi əsərlərin bir dildən başqa dilə tərcüməsi bəzilərinə göründüyü kimi texniki işdir, nə də o qədər asandır. Bu iş insandan orijinal əsər yazmaq qədər ilham, ruhi gərginlik, yüksək zövq tələb edir”.

Məsələnin qoyuluşu. Redaktə işi mahiyyət və məzmun etibarilə çoxşaxəli və çoxmərhləli olduğu kimi son dərəcə məsuliyyətlidir. Bu fəaliyyət məlumat aparatından tutmuş məndəki kiçik rubrikasiyalara qədər faktların çoxluğu, dəqiqliyi ilə əhatə edilir. Redaktənin çoxmərhləli olması bu sahənin iş prinsipindən irəli gəlir. Redaktor tərcümə materiallarını dilin daşıyıcılarına təqdim etməzdən öncə onun mövzusunun aktuallığını, məzmununu, üslubunu (estetik tutumunu) dəyərləndirir, oradakı terminalogiyanın, faktiki məlumatların doğruluğunu yoxlayır. Mətnə edilmiş düzəlişlərin çoxu tərcüməçi ilə razılaşdırılır. Lakin mətnə redaktor müdaxiləsinin səviyyəsi materialın spesifikasiyasından aslıdır. Buradakı redaktə fəaliyyəti orijinal mətnlər üzərində aparılan işdən müəyyən dərəcədə fərqlidir. Redaktor əsər müəllifini əvəz etmədən ona öz konsepsiyasını ədəbi materialını, üslubunu diktə etmədən minimum lazımı düzəlişlər aparır. Redaktə heç vaxt əvvəlcədən hazırlanmış reseptlə mexaniki olaraq baş verə bilməz. Burada hər bir detalın təhlili həssaslıq tələb edir. Tərcümə mətninin redaktoru hər şeydən əvvəl müəlliflə tərcüməçinin psixoloji uyğunluğu məsələsini də diqqətdən kənar qoya bilməz. Tərcümə mətni üzərində iş zamanı redaktorun rolu, yaxud yeri fərqli ola bilər. Məsələn, orijinal müəllifi həyatda mövcud olduğu halda məlum “üç bucaq” (müəllif, tərcüməçi, redaktor) labüddür və bir sıra məzmun, struktur – tərtibat məsələləri konsensus yolu ilə həll olunur [2, 14].

Redaktə işinin xüsusiyyətlərindən, ümumi prinsiplərindən danışarkən ilk növbədə bu sahənin məntiqi tərəfinə nəzər salmaq vacibdir. Bu orijinal müəllifin dünyagörüşünü, onun spesifik yazı materialının, estetik idealının dəyərləndirilməsindən başlamalıdır. Bir çox hallarda tərcümə mətni üslub, dramatik baxımdan səhvsiz, hətta səlis olmalı, lakin orada müəllifin fikri təhrif oluna bilməz. Faktlar dəyişdirilə bilər nadir hallarda. Redaktor öz fəaliyyətində zaman amilini də unutmamalıdır. Burada söhbət bədii tərcümədə mövcud olan “zaman məsafəsi” anlayışı ilə məhdudlaşmır. Tərcümə praktikasında bu məsələ sifət bədii-estetik və leksik müstəvidə həll olunursa, redaktor bununla bərabər ictimai-siyasi amilə də diqqət çəkməlidir.

Məsələnin izahı. Orijinalı oxuyarkən aydın olur ki, vacib bir tarixi fakt çox kobudcasına təhrif olunmuşdur. Bu halda redaktor səhvin aradan qaldırılması üçün xüsusi səy göstərməlidir. Mədəni – tarixi baxımdan daha qədimdə yaranmış əsərlərin tərcüməsinin anlaşılıqlı olması üçün onları əlavə şərh və izahsız təsəvvür etmək çətindir. Məsələn, orta əsrlərdə, daha dəqiq desək intibah dövründə yaranmış əsərlərin tam məzmununu antik mifologiyanın, fəlsəfənin, bir başa obrazların şərh olmadan sonadək açmaq mümkünsüzdür. Bunlar müasir oxucuya lazımı səviyyədə çatdırılmaz.

Tərcümə mətni üzərində aparılacaq redaktə işinin əsas prinsiplər cəhətləri hər iki dilin qanunauyğunluqlarının müqayisəli tipologiyası üzərində qurulur. Doğrudur, bir sıra mütəxəssislər bu müqayisəli tipoloji yanaşmanın bütün dildə deyil, yalnız konkret mətn çərçivəsində baş verdiyini iddia edirlər. Əslində, burada mahiyyət etibarilə elə bir ciddi fərq yoxdur. Belə ki, istənilən orta-

bab mətnin leksik, qrammatik üslubu və s. tərəfləri konkret dilin bütövlükdə bunun mövcud qanunauyğunluqları aspektinə təzahür etdirilir. Əlbəttə, tərcümə mətninin linqvistik aspektləri haqqında növbəti əlaqədar problemlərdə danışmağı məqsədəuyğun hesab edirik [2, 19].

Tərcümə materialı elmi-publisistik janrdə olduğu halda redaktor məntiqi meyarlarla çıxış etməli olur. O, öz iradlarını tək cə tərcüməçiyə deyil, həm də müəllifə çatdırıa bilər. Belə ki, bəzi hallarda mətnin əvvəlində qarşıya qoyulan məqsədlə sonrakı aparılan mülahizələr, yaxud əldə edilmiş nəticə arasında uyğunsuzluq müşahidə olunur. Daha dəqiq desək gətirilmiş arqumentlər əsassız və ya yetərincə olmur. Belə vəziyyətdə arzuolunmaz hal budur ki, redaktorun haqlı iradlarını qarşı tərəf yetərincə qəbul etmir. Təbii ki, redaktor geri çəkilmir, o, ənənəvi üsullardan klassik təcrübədən çıxış edərək həqiqilik prinsipinin kimin tərəfində olduğunu inandırmağa nail olmalıdır. Redaktə işinin vacib tərəflərindən biri də səbr və təkmdir. Belə ki, bu qüsurlar çox da örtülü qalmır. Nə qədər acı olsa da deməliyik ki, belə hallar az deyil. Bu gün geniş oxucu kütləsinin ixtiyarına verilmiş kitablarda son dərəcə səriştəsiz, hətta deyərdik ki, yöndəmsiz tərcümə ifadələri, təhriflərlə yanaşı bütöv abzasın, səhifənin buraxılmasının şahidi oluruq. Elə təsəvvür yaranır ki, tən bəl, laqeyd redaktor bu yerləri heç nəzərdən keçirməmişdir. Belə olmasa idi, o ən azından təsvir olunan hadisələr və fikirlər arasındakı məntiqi bağlılığın yoxluğunu dərk edər və düzəliş aparardı. Redaktora təqdim olunan tərcümə variantı müəyyən qaydalarla qəbul edilir. İstər məqalənin, (oçerkin, reportajın) və istərsə də bədii əsərin tərcümə variantı səliqəli, aydın yazılmış, səhifələri nömrələnmiş halda iki nüsxədə redaktorun özünə verilir. Tərcümə mətninin ilkin dəyərləndirilməsi onun üzərində aparılacaq redaktə işinin müddətinin müəyyən dərəcədə təyin edilməsinə imkan verir. Tanınmış mütəxəssis Y.S.Liftenşteyn qeyd edirdi ki, “Çapa hazırlıq üçün təhlilə verilmiş zəif əlyazma üzərində bəzən üç dəfə çox vaxt itirilir və bu yenə də gözlənilən nəticəni vermir” [2, 21].

Redaktorun başlıca fəaliyyəti faktiki materialın təhlilindən və onun üzərində aparılan düzəlişlərdən ibarətdir. Bədii publisistik mətnlərin tərcümə variantı üzərində ilkin tanışlıqdan sonra konkret düzəlişlərə qədər redaktor son dərəcədə ağır və çoxcəhətli hazırlıq işləri görməlidir. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, tərcümə variantının redaktoru sadəcə müqayisəli düzəlişlə öz işini bitmiş hesab etmir. O, sözün əsl mənasında inadkar tədqiqatçı, obyektiv tənqidçi və tərcüməçi əməyinə lazımi qiymət verən ədalətli hakimdir. Dünya tərcümə praktikasında elə mətnlər var ki, onların tərcüməçiləri eyni vaxtda, həm tərcüməçi, həm də tədqiqatçı rolunda çıxış edir.

Tərcümə mətnindəki faktiki material üzərində bir sıra hazırlıq prosesləri redaktor tərəfindən sistemli şəkildə həyata keçirilir. Redaktədə əsas problem mətnin dili ilə bağlı olur. Əsərin dili ilə bağlı redaktorun işində diqqət tələb edən leksik, qrammatik və digər düzəlişlərlə yanaşı, materialın leksikası ilə əməliyyatı xarakterinə görə müəyyən qruplara bölmək olar: terminologiya,

milli-mədəni realilər, ictimai-siyasi reallığı əks etdirən xarakterik leksika, konkret nitq mədəniyyəti. Bədii əsərlərdə və əksər qəzet janrlarında yer almış leksikanın çoxu təkrarlanır. Başqa sözlə desək, hər hansı bir qəzet materialında işıqlandırılan istehsalat və ya mədəniyyət sahələrinin təsvirinə bədii əsərlərdə də rast gəlinir. Tərcüməçi janrlardan aslı olmayaraq bu terminologiyanın maksimum qarşılığını verməlidir ki, oxucuda məsələ haqqında lazımı təsəvvür yaransın. Müşahidələr göstərir ki, istər publisistik, istərsə də sırf bədii mətnlərin tərcüməsində, terminologiyanın qarşılığının verilməsi bir sıra çətinliklərlə nəzərə çarpır.

Bədii tərcümədə terminologiya və realilərlə bağlı nəzəri materiallar çox olmasına baxmayaraq, tərcümə praktikasında səhvlərlə rastlaşmaq mümkündür. Bunların məsuliyyəti ilk növbədə redaktorun üzərinə düşür. Terminologiyanın tərcüməsinə düzəliş milli tarixi realilərlə çox yaxındır, xüsusən də söhbət tarixi keçmişdən gedən zaman redaktorun üzərinə bu halda daha çox iş düşür. Məlumdur ki, redaktor dövrün ictimai-siyasi və mədəni mühitini lazımı səviyyədə bilməli və yeri gəldikcə mətnin redaktəsində istifadə etməlidir.

Görkəmli tərcümə nəzəriyyəçisi filologiya elmlərin doktoru L.Səmədova yazır ki, “Bədii mətnin bir sıra tipik xüsusiyyətləri onların tərcümə mətnlərini yaradıcı prosesin nəticəsi kimi qəbul etməyə imkan verdiyindən redaktə meyarlarına yeni çalarlar gətirir. Bədii mətnin tərcüməsinin redaktəsi təkcə əlyazmadakı qüsurların, səhvlərin tənqidi deyildir. Başlıca məqsəd tərcümə variantına müvafiq düzəlişlər etməklə onu orijinalın malik olduğu bədii-estetik səviyyəyə çatdırsın. Lakin buna nail olmadan ötrü redaktor-tərcüməçi bir sıra mühüm vəzifələri yerinə yetirməlidir:

- Orijinalın dilinə məxsus üslub fərdiliyinin, təkrarsızlığının qorunması;
- Mətdə əks olunan bədii və tarixi faktların düzgünlüyünün müəyyənləşdirilməsi;
- Tərcümə mətnini traferetik (şablonluq), təkrarçılıq (taftalogiya) üsullərindən təmizləmək;
- Mətdəki orfoqrafik, üslubi, məntiqi ziddiyyətləri, səhvləri aradan götürmək;
- Tərcümə variantında dilin obrazlılığını, əlvanlığını, canlılığını saxlamaq;
- Texniki, hərbi (oçerk, reportaj, esse janrlarında) informasiyaları mövcud tələblərə görə nizama salmaq;
- Tərcümədə orijinal variantda əks olunan yüksək məzmun dolğunluğuna, kompozisiya uyurluğuna nail olmaq;
- Müəllif konsepsiyasının təhrif olunmasına yol verməmək;
- Mətdəki əks olunmuş milli realilərin müxtəlif sahələrə aid terminologiyanın müvafiq səviyyədə verilməsinə nail olmaq” [2, 30-31].

Konkret redaktə işinin təcürbi tərəfi müəyyən mənada tərcüməçinin həyata keçirdiyi yolu (istişaməti) təkrarlamamalıdır. Daha aydın desək, əksər gənc tərcüməçilər əsərin tərcüməsinə adı ilə başlayır. Yəni ilk növbədə əsərin

adı tərcümə edilir. Aydın məsələdir ki, istənilən bədii əsərin informasiya materialının verilməsi, adı onun ideya-məzmunu ilə sırf bağlı olur. Lakin təcrübə göstərir ki, bu adların hərfi tərcüməsi heç də ikinci, yəni tərcümə edilən dildə həmişə uğurlu görünür. Başqa sözlə, yaxşı səslənmir. Məsələn, A.P.Çexovun “Dama s sobaçkoy” əsərinin adını “İt gəzdirən qadın” kimi verilməsi qərribə görünür. Redaktor bu halda əsərin qayəsinə uyğun, başqa sözlə mənasına cavab verən ad təklif edə bilər. Məsələn, “Ömrün mənasını dəyişən tanışlıq” və s. Dünya xalqları ədəbiyyatında bir çoxları tərcümələrdə bu cür hərəkət etmişlər. Onu da qeyd edək ki, tərcüməçinin verdiyi adı redaktorun dəyişdirməsinə dair dünya ədəbiyyatında kifayət qədər nümunələr vardır. Əlbəttə, bu məsələ barədə daha ətraflı danışmaq da mümkündür. Lakin tərcümə redaktəsində praktiki işi əsərin dili üzərində kompleks şəkildə aparılması onun kompozisiyasını, üslubunu, personaj portretini və s. amilləri daim diqqət mərkəzində saxlamağı zərurətə çevirir. Dil, fikrin bilavasitə gerçəkləşməsidir. Bu isə birincinin əsərdə qoyulmuş ideya və məzmun müqayisəsinə, yəni başqa sözlə müvafiqliyinə tabe olması deməkdir. Redaktor mətndə forma və məzmun vahidliyinin qorunmasını nəzərdən keçirən zaman müəllif tərəfindən istifadə olunmuş statistik və dil vasitələrinin tərcümədə bir-birinə uyğunluğna xüsusi diqqət yetirir. Bu baxımdan onun başlıca tələbi hər bir sözün, ifadənin işləndiyi yerin ahənginə, ruhuna uyğun gəlməsidir. Bu uyğunluq bütövlükdə müəllif konsepsiyasına, onun üslubuna sadıqlığın əsas göstəricisidir. O həm də, orijinalın janr xüsusiyyətlərinin əks etdirməsinə diqqət yetirir. A.P.Çexov yazırdı ki, qeyri-bədii mətnlərdə dil “Belletristika ilə müqayisədə daha ciddi və intizamlıdır” [2, 32].

Redaktə əslində tərcüməçinin etdiklərinin faktiki olaraq təkrarı hesab edilmir. Onun özünəməxsusluğu orijinalın forma və məzmunun, habelə müəllifin yaradıcı simasının qorunub saxlanmasıdır.

Redaktorluq mövcud materiala tənqidi yanaşmanı tələb edir. Redaktor həmişə orijinala tərcüməni müqayisə edərək konkret məsələlər haqqında müstəqil düşünərək özü də müəyyən nəticə çıxarmalıdır. Redaktorluq mətnlərin mexaniki müqayisəsi deyil. Kiminsə yaradıcılıq məhsulu üzərində cəmləşdirilmiş təfəkkürün zehni məhsuludur. Redaktorun fərqli yaradıcılıq xüsusiyyətləri, intellektual imkanları mətnin xarakterinə yaxından nüfuz etməyə, operativ qərar qəbul etməyə imkan verir. Redaktə olunmuş mətn əslində materialda yer almış elmi, siyasi, bədii faktların yaradıcı surətdə işlənilib hazırlanması, orijinalın səviyyəsinə uyğunlaşdırılmasıdır. Bədii mətnin tərcüməsi materialın xarakterindən aslı olaraq orijinaldakı faktlara bu və ya digər dərəcədə müdaxilə ilə müşayət oluna bilər. Belə müdaxilələr xarakter etibarilə müxtəlif olur. Düzəlişi, yaxud dəyişikliyi orijinalın ideya-məzmununun maksimum çatdırılması xatirinə etmək lazımdır. Belə düzəlişləri redaktor öz başına etmir. O, tərcüməçini inandırmaqla daha dəqiq desək, faktlara məhz redaktorun gözü ilə baxmaq prinsipinə kökləməlidir. Praktika göstərir ki, redaktorun özünün

cərrah müdaxiləsi heç də həmişə özünü doğrultmur. Lakin o, diqqətini heç vaxt yaddan çıxarmamalıdır. Əks təqdirdə nəticə qənaətləndirici olmaya bilər.

Müasir dövrdə orijinalın strukturunun qorunmasına verilən redaktə tələbləri aşağıdakılardır:

1) Mətnin quruluşunda ardıcılıq, sistemlilik və məntiqi bağlılığın olması;

2) Mətnə müşahidə olunan səliqəsizliyin, sistemsizliyin, məntiqsizliyin aradan qaldırılması;

3) Müəllif tərəfindən seçilmiş kompozisiya və ya təhkiyəsilə uyğunluğu [2, 36].

Bədii tərcümədə əsərdəki hadisələrin hansı üslubdan nəql edilməsi məsələsi də mühüm şərtidir. Söhbət orijinalın nəzm, yaxud nəzrdə yazılmasından və bu amilin tərcümədə nə dərəcədə saxlanılmasından gedir. Məsələ burasındadır ki, bəzən nəzmlə yazılmış əsəri nəsrə və ya hər iki növdə tərcümə edirlər. Bu isə müəllif üslubuna xələl gətirir. Əsərin ahəngini, strukturunu pozur.

Nəzmdə yaranmış əsər nəzm formasında da tərcümə edilməlidir. Bu əsərin dilinin axıcılığına, onun poetik ovqatına, ruhuna sadiqlik deməkdir. Əlbəttə, klassik poeziyada, xüsusən də məhəbbət, gözəllik mövzusunda yazılmış şeirlərdəki bənzətmələrin, təşbəhlərin və s. poetik obrazların ekvivalentini vermək o qədər də asan olmadığını yaxşı bilən redaktor gənc tərcüməçiyə belə hallarda hərfi tərcümədən qaçmağı, orijinalın ruhunu maksimum verməyi tövsiyə edir.

Bədii redaktə yalnız əsərin yarandığı milli-mədəni-tarixi mühit kontekstində mükəmməl həllini tapa bilər. Məsələn, Avropa intibah ədəbiyyatından tərcümə antik mifologiyayı, Bibliya mənşəli obrazları, moraliteni bilmədən kamill tərcümə ola bilməz. İntibah dövrü incəsənəti və ədəbiyyatı həm antik, həm də yeni estetik prinsiplərə əsaslanmalıdır [2, 37].

Sənətkar özünəqədərki mənəvi-etik sahələrdəki bütün nailiyyətləri əks etməyi bacarmalıdır. Yəqin elə bu zəngin mənbələrdən qaynaqlandığına görə bu dövrün klassiklərinin ədəbi irsinin təbliği redaktordan geniş intellektual imkanlar, hərtərəfli filoloji biliklər tələb edir. Məsələn, Dantenin “İlahi komediyası”nda İda dağından danışılarkən Zevsin Tanımedi oğurlaması əsətirini xatırlamağın (IX nəğmə) yaxud “İsanın siqmatı” dedikdə peyğəmbərin beş yarısına işarə edilməsinin və şair obrazlı ifadələrin qeyd etməsinin vacibliyini (IX nəğmə) redaktor nəzərdən qaçırsa, müasir oxucunun əsər haqqında məlumatı dolğun ola bilməzdi [2, 38].

Redaktə zamanı mətnin janr xüsusiyyətləri mühüm şərt kimi qəbul edilir və tərcümə variantına müvafiq tələblərlə yanaşmağı özündə ehtiva edir. Bu isə tərcüməçi qarşısında bir-birini əvəz edən fərqli nitq üslublarına müvafiq ekvivalentlər seçməkdə çeviklik nümayiş etdirmək tələbi qoyur. Məsələn, dramatik janr Maksim Qorkinin təbirincə desək, “büsbütün dialoqdan ibarətdir”. Remarkalarda müşahidə olunan cüzi müəllif müdaxiləsi istisna olmaqla əsərin ideya-məzmunu, hadisələrin inkişafı yalnız dialoqlar vasitəsilə reallaşır. Dramatik

əsərdə cəmiyyətin ən müxtəlif sosial təbəqələrindən, yaxud qruplarından olan insanlar iştirak edə bilər ki, bu da tərcüməçi qarşısında əlavə çətinliklər yaradır. Daha aydın desək, sosial təbəqənin xarakterik leksikonunu, özünün fərdi psixoloji, intellektual xüsusiyyətlərini əks etdirir. Böyük Füzuli demişkən “Kim nə miqdar olsa, əhlin eyər ol miqdar söz”. Məhz obraz özünün nitqi xarakteristikası ilə fərqləndirilməklə səciyyəlidir. Tərcüməçi bu obrazların fərdi nitq xüsusiyyətlərini heç cür eyniləşdirməməlidir. Redaktor belə halların qarşısını almaq məqsədilə tərcüməçiyə tövsiyə edir ki, personajın nitqinin fərdiliyi, təkrarsızlığı təkcə onun istədiyi leksikonu verməklə məhdudlaşdırılmamalıdır. Burada cümlələrin quruluşu, fikrin məntiqi cəhətdən çatdırılması xüsusiyyətləri və s. nəzərdən qaçırılmamalıdır [2, 39].

Redaktor bədii tərcümədə zaman məsafəsi ilə bağlı tələblərini ilk növbədə tərcümə dilinin, leksikasının ifadə tərzinin müasir oxucuların tam anlayacağı səviyyəyə, uyğunluğuna, orijinalın bədii estetik özəlliklərini saxlamaq imkanlarına ünvanlayır. Lakin bu tələblərin heç də orijinalın dilinin tərcümədə modernləşdirilməsi məqsədi güdmür [2, 41].

Redaktor tərcümə mətnində orijinalın spesifik milli xüsusiyyətlərinin maksimum əks etdirilməsini müdafiə edir, əks təqdirdə əsərin təkrarsız milli və fərdi müəllif xüsusiyyətləri heçə endirirlər. Spesifik-milli və fərdi müəllif amillərinin əlaqəli şəkildə təhlili tamamilə qanunauyğundur. Belə ki, hər bir əsər bədii-estetik xüsusiyyətlərini milli-mədəni müstəvidə nümayiş etdirməyi ilə fərqlənir, yadda qalır. Bu xüsusiyyətlərin tərcümədə “hamarlanması” əsərin spesifik-milli köklərdən qoparılması, onun əlvanlığının solğunlaşması deməkdir [2, 42].

Bədii mətnin redaktəsinin vacib hissəsi leksik-qrammatik, orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılmasıdır ki, bu da korrektorla birgə həyata keçirilir. Professor İsmayıl Vəliyev korrektorun rolundan və vəzifələrindən bəhs edərkən yazır ki, peşəkar korrektor nəşriyyat korrekturasının əsasını təşkil edən 4 başlıca vəzifəni həyata keçirir:

1. Çap üçün hazırlanan mətnin orijinal nüsxə ilə dəqiq şəkildə uyğunluğuna nəzarət;
2. Dil və qrafik forma baxımından mətnin düzgünlüyünü, bir sözlə, mətnə mövcud dil normalarına əməl olunmasını təmin etmək;
3. Mətnin yığılmasına, çap formasının ümumi quruluşuna, texniki və texnoloji qaydalara uyurluğunu yoxlamaq;
4. Təkrar baxış kimi redaktorların (ümumi, aparıcı, bədii, texniki və s.) iş funksiyasına aid düzəlişlərə əməl olunmasının yoxlanılması; səhvlərin aşkar edilməsi; ifadə olunan fikrin təhrif olunması kimi nöqsanları, tərtibatdakı çatışmazlıqların və s. aşkar edilməsi və səhvlərin aradan qaldırılması [2, 43].

Nəticə. Yuxarıda qeyd etdiyimiz, müqayisəli təhlillərdən məlum olur ki, tərcümə işində redaktor əməyi mühüm rol oynayır. Redaktorun ən ümdə vəzifəsi orijinalı qoruyub saxlamaq, müəllif üslubuna sayğı ilə yanaşmaq və ən əsası da hər iki dili yüksək səviyyədə bilməkdir. Lakin qeyd edək ki, digər mə-

sələ isə redaktorun həyata keçirdiyi redaktə zamanı tərcümədə tələb olunan mərhələləri düzgün, tələblərə uyğun həyata keçirməsidir.

Ədəbiyyat:

1. Səmədova L. Tərcümə nəzəriyyəsinin statusu. // “Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi”: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, Bakı, 2008, №4, s.29-32.
2. Səmədova L. Tərcümə mətninin redaktəsi. Bakı: Sabah, 2016, 122 s.
3. Vəliyev İ.Ö. İnsan: həyatda və sənətdə. Bakı: Günəş, 1998, 256 s.
4. Vəliyev İ.Ö. Burulğanlar içində. Bakı: Günəş, 1997, 215 s.

*Məqalə “Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrası”nın
27 noyabr 2018-ci il tarixli 02saylı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

ABŞ KONQRES KİTABXANASININ TƏSNİFAT CƏDVƏLLƏRİNİN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aşur Əliyev

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış
sistemləri kafedrasının dosenti*

Особенности характеристики классификационных таблиц Библиотеки Конгресса США

Резюме: В статье представлен одной из самых известных в мире классификационных таблиц Библиотеки Конгресса США, обзор структуры, структуры класса и методика классификации Библиотеки Конгресса США. Также были обобщены научные выводы о Джеймсе Брауне, Чарльзе Маттере, иерархии классификации комплекс предмета Кеттера.

Glossary of Classifier Listings Library of the United States

Summary: The article presents one of the most famous classification tables in the world of the Library of Congress, an overview of the structure, class structure and classification methodology of the Library of Congress. The scientific conclusions about James Brown, Charles Matter, the classification hierarchy of the Ketter complex subject were also summarized.

Açar söz: *Konqres kitabxanası, təsnifat cədvəli, təsnifat cədvəllərinin müqayisəsi*

Ключевое слово: *библиотека Конгресса, таблица классификации, сравнение таблиц классификации*

Keyword: *library of congress, classification table, comparison of classification tables*

Giriş: XIX əsrin I yarısına qədər dünya təcrübəsində tətbiq oluna bilən kitabxana təsnifatı cədvəlləri olmamışdır. İlk dövrlərdə ABŞ Konqres Kitabxanasında elmlər təsnifatının ən böyük nümunəsi hesab edilən Frensis Bekonun təsnifat sistemindən istifadə olunurdur. Həmçinin XIX əsrin 90-cı illərində Ketterin, Braunun, Billisin və digərlərinin təsnifat sistemləri də ABŞ Konqres Kitabxanasında istifadə olunmaqda idi. Xüsusilə Martenin rəhbərliyi ilə yaranan kommissiya ABŞ Konqres Kitabxanasında istifadə olunmaq üçün yeni təsnifat cədvəlini yaratmaq fikrinə düşmüş, nəticədə ABŞ Konqres Kitabxanasının təsnifat cədvəli hazırlanıb başa çatdırılmış və latın hərflərinin baş hərfləri ilə işarə edilməklə 26 şöbədən ibarət olmuşdur.

Məsələnin qoyuluşu: XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaranan böyük təsnifat sxemlərindən biri ABŞ-ın Konqres kitabxanasının təsnifatıdır. 1800-ci ildə əsası qoyulan bu kitabxananın fondu qısa müddət ərzində zənginləşir. Buna görə də Konqres kitabxanasında ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi ciddi bir məsələ kimi qarşıda durur. Bu məqsədlə təşkil olunur

kitabxana təsnifatı komissiyasına Çarlz Martel rəhbərlik edir.Çarlz Katterin tamamlanmış 7-ci təsnifatı əsasında yaranan ABŞ-ın Konqress kitabxanasının təsnifatı 1901-ci ildən başlayaraq ayrı-ayrı bilik sahələri üzrə nəşr olunurdu.

Məsələnin izahı: Ümumiyyətlə, təsnifat 28 cilddən və 6000 səhifədən ibarət olmuşdur. Konqress kitabxanası sxemində əsas şöbələr latın əlifbasının böyük hərfləri ilə işarə edilmişdir. Bu sxemdə də şöbə indeksinə latın əlifbasının ikinci bölmə hərflərini, habelə müxtəlif rəqəmlər əlavə etməklə şöbələr daxilində bölmə və yarımbölmələr əmələ gətirilmişdir. Məsələn, T – texnika, TE – yol işi, TH.123 – inşaatın bölmə daxilində yer sırası və s. Konqress kitabxanasının təsnifatının əsas şöbələri bunlardır.

- A Ümumi şöbə. Poliqrafiya M Musiqi
- B Fəlsəfə N İncəsənət
- C Tarix. Köməkçi fənnlər P Dilçilik
- D Tarix və ölkəşünaslıq Q Dəqiq elmlər
- E Amerika və ABŞ R Tibb
- F ABŞ (ölkəşünaslıq) S Aqrar mədəniyyət
- G Coğrafiya. Antropologiya T Texnologiya
- H Coğrafi elmlər və iqtisadi U Hərbi iş elmlər Y Dənizçilik işi
- J Siyasi elmlər Z Biblioqrafiya və
- K Hüquq. Xalq maarifi kitabxanaşünaslıq

Gələcəkdə cədvəli genişləndirmək məqsədi ilə beş hərf (İ, O, W, X, Y) rezerv saxlanılmışdır.Burada ümumi şöbə, ictimai elmlər, tətbiqi elmlər (tibb, kənd təsərrüfatı, texnika, hərbi iş və dənizçilik işi) əsas cərgədə verilmişdir. Biblioqrafiya və kitabxanaşünaslıq isə Ketterin cədvəlində olduğu kimi ümumi şöbədən çıxarılaraq cərgənin axırında verilmişdir. Tarix və coğrafiya digər ictimai elmlərlə birləşdirilmiş, dilçilik ədəbiyyatla bir yerdə verilmişdir. Özündən əvvəlki sistemlərdən fərqli olaraq psixologiya fəlsəfədə deyil, təbii elmlərə daxil edilmişdir. Bu təsnifatda şöbələr arasında bərabərliyə daha çox yer verilmişdir. Kitabxananın ədəbiyyat fonduna uyğun olaraq ictimai elmlərə daha çox yer verilmişdir, təbii elmlər isə 1-ci şöbədə öz əksini tapmışdır.Cədvəlin üstün cəhətlərindən biri odur ki, burada coğrafi və forma təyinediciləri cədvəldə ayrıca deyil, məhz bu bölmələr daxilində verilmişdir.Burada əsas şöbələr latın, yarımsöhbələr isə qarışıq latın əlifbası ilə işarələnirdi. Məsələn, Q – elm, QA – riyaziyyat, QB – astronomiya, QC – fizika və s. Sonrakı rubrikalar üçün isə rəqəm işarələrindən istifadə olunurdu (0001-9999 qədər).Şöbələr daxilində ədəbiyyat xronoloji prinsipə əsasən əlifba sırası ilə düzülürdü.Cədvəlin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, kitablar bir çox hallarda bilik sahələri üzrə deyil ölkəşünaslıq əlamətlərinə görə qruplaşdırılırdı. Məsələn: Yapon dili haqqında və ya onun tarixi haqqında ədəbiyyat dilçilik və yaxud tarix şöbəsində əks etdirilməyərək ümumiyyətlə bu ölkə haqqında olan ədəbiyyat kompleksində əks etdirilir.Qeyd etmək lazımdır

ki, Konqress kitabxanasının təsnifatı Martenin dövründə və sonra da həmin kitabxanada müvəffəqiyyətlə tətbiq olunsa da universal onluq təsnifat yarandıqdan sonra o yavaş-yavaş aradan çıxarılır. Bu dövrdə yaranan təsnifatlardan biri də ingilis kitabxanaşünası Ceyms Braunun (1862-1914) təsnifatıdır. Onun “Predmet” təsnifatı 1906-cı ildə nəşr edilmişdir. Bu təsnifat Braundan əvvəlki (Düi, Ketter) və ondan sonrakı (Bliss, Ranqanatan) təsnifat sxemləri arasında özünə layiqli bir yer tuta bilmişdir. Onun sxemində elmi öyrənmə obyektı 4 böyük şöbədə qruplaşdırılır.

1. Materiya və qüvvə
2. Həyat
3. İdrak
4. Yaddaş

Burada qeyri-üzvi təbiətdən insana və cəmiyyətə doğru təkamül nəzərdə tutulur. O qeyri-üzvi təbiət haqqında elmlərə “materiya” haqqında elmlər kimi baxır, insan və cəmiyyət haqqında elmləri isə insan idrakı ilə əlaqələndirirdi. Bu təsnifatın əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, burada nəzəri elmlərlə tətbiqi elmlər arasında boşluq aradan götürülmüşdü. Braun bir predmet haqqında bütün məlumatı bir kompleks altında cəmləşdirməyə çalışırdı. Məsələn, işıq fizikası şöbəsindən sonra işıqlandırma texnikası gəlir və beləliklə bu iş davam etdirilir. Bunun nəticəsində “predmet kompleksi” yaradılmışdır. Heç təsadüfi deyildir ki, onun təsnifatı da “predmet” təsnifatı adlandırılmışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, elmlərin belə qruplaşdırılması bəzən mexaniki birləşmələr nəticəsində bir sıra elmlər ayrı-ayrı şöbələrdə yerləşdirilirdi. Məsələn, texnika şöbəsini müstəqillikdən çıxarıb təbiəşünaslığın ayrı-ayrı bölmələrinə aid edərək Braun texniki fənnlərin eyni zamanda nəzəri elmlərdən asılılığını unudurdu.

Braunun təsnifatında bəzi şöbələrin daha uğurlu olduğunu qeyd etmək olar. Məsələn: onun təsnifatında dilçiliklə ədəbiyyatşünaslıq birləşdirilmişdir, bədən tərbiyəsi və idman əvvəllər incəsənətə aid olduğu halda Braunun təsnifatında tibbə yaxınlaşdırılmışdır, kitabxanaşünaslıq və bibliografiya ümumi şöbədən çıxarılmışdır. Braunun təsnifatının əsas şöbələri latın hərfləri ilə işarələnirdi, daxildə 3 rəqəmli işarələrdən istifadə edilirdi. Onun təsnifatının əsas şöbələri aşağıdakılardır:

- A Ümumi
- B-D Fizika elmləri
- E-F Biologiya elmləri
- G-H Etnologiya və tibb
- İ - İqtisadi biologiya
- J-K Fəlsəfə və din
- L- İctimai və siyasi elmlər
- M - Dilçilik
- N - Bədii ədəbiyyat
- O - W Tarix, coğrafiya

X Tərcümeyi-hal

Şöbə daxilində isə ədəbiyyat belə qruplaşdırılırdı. Məsələn, -A 100 Tərbiyə, -A 300 Məntiq, -A 400 Riyaziyyat və s. Hər şöbənin daxilində onluq prinsipi deyil, müstəqil nömrələnmə prinsipi irəli sürülürdü. Əlifbaya uyğun olaraq 24 hərf işarəsindən istifadə olunurdu ki, bunlara əsasən lazım gəldikdə 24 min indeksdən istifadə etmək olardı. Braun öz təsnifatına köməkçi cədvəllər (müəllif, əlifba) tərtib etmişdir. O öz cədvəlində həmçinin əlifba-predmet göstəricisi də tərtib etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu təsnifat kitabların rəfdə bir yerdə düzülüşündə böyük əhəmiyyətə malik olmuş və İngiltərənin kitabxanasında uzun müddət tətbiq edilmişdir. XIX əsrdə kitabların sistemləşdirilməsinə Nyu-York şəhər kollecinin kitabxanaçısı, ilk elmşünaslardan biri Q. Blissin (1870-1955) yeni çoxaspektli təsnifatının böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Onun trelogiyası Ketter təsnifatının davamı kimi fundamental tədqiqat əsəri hesab olunur. Blissin təsnifatı elmi, tarixi və tətbiqi xarakter daşıyır. Onun təsnifatının əsasını alternativ prinsip təşkil edir. Belə ki, Bliss müəyyən kitabxana şəraitində nəzərdən keçirilmiş bir neçə sxemdən ən əlverişlilərindən birini şöbə üçün seçməyə tövsiyə edirdi. Məsələn, psixologiya şöbəsi ya fəlsəfə, ya da antropologiya ilə ictimai elmlər arasından müstəqil şöbə kimi verilə bilər, yaxud texnika şöbəsi fizika bölgüləri sırasında, habelə tətbiqi elmlər şöbəsində yerləşdirilə bilər.

Blissin təsnifatının ümumi quruluşu belədir:

A Fəlsəfə və ümumi elmlər. Məntiq və riyaziyyat. Statistika

B Fizika

C Kimya

D Astronomiya

E Biologiya

F Botanika

G Zoologiya

H Ümumi və fiziki antropologiya (tibb və idman daxil olmaqla)

İ Psixologiya

J Pedaqogika

K Sosiologiya. Etnologiya və antropo-coğrafiya.

L Ümumi tarix

M Avropa, amerikanın tarixi, coğrafiyası, etnoqrafiyası

N Amerika

O Avstraliya, Asiya, Afrika

P Din. İlahiyyat. Etika

Q Tətbiqi sosial elmlər

R Siyasi elmlər (beynəlxalq əlaqələr, siyasi partiyalar da daxil olmaqla)

S Hüquq və qanunçuluq

T İqtisadiyyat (maliyyə, ticarət, nəqliyyat da daxil olmaqla)

Ü Tətbiqi elmlər. Sənaye. Kənd təsərrüfatı. Nəqliyyat. İnşaat

V İncəsənət. Musiqi. Balet. Oyunlar

- W Ümumi filologiya
- X Hind-Avropa filologiyası. Dil və ədəbiyyat (ingilis dili istisna olmaqla)
- Y İngilis dili və ədəbiyyat
- Z Kitabxanaşünaslıq

Göründüyü kimi Blissin təsnifatı 26 şöbədən ibarətdir. Bu təsnifat öz elastikliyi ilə fərqlənir. Burada hər şöbənin əvvəlində ədəbiyyatın formasına görə rəqəm işarələri verilmişdir. Məsələn:

1. Oxu zalının əsərləri
2. Kitabşünaslıq və bibliografiya
3. Xüsusi kolleksiyalar
4. Şöbə və filialların fondu
5. İdarə sənədləri və arxivlər
6. Dövrü nəşrlər
7. Qarışıq materiallar
8. Yerli əhəmiyyətli fond
9. Köhnəlmiş kitablar

Məsələn: əgər fizika B, dövrü nəşrlər 6 indeksi ilə işarələnirdisə, onda fizikaya dair dövrü nəşrlər B 6 indeksini alırdı.

Bliss öz təsnifatı üçün bir sıra köməkçi cədvəllər tərtib etmişdir: ümumi bölgülər (hər şöbə üçün), coğrafi və analitik bölgülər müəyyən şöbələr nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəlin indeksləşməsi diqqəti xüsusilə cəlb edir. Burada 25 hərf və 9 rəqəmdən istifadə edilirdi.

Kongres kitabxanasının müasir vəziyyəti. Hal-hazırda Konqres Kitabxanasının fondu 100milyon vahid nüsxədən çoxdur (470) dildə. Onun 20 milyondan çoxu kitab və kitabçadır. Kitabxananın fondunda 1milyondan çox ispan, portuqal, və rus ədəbiyyatı haqqında ədəbiyyat; 30 min musiqi notları; 22600 disklər, plastikkalar; 3.840.454 katoqrafiyaya aid materiallar(xəritə, atlas, qlobus); 30 mindən çox lent yazıları; 300.000 seçilmiş xalq mahnıları, xalq musiqisi, xalq nağılları; 125.000 əlyazma nəşrlər; 1.9 milyondan çox ABŞ, Böyük Britaniya, İspaniya, Avropa, Uzaq Şərq, Yaxın Şərq və Afrika hüququ haqqında materiallar; 40 milyon əlyazmalar (buraya C. Vaşinqtondan – Kalvun Kulçin dövrünə qədər bütün şəxsi arxivlər, həmçinin başqa dövlət xadimlərinin və görkəmli şəxslərin materialları, 1.2 milyon səsyazmalar; 8.7 milyon mikrosənədlər; 341651 kinolentləri; 6 milyon musiqi və musiqi ədəbiyyatı; 1.5 milyon Çin, Koreya, Yaponiya və Cənubi Asiya dillərində, 123 min qədim yəhudi dilində, 125 min Yaxın Şərq ölkələrinin dilində ədəbiyyat; 11 milyondan çox şəkillər, fotosurətlər; 575 min nadir kitablar (1500-ci ildə nəşr olunmuş inkulabulalar da daxil olmaqla) saxlanılmaqdadır.

Onun fondundan hər il orta hesabla 2-2.8 milyon oxucu istifadə edir. Kitabxanaya ildə 365 milyon dollar vəsait xərclənir. Kitabxanada 5.200 nəfərə

yaxın işçi çalışır ki, onun da 3.000-i avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya sistemi kompleksində xidmət edir. Kitabxana həftədə hər gün 8saat olmaqla 5 gün işləyir. Burada xidmət pulsuzdur. Ancaq, kitabxanalararası abonoment (KAA) zamanı kitabların göndərilməsinə və sığortasına pul ödənilir. Ayrı-ayrı şəxslərə abonomentdə kitab verilmir.

ABŞ prezidentlərinin hamısının şəxsi arxivləri burada saxlanılır. Konqres kitabxanası öz profilinə görə universaldır, ancaq tibb və kənd təsərrüfatı ədəbiyyatının komplektləşdirilməsindən başqa. Çünki bu ədəbiyyatların komplektləşdirilməsi ilə ABŞ-ın 2 kitabxanası – Milli Tibb Kitabxanası və Milli Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası məşğul olur.

Nəticə: Bu gün Konqres kitabxanasının tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

1) ABŞ Konqres Baş Tədqiqat Mərkəzi və Qanunvericilik Kitabxanası.

2) Bütün əhali kütləsi (məktəblər də daxil olmaqla) üçün açıq olan kütləvi kitabxana.

3) Məhkəmə və icraiyyə orqanlarına xidmət edən hökumət kitabxanası.

4) ABŞ Müəlliflik hüququ Agentliyi (burada ildə yarım milyon tələbnamə qeydə alınır)

5) Milli Biblioqrafiya Mərkəzi (bu mərkəz dünyanın ən böyük biblioqrafiya müəssisəsi hesab olunur).

6) Beynəlxalq institut (burada dünyanın 400 dili üzrə tədqiqat materialları toplanaraq geniş şəbəkəli xarici agentlik yaradılır)

7) Əlillər və korlara kitabxana xidməti göstərən Milli Mərkəz Konqres Kitabxanası operativ və aktiv olunmaq üçün 8 şöbəyə ayrılmışdır:

1.Kitabxanaçılar idarəsi; **2.** İdarəetmə; **3.** Milli proqramlar; **4.** Tədqiqat proqramları; **5.** Konqresin tədqiqat işi; **6.** Xidmət prosesi; **7.** Hüquq kitabxanası; **8.** Müəlliflik ofisi.

Konqres kitabxanasının əsas funksiyalarından biri də ABŞ-ın qanunvericilik sturukturunu məlumatla təmin etməkdir. Bu aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir:

1) Kitabxana milli hakimiyyət yaradır və bu hakimiyyətə xidməti davam etdirir.

2) Kitabxana həmişə ABŞ hökumətinin birinci kitabxanası rolunu yerinə yetirir.

3) Daima öz kolleksiyasını artırır(indiki dövrdə praktiki olaraq dünyada çıxan çap məhsullarını alaraq fonduna daxil edir) .

4) Kitabxana Milli Biblioqrafiya Mərkəzi rolunu oynayır.

Ədəbiyyat

- 1.Əliyev A.UOT üzrə ədəbiyyatın təsnifləşdiriləsi qaydaları //Mədəni-maarif , 1999 .№4 .- s.37-39
- 2.Kitabxana kataloqları ;Dərslik .-B.-Maarif, 1974.-339 s.
3. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları) Dərs vəsaiti –BDU, 1996.-211 s.
- 4.Quliyev T. F. və başq Təbiətşünaslığa dair ədəbiyyatın təsviri, təsnifləşdirilməsi metodikası /T.F.Quliyev , M.M.Həsənov, A.M.Əliyev .-B.: BDU NƏŞR-TI , 1997 82 s.
- 5.Mehdiyev J.M. , Rüstəmov Ə.M. Elmi texniki məlumatın təşkili və axtarış sistemləri .-B.-Maarif , 1976-176 s.

Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın 07 dekabr2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ŞƏKİ-ZAQATALA İQTİSADI RAYONUNUN BİBLİOQRAFİK İNFORMASIYA TƏMİNATININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Xəlil İsmayilov

*Əməkdar mədəniyyət işçisi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının həqiqi üzvü, tarix üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: kh.ismailov@mail.ru*

Daşqın Məhəmmədli

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının müəllimi
E-mail: dashqin.muhammedli@mail.ru*

Современное состояние обеспечение библиографической информации Шекинско-Загатальского экономического района Азербайджанской Республики

Статья посвящена предоставлению библиографической информации населению Шеки-Загатальского экономического района Азербайджанской Республики. Здесь особенности организации библиографической деятельности в региональных библиотеках интерпретируются в соответствии со структурно-функциональной характеристикой библиографической информации. Статья также включает региональные исследования, их научно-теоретические и методологические параметры, научно-библиографические особенности, которые играют важную роль в библиографической информационной системе Шеки-Загатальского экономического региона.

The Modern situation of the bibliographic information provision of Shaki-Zagatala economic region of Azerbaijan Republic

The article deals with the bibliographic information provision of the population of Shaki-Zagatala economic region of the Republic of Azerbaijan. Here, the features of the organization of bibliographic activity in regional libraries are interpreted according to the structural-functional characteristic of bibliographic information. The article is analysed regional studies, their scientific-theoretical and methodological parameters, scientific and bibliographic features, which play an important role in the bibliographic information system of Shaki-Zagatala economic region.

Açar sözlər: Şəki-Zaqatala iqtisadi regionu, bibliografik informasiya, bibliografik fəaliyyət, iqtisadi rayon, Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi, bibliograf, kitab, oxucu, informasiya xidməti, kitabxana xidməti

Ключевые слова: Шаки-Загатальский экономический район, библиографическая информация, библиографическая деятельность, экономический регион, Централизованная библиотечная система, библиограф, книга, читатель, информационная служба, библиотечное обслуживание

Key words: Shaki-Zagatala economic region, bibliographic information, bibliographic activity, economic region, Centralized Library System, bibliographer, book, reader, information service, library service

Giriş. Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlətimizin önəm verdiyi prioritet sahədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)” [3] respublikamızın kütləvi informasiya vasitələrində, elmi-tədqiqatlarda geniş əks olunmuş, çoxlu sayda müxtəlif materiallar çap edilmiş və onları toplu şəkildə əks etdirən, oxuculara məlumat verən bibliografik informasiya mənbəyinin yaradılmasına ehtiyac yaranmışdır.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının “Diyarşünaslıq elmi bibliografiya” şöbəsi regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı: bibliografik göstərici” adlı bibliografik vəsaitin II buraxılışını çap etmişdir. Bibliografik informasiya mənbəyinin I buraxılışı 2004-2006-cı, II buraxılışı isə 2007-2008-ci illəri əhatə edir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin və M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının birgə layihəsi olan bu mövzu xarakterli bibliografik informasiya mənbəyinin tərtibçiləri M.Vəliyeva, M.İbrahimova, ixtisas redaktoru prof.K.Tahirov, redaktoru G.Səfərəliyevadır [15, s.88].

Bibliografik göstəricidə əks olunmuş 2727 adda mənbə IV fəsil və müxtəlif altbölmələr daxilində xronoloji ardıcılıqla, daxilə isə əlifba gözlənilməklə qruplaşdırılmışdır.

Məsələnin qoyuluşu.“Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” adlanan I fəsildə əvvəlcə sahə üzrə prezidentin Fərmanının, Dövlət Proqramı, Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və sərəncamları, Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında, Dövlət Proqramının icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərarları, müxtəlif sektorlar üzrə ölkə prezidentinin sədrliyi ilə keçirilmiş müşavirələr, iclaslar, Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin iclaslarına dair mətbuatda dərc olunmuş mənbələr, “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” icrasının yekunlarına həsr olunmuş konfrans haqqında mənbələr və b. bu kimi məsələlər üzrə mətbuatda dərc olunmuş mənbələrin tarixi xronoloji ardıcılıqla öz əksini tapmışdır.[14, s.99].

“Dövlət Proqramının icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin regionlara səfəri” adlanan II fəsildə mənbələr iqtisadi rayonlar üzrə qruplaşdırılmış və iqtisadi rayonlar üzrə mənbələrin verilməsində Proqramda verilmiş ardıcılıq əcac götürülmüşdür.

Məsələnin izahı. Bu fəsildə 9 iqtisadi rayon- Abşeron iqtisadi rayonu, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu, Aran iqtisadi rayonu, Lənkəran iqtisadi rayonu, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu, Naxçıvan iqtisadi rayonu və hər iqtisadi rayonun tərkibinə daxil olan şəhər və rayonlar üzrə nəşr olunmuş mənbələrin düzülüşündə xronoloji ardıcılıq əsas götürülmüşdür.[1;2;3].

Bibliografik vəsaitin monitorinqi onu deməyə əsas verir ki, bu iqtisadi rayonlar içərisində ən böyüyü Aran iqtisadi rayonudur və onun tərkibinə Ağcabədi, Ağdaş, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Göyçay, Hacıqabul, İmişli, Kürdəmir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, Zərdab kimi 15 rayon və Əli Bayramlı, Mingəçevir, Yevlax şəhərləri daxildir. Bibliografik vəsaitdən ölkə prezidentinin bu iqtisadi rayona səfəri ilə bağlı 110-dan artıq mənbə haqqında informasiya almaq olar.[13, s.102].

Bibliografik informasiya mənbəyinin III fəslı “Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair monoqrafiya və tədqiqatlar” adlanır. Bu fəsil “Kitablar” və “Dissertasiyalar: namizədlik və doktorluq” adlı iki altbölmədən ibarətdir. “Kitablar” altbölməsində sahə üzrə 2007-2008-ci illərdə nəşr olunmuş 17 adda, monoqrafiya, dərslik, dərs vəsaiti, statistik məcmuə və digər kitablar haqqında bibliografik informasiya verilir. Kitablara annotasiyanın verilməsi vəsaitin elmi dəyərini artırır və bibliografiyalaşdırmanın metodikasına uyğundur.[16, s.6].

“Dissertasiyalar: namizədlik və doktorluq” adlı ikinci altbölmə haqqında onu demək olar ki, sahə geniş elmi-tədqiqata cəlb olunmuş və bibliografik göstəricidən 2007-2008-ci illərdə müdafiə olunmuş 17 elmlər namizədi və 1 elm doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya işinin avtoreferatı haqqında bibliografik informasiya əldə etmək olar.[15, s.96].

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2007-2008-ci illər)” haqqında qəzet və jurnallarda dərc olunmuş materiallar” adlanan IV fəsil üç altbölmədən ibarətdir. “Ümumi məzmunlu materiallar.Jurnal məqalələri”; “Qəzet məqalələri”; “Regionlar üzrə”. [15, s.97].

“Ümumi məzmunlu materiallar. Jurnal məqalələri” adlanan birinci altbölmədə “Dövlət Proqramı” ilə bağlı Azərbaycanda 2007-2008-ci illərdə nəşr olunan “İqtisadiyyat və audit”, “Yeni iqtisadiyyat”, “Audit”, “Maliyyə və uçot”, “İqtisadiyyat və həyat”, “Qanun”, “Dirçəliş” XXI əsr” jurnallarında dərc olunmuş 44 adda ümumi xarakterli məqalə haqqında bibliografik informasiya xronologiya üzrə daxildə isə əlifba gözlənilməklə verilmişdir.[19, s.273].

“Qəzet məqalələri” adlı ikinci altbölmədə ölkə mətbuatında –“Respublika”, “Xalq qəzeti”, “Azərbaycan”, “İki sahil”, “Səs”, “Paritet” və b. qəzetlərdə dərc olunmuş 208 məqalə illər üzrə, daxildə əlifba gözlənilməklə təsvir edilmişdir.

“Regionlar üzrə” altbölməsində regionların əlifbası üzrə qruplaşdırma aparılmış, respublikamızın şəhər və rayonunu əhatə edən 73 yarımölmə ayrılmış, 865 təsvirin düzülüşündə əlifba prinsipinə əməl olunmuşdur. [19, s.274].

Göstəricinin bibliografik təhlili onu deməyə əsas verir ki, bu fəsil göstəricinin informasiya potensialı zəngin olan fəslidir, burada 2118 mənbənin bibliografik təsviri verilir və vəsaitdə regionlar haqqında ancaq mərkəzi mətbuatda dərc olunmuş mənbələr əsas götürülmüşdür. Hər iqtisadi rayonun özünün mətbuat orqanında sahə üzrə dərc olunmuş mənbələrin də vəsaitdə əks olunması göstəricinin diyarşünaslıq xarakterini artırardı.

Vəsaitin axtarış imkanlarını artırmaq, ondan istifadəni asanlaşdırmaq üçün iki köməkçi aparat – “Müəlliflərin əlifba göstəricisi” və “Coğrafi adlar göstəricisi” tərtib olunmuşdur. Birinci köməkçi aparat müəllif üzrə axtarışı asanlaşdırırsa, ikinci köməkçi aparat respublikamızın regionları ilə bağlı mənbələrin müəyyənləşdirilməsinə yardım edir.

Biblioqrafik göstərici ictimai istiqamətinə ümumi, funksional-məqsəd və xronoloji əlamətə görə retrospektiv, biblioqrafiyalaşdırma obyektininə məzmun əlamətinə görə sahəvi göstəricidir. Biblioqrafik göstəricidə istər vəsaitin quruluşu, istərsə də ilkin sənədlərin təsviri biblioqrafiyalaşdırmanın metodikasına uyğundur I və II cildlərinin toplu halında tərtib olunub ictimaiyyətə təqdim olunması gərgin, kollektiv əməyin məhsuludur. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)” ilə bağlı nəşr olunmuş sənədlərin toplu halında cəmiyyətə təqdim olunması, bütövlükdə sahənin biblioqrafik informasiya təminatını həyata keçirir və ölkə rəhbərliyinin sosial-iqtisadi siyasətinə xidmət edir.[20].

Beləliklə, bütün yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq, belə bir qənaətə gəlirik ki, «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009- 2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı»nın, «Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı»nın, «Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamının qəbul edilməsindən sonra regionların sosial-iqtisadi inkişafına qayğı və diqqət artmışdır. Regionlarda bir sıra sənaye və istehsal sahələrinin yaradılması sahəsində işlər sürətlə davam edir və təbiidir ki, bu da regionların kitabxana-biblioqrafiya təminatının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasında 11 iqtisadi rayon var. Onlardan biri də Zaqatala-Şəki iqtisadi rayonudur. Zaqatala-Şəki iqtisadi rayonunda zəngin kitabxana-biblioqrafiya resursları yaradılmışdır və bütövlükdə regionun informasiya təminatında bu resurslar mühüm rol oynayır. Zaqatala-Şəki iqtisadi rayonunun MKS-lərinin metodika-biblioqrafiya şöbələri soraq biblioqrafik aparatının yaradılmasında, biblioqrafik informasiya, soraq biblioqrafiya xidmətində, müxtəlif məzmun və formaya malik biblioqrafik vəsaitlərin tərtibində, filiallara metodik rəhbərlikdə, kitabxananın tövsiyə biblioqrafik fəaliyyətində yaxından iştirak edir, biblioqrafik biliklərin təbliğində mühüm işlər görürlər. Zaqatala-Şəki iqtisadi rayonunun MKS-lərinin biblioqrafiya şöbələri soraq və biblioqrafik nəşrlər fondunu komplektləşdirir, filiallarda aparılan biblioqrafiya işə köməklik göstərir, yeni informasiya kommunikasiya texnologiyalarının kitabxanaya tətbiqi sahəsində mühüm işlər görürlər. [20].

Nəticə. Beləliklə, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq qeyd edək ki, Zaqatala-Şəki iqtisadi rayonunun Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində biblioqrafik işin daha səmərəli aparılması üçün aşağıdakı tövsiyələrin nəzərə alınması da daha məqsədəuyğun olardı:

-Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun MKS-ləri üzrə koordinasiya mərkəzinin yaradılması, bu region üzrə aparılan biblioqrafik işlərin koordinasiya edilməsi, qarşılıqlı əlaqələrin qurulması, Kitabxanalararası abonement (KAA) xidməti sahəsində işin daha da canlandırılması;

-Məlumat bülletenlərinin operativ nəşri, istifadəçilərə, idarə və müəssisələrə ən qısa zamanda çatdırılmasının təmin edilməsi;

-Soraq-biblioqrafiya və biblioqrafik informasiya xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, virtual xidmət üsullarının yaradılması, bu məqsədlə oxucu qruplarının daha dəqiq təsnifləşdirilməsi, tələbatlarının daha dəqiq öyrənilməsi;

- Yeni informasiya kommunikasiya texnologiyalarının kitabxana işçilərinə öyrədilməsi üçün mütəxəssislərin dəvət olunması, treyninqlərin təşkili, təlim-tədris mərkəzinin yaradılması, elektron kataloqun təşkili məsələlərinin sürətləndirilməsi və s.

Beləliklə, ümüd etmək istəyirik ki, bu tədbirlərin görülməsi sayəsində Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun MKS-lərində kitabxana-biblioqrafiya işi daha da sürətlənəcək, region əhalisinin biblioqrafik informasiya təminatı optimallaşacaq, region üzrə biblioqrafik resursun yaradılması sahəsində və yeni informasiya kommunikasiya texnologiyalarının kitabxana-biblioqrafiya proseslərinə tətbiqi sahəsində işlər daha da sürətlənəcəkdir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. «Azərbaycan Respublikasında kitabxana - informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı»// Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi- nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-2008.-№ 2.-s.6-29.
2. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004- 2008-ci illər)»// Azərbaycan.- 2004.- 11 fevral.
3. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009- 2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı».-Bakı: Nurlar, 2009.-184 s.
4. Əliyev Z.H. Biblioqrafik informasiya sənəd informasiya tələbatının ödənilməsində mühüm vasitədir // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2004, №1, s.82-87.
5. Əliyev Z.H.Biblioqrafik informasiya və onun elmi mahiyyəti // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal. 1998, №1, S.19-27.
6. Əliyev Z.H. “Müasir biblioqrafik fəaliyyətin təşkili, inkişafı və tətbiqi məsələləri” // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-2009.-№1.-s.91-98.
7. Xələfova S.A. Elektron kataloqlar informasiya axtarış sistemində.-Metodik göstəriş. B.: 2010.-124 s.
8. “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu// “Azərbaycan” qəzeti.-4 aprel.-.2-3.
9. İsmayılov X.İ. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000): (Monoqrafiya).B.: 2000.-440 s.

10. İsmayılov X.İ.Kitabxana-informasiya texnologiyaları (Dərs vəsaiti).B.: Nurlar, 2009.-312 s.
11. İsmayılov X.İ. Kitabxana menecmentinin əsasları: dərs vəsaiti. Bakı, 2005.-199 s.
12. İsmayılov.X.İ. İsmayılov.N.İ. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının bibliografik informasiya təminatı.// Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri: ali məktəblərəarasıelmi məqalələr məcmuəsi.-Bur.7.-Bakı: Mütərcim, 2007.-s.318-320.
13. İsmayılov N.İ Azərbaycan bibliografiyasının bibliografiyası: Bibliografik vəsaitlərin göstəricisi / Elmi red.: Z.H.Əliyev. Bakı: Mütərcim, 2003, 111 s.
14. İsmayılov.N.İ. Azərbaycanda kitabxana-bibliografiya ehtiyatlarının yerləşməsi və istifadəsinin bəzi məsələləri.// Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.-B.: BUN, 1999, -№1, s. 94-100.
15. İsmayılov.N.İ. Azərbaycanın kitabxana-bibliografiya ehtiyatı// Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi- nəzəri və təcrübi jurnal.-B.: BUN, 1998.-№2, -s. 81-89.
16. İsmayılov N.İ., Ağayeva X. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının informasiya təminatı həyata keçirilir// Azərbaycan qəzeti, 2010, 13 noyabr.-s.6.
17. “Kitabxanaların fəaliyyəti haqqında” statistik müayinənin nəticələri barədə. Statistik bülleten. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.-Bakı.-2009.-88s.
18. Məmmədov Z.S. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri. B.: Elm, 2007.- 465 s.
19. Vəzirova R.Ə Cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasında bibliografik xidmətin rolu //BDU-nun Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası.-2003.-№4.-S.272-276.
20. Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun MKS-lərinin 2010-2017-ci il hesabatları.
21. Regional kitabxana məlumat mərkəzinin 2010-2017-ci il hesabatı.

Rus dilində

22. Bibliografiçeskəe rabota v biblioteke: orqanizaşiaı metodika: Uçebnik.-M., 1990.-256 s.
23. Standartı po biblioteçno mudel i bibliografii.-M., 1985.-280 s.

Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın 07 dekabr2018-ci il tarixli 04 saylı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir

KİTABXANA RESURLARININ İSTİFADƏSİNDƏ MÜƏLLİFLİK HÜQUQLARI PROBLEMLƏRİ

Oruc Quliyev

Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının direktoru

Проблемы авторского право в исползование библиотечных ресурсов

Резюме: *Статья изучает проблемы право авторского в исползовании библиотечных ресурсов и особенно электронные ресурсы в библиотеках, анализирует международный опыт по данному вопросу. Теоретический моделирует рекомендации для национальных библиотек Азербайджана*

Copyright issues in the use of library resources

Summary: *The article studies the problems of copyright in the use of library resources and especially electronic resources in libraries, and analyzes international experience on this issue. The article models recommendations for national libraries of Azerbaijan*

Açar sözlər: *Müəllif hüququ, kopyarət, tirajlama, müasir kitabxana, elektron resurslar.*

Ключевые слова: *Авторские права, копирайт, тиражирование, электронные ресурсы, современные библиотеки.*

Keywords: *author's rights, copyright, replication, electronic resources, modern libraries.*

Müasir kitabxanalar tərəfindən müəlliflik hüququ haqqında müasir Azərbaycan qanunvericiliyinin tətbiqinə hazırda bütövlükdə kitabxanaların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin ayrılmaz hissəsi kimi baxılır. Elektron kitabxana və müəlliflik hüququ; internet və müəlliflik hüququ, kitabxana işində müəlliflik hüquqlarının qorunması; müəlliflik hüququ əsərlərinin tədris və informasiya məqsədilə istifadəsi; müəlliflik hüququ və yeni informasiya texnologiyalarının istifadəsi ilə bağlı kitabxana fondlarının əlverişliliyi kimi prinsipial məsələlər müzakirə obyektidir. Habelə sənədlərin surətlərinin çıxarılması, onların KAA (kitabxanalar arasındakı abonent) üzrə verilməsi, elektron şəbəkələrlə çatdırılması və s. zamanı kitabxanaların hüquqlarının gözlənilməsi məsələləri də nəzərdən keçirilib.

Beynəlxalq təcrübəni nəzərə almaqla kitabxanalar tərəfindən müəlliflik hüququnun istifadəsi məsələsinin işlənilməsinə Azərbaycanın çoxsaylı beynəlxalq müqavilələrdə iştirak etməsi kömək edir. İlk öncə, əlavə protokol daxil olmaqla 24 iyun 1971-ci ildə Parisdə yenidən baxılmış müəlliflik hüququ haqqında Ümumdünya (Cenevrə) konvensiyasında (ölkəmizdə 27 may 1973-cü ildən qüvvəyə minib), həmçinin ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern konvensiyasında (13 mart 1995-ci ildən).

Bu sənədlər, bir çox ölkələr kimi, Azərbaycana da müəlliflik hüququnun müasir hüquqi mühafizə sistemini yaratmağa, müvafiq qanunvericiliyi beynəlxalq səviyyədə harmonizasiya etməyə, informasiya və texnologiya mübadiləsinə, beynəlxalq ticarətə qoşulmağa imkan vermişdir.

Azərbaycanda ilk dəfə 90-cı illərdə qəbul edilən və real surətdə həyata keçirilən, mədəni cəmiyyətin tələblərinə cavab verən müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilik iki normativ aktdan ibarətdir. Bu sənədlər, “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” və “Elektron hesablama maşınları və məlumat bazaları üçün proqramların hüquqi mühafizəsi haqqında” Azərbaycan qanunlarıdır.

Azərbaycanda müəlliflik hüququ – mülki qanunvericiliyin tərkib hissəsidir. O, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin istifadəsi üzrə hüquqi münasibətləri tənzimləyir. Onlarda əsərlərin müəllifləri, onların varisləri və müəlliflik hüquqlarının sahibləri, həmçinin əsərlərin istifadəsində və yayılmasında maraqlı təşkilatlar iştirak edir. Həmin təşkilatlara nəşriyyatlar, redaksiyalar və digər müəssisələrlə yanaşı kitabxanalarda aiddir.

Bu baxımdan qanunvericilikdə müəlliflik hüququnun hansı əsas prinsiplərinin təsbit olunduğunu və onların necə şərh olunduğunu bilmək vacibdir.

- Yaradıcılıq fəaliyyətinin və yaradıcılıq azadlığının təşviq edilməsi prinsipi yaradıcı işçilərin, o cümlədən də kitabxana əməkdaşlarının yaratdığı elmi və informasiya məhsullarının qorunmasını və yayılmasını təmin edir. Müəllif əsəri növünü, janrını və formasını, onun yaradılması və istifadə metodunu seçmək hüququna malikdir.

- Müəllifin şəxsi maraqlarının əsərlərin cəmiyyətdə sərbəst istifadəsi maraqları ilə uzlaşması prinsipi əsərin kitabxanada müəllifin icazəsi olmadan elmi, təhsil və mədəni məqsədlərlə, yaxud yeni, yaradıcılıq baxımından müstəqil əsərlərin, məsələn, kitabxana-informasiya icmallarının, daycestlərin, müxtəlif bibliografik vəsaitlərin yaradılması məqsədilə istifadəsinə icazə verir.

- Müəllifin əsərlərin yaradılması və istifadəsində mənəvi və maddi maraqlılığı prinsipi onların müəlliflərinin maddi və mənəvi mükafatlandırılması yolu ilə həyata keçirilir.

- Müəlliflərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının ümumdünya mühafizəsi prinsipi müəlliflərin pozulmuş əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarının müdafiəsini təmin edən normalarla həyata keçirilir. Bu, o deməkdir ki, kitabxana əməkdaşları – onların müxtəlif nəşrlərinin müəllifləri və tərtibatçıları müəlliflik hüququna, ad hüququna malikdir. Hətta müəllif – kitabxana əməkdaşı – buna razı olsa belə bu hüquqlar digər şəxslərə və müəssisələrə keçə bilməz.

- Müəlliflik müqaviləsinin azadlığı prinsipi müxtəlif növ müəlliflik müqavilələrinin (müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müqavilənin, qeyri-müstəsna hüquqların verilməsi haqqında müqavilənin, sifariş müqavilənin, hazır əsərlə bağlı müqavilənin və s.) və mütləq qaydada tərəflər arasında razılaşdırılmış şərtlərin (əsərlərindən istifadə üsullarının, hüququn verildiyi müd-

dətin və ərazinin, müəllif haqqının məbləği və ödənilmə qaydasının) bağlanması yolu ilə həyata keçirilir.

Kitabxana praktikasında müəlliflik hüquqlarına riayət edilməsi həm xüsusilə oxucular üçün yaxud sənədlərin itirilmiş və ya korlanmış nüsxələrinin bərpa edilməsi üçün onların surətinin çıxarılması zamanı kitabxana fondunun istifadəsi ilə informasiyaya çıxışın təmin edilməsi, həm də xüsusi intellektual kitabxana-informasiya məhsulunun yaradılması ilə bağlıdır. Bu hallardan hər birində kitabxana mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq bir tərəfdən üstünlüklərə, digər tərəfdən isə çoxlu sayda problemlərə malikdir. Təəssüf ki, müəlliflik hüququ hələ ki, əksəriyyətinin sənədləri təkcə maddi şəkildə deyil, həm də virtual formada elektron şəbəkə vasitəsilə təqdim və istifadə edən kitabxanaların üzləşdiyi bütün problemləri həll etmir.

Müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilikdə kitabxanalar üçün dörd əsas, profilli aspekti qeyd etmək olar: hazırlanmış kitabxana-informasiya və digər sənədlərin müəlliflik hüququ obyektlərinə aid edilməsi; informasiya və digər sənədləri tərtib edən əməkdaşların müəllif kimi tanınması; kitabxanalara çoxaldılan sənədlərin sərbəst istifadəsində və surətinin çıxarılmasında üstünlüklərin verilməsi; elektron kitabxanaların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi prosesində müəlliflik hüququ problemləri.

Konfransda müzakirə olunan əsas problemlər: audiovizual kolleksiya fondlarının yaradılması və müəlliflik hüququ; audiovizual materialların elektron rəqəmsal surətlərinin yaradılması və müəlliflik hüququ; audiovizual materialların internetə verilməsi və müəlliflik hüququ.

Kitabxanalar – “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən oxucuların tələbatı və maraqlarına uyğun istifadə edilən audiovizual materiallara operativ sahiblik edən dövlət müəssisələridir. Bütün istifadəçilər üçün maksimal əlverişliliyini təmin etməyə, yəni özünün əsas mədəni, informasiya və təhsil funksiyalarını yerinə yetirməyə çalışan kitabxanalar “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsaslanaraq, istehlakçılara audiovizual materialların arxivlərinin mühafizələri arasında vasitəçi qismində çıxış edir. Qanuna əsasən audiovizual materiallar – kompleks mühavizə obyektidir, belə ki, bunlara musiqi və mətn əsərlərinin müəlliflərinin, ifaçılarının yaradıcı əməyi, həmçinin istehsalçıların texniki əməyi daxildir.

Elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə (ədəbi, dramatik və musiqili-dramatik, ssenari, xoreoqrafik əsərlər və pantomimalar, musiqili mətnli və mətnsiz və s. əsərlər) müəlliflik hüququ müəllif yaxud müəlliflərə məxsusdur. Müəlliflər müəlliflik hüququnun ilkin subyektidir, onlar şəxsi əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarına (ad hüququna) malikdir.

Əsərlərin ifaçıları: fəaliyyəti yaradıcılıq xarakteri daşıyan və müəlliflik hüququnun yeni obyektlərinin – ifaçılıq sənəti əsərlərinin yaradılmasına yönəldilən artistlər, quruluşçu rejissorlar və dirijorlardır, onlar həm şəxsi əmlak (ad

hüququnun, ifanın və ya quruluşuna hər cür təhrifdən və ya digər müdaxilədən qorunması hüququ), həm də şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarına malikdir.

Ad hüququ ifaçının əsərin onun tərəfindən yaradıcı interpretasiyanı hər hansı istifadəsi zamanı onun adının çəkilməsini tələb etmək imkanı deməkdir. Müasir texnikanın köməyi ilə edilən istənilən düzəlişlər, dəyişikliklər, əlavələr yalnız onun razılığı ilə edilə bilər. İfaçı həm də yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan öz ifasına müəlliflik hüququna da malikdir. Bu zaman əsərin hansı maddi daşıyıcıya yazılması əhəmiyyət kəsb etmir. Bu, fonogram, kompakt-disk: (CD-ROM, DVD, audio-və ya videokaset) ola bilər.

İfaçıların əmlak maraqları onlara istənilən formada ifa və ya quruluş hüquqlarının, o cümlədən ifadan yaxud quruluştan istifadənin hər bir növünə görə haqqın alınması hüququnun verilməsi ilə təmin olunur.

Qanun həm peşəkarların, həm də həvəskarların ifaçılıq fəaliyyətinin nəticəsini qoruyur. Onlara heç bir fərq qoyulmur. Fəaliyyəti müəlliflik xarakteri daşımayan səs və videoyazı istehsalçılar və ya yaradıcıları onlara verilən əlaqədar hüquqları müəllif və fonogram yazılmış əsərin ifaçısı ilə müəyyən müqavilə həddində həyata keçirə bilər.

Əlaqədar hüquqların yaranması və həyata keçirilməsi üçün müəlliflik hüququ haqqında Azərbaycan qanunvericiliyi hər hansı rəsmiyyətə əməl olunmasını tələb etmir.

Əsərlərin müəlliflərinin, icraçıların və istehsalçıların hüquqlarını müvafiq audio və ya videoyazının yaradılması faktının özü təsdiq edir. Üçüncü şəxslərin öz hüquqları haqqında xəbərdar edilməsi və onların pozulmasının qarşısının alınması üçün hüquq sahibi fonogramın hər bir nüsxəsində və (və ya) onun futlyarında yerləşdirilən əlaqədar hüquqların qorunması işarəsindən istifadə edir. O, Roma konvensiyasına uyğun olaraq, üç nüsxədən ibarətdir:

- dairədə latın “R” hərfindən ;
- müstəsna əlaqədar hüquqların sahibinin adından (adlarından);
- fonogramın ilk dərc edildiyi ildən.

Qoruma işarəsinin olmaması əlaqədar hüququn sahibini onu qorumaq imkanından məhrum etmir, lakin bir sıra hallarda pozulduğu zaman sübuta yetirilmə prosesini çətinləşdirir.

Fondlarında audiovizual materialları saxlayan kitabxanalar intellektual mülkiyyət sahibidir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, maddi daşıyıcı - yazının olduğu fonogram qanunla qorunmur. Yalnız yazı qorunur.

Beləliklə, kitabxanaların fondlarında bir tərəfdən intellektual mülkiyyət obyektləri ifanın və ya quruluşun fonogram şəkilində yazıları, digər tərəfdən – fonogramın yazıldığı maddi daşıyıcılar komplektləşdirilir, qorunur və istifadə edilir. Onların istifadəsi ifaçıların və ya istehsalçıların iştirakı olmadan həyata keçirilir. Eyni zamanda, bu cür fondlara malik və onlardan istifadə edən kitabxanaların hüquqları Azərbaycan qanunvericiliyində tənzimlənmişdir. Kitabxanaları aşağıdakı məsələlər narahat edir:

▪ əsərlərin audiovizual yazılarını mədəni, elmi və təhsil məqsədləri ilə istifadə edən kitabxanaların imkanları nədən ibarətdir?

▪ kitabxanaların fondlarında qorunan audiovizual yazıların bərpası şərtləri nədən ibarətdir? Kitabxana bu işi şəxsi əmlak, qeyri-əmlak və əlaqədar hüquqların sahibləri ilə razılaşdırılmalıdır? Belə ki, yeni daşıyıcılarda meydana çıxan yazı materialın sıxılmasını və bəzi keyfiyyət parametrlərinin itirilməsini nəzərdə tutur.

▪ köhnəldiyi halda audiovizual materiallar fondunun bərpa edilməsi şərtləri nədən ibarətdir?

▪ Qanunla müəyyən olunmuş hallarda elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri kimi, audiovizual materiallar da ifaçının və fonogram istehsalçısının razılığı olmadan və informasiyanın sərbəst yayılması, elm və təhsilin inkişafı məqsədilə haqq ödənilmədən istifadə oluna bilər.

Eyni zamanda müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilikdə qeyd olunur ki, əlaqədar hüquq obyektlərinin sərbəst istifadəsi onların normal istifadəsinə ziyan vurmamalı və əsərin ifaçısının və fonogram istehsalçısının, efir və kabel yayımı təşkilatının, həmçinin ifa olunan və ötürülən əsərlərin müəlliflərinin qanuni maraqlarını məhdudlaşdırmamalıdır.

Kitabxana əsərin ifasının yazısına qanunla sahib olan mədəniyyət və təhsil müəssisəsi olmaqla, ifanın parçalarını tədris məqsədilə illüstrasiya kimi çoxalda bilər. Lakin ifanın yazısının surətinin çıxarılması ümumi qaydaya tabe olmalıdır: əsərin normal istifadəsinə ziyan vurmamalıdır.

Kitabxananın yazının bərpasına və ya onun dəyişdirilməsinə yönəldilən fəaliyyəti qanunidir. Bu məqsədlə fonogramların nüsxələri digər fondlardan alınır. Bundan əlavə, müəlliflik hüququ haqqında qanunvericilikdə deyilir ki, yazının yeganə nüsxəsi yalnız sənəd xarakterlidirsə, o zaman rəsmi arxivlərdə, yəni kitabxanaların xüsusi fondlarında saxlanıla bilər.

Bibliografik icmala fonogramda parça sitat və ya parça daxil edilə bilər. Qanuna riayət etməklə, əvvəlcə onun sürətini çıxarmaq, yəni əlavə maddi daşıyıcı hazırlamaq lazımdır, belə ki, bunun üçün fonogramın özünü istifadə etmək olmaz.

Ifanın quruluşunu efirə verilmənin sərbəst istifadəsinə, habelə kiçik hissələrin cari hadisələr haqqında icmala daxil edilməsi üçün fonogramın sürətini çıxarılmasına icazə verilir. Əlaqədar hüquqların obyektləri tədris və ya elmi tədqiqat üçün də istifadə edilə bilər.

Avadanlığın və maddi daşıyıcıların dəyəri şəklində haqq ödəmək şərti ilə, ifaçının və fonogram istehsalçının razılığı olmadan, şəxsi məqsədlərə istifadəyə yol verilir.

Audiovizual əsərlərin və onların fonogramlarının istifadəsi kitabxana və istifadəçilər:

Fiziki və hüquqi şəxslər arasında bağlana bilən müqavilə ilə tənzimlənir.

Beləliklə, kitabxanaların ixtisaslaşdırılmış fondlarında saxlanılan dərc olunmamış sənədlər nisbətən geniş, lakin eyni zamanda məhdud konkret şəxslərin çevrəsində yayılır.

Müəlliflik hüququ üzrə mütəxəssislər hesab edir ki, açıqlamaq üçün əsərin, yəni dissertasiyanın və depozitə qoyulmuş elmi işin bir nüsxəsi kifayət edir. Bundan əlavə qanun dərc olunmamış sənədlərin hökmən faktiki olaraq üçüncü şəxslərin diqqətinə çatdırılmasını tələb etmir. Onlarla tanışlıq üçün real imkanın yaradılması vacibdir. Məsələn, müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq, müdafiəyə bir ay qalmış təşkilatın kitabxanasına göndərilən dissertasiya, rəsmi opponetlərdən başqa onunla faktiki olaraq heç kim tanış olmasa belə, o, açıqlanmış hesab olunur.

Nəşr etmə dərc olunmamış əsərin nüsxələrinin müəllifinin razılığı ilə kütlənin məntiqi tələbatının təmin olunması üçün məqbul sayılan sayda tədavi ilə buraxılmasına deyilir. Bu halda nəşr etmə dissertasiyanın açıqlamasının üsullarından biri ola bilər. Lakin onun EK-də surətinin çıxarılması müstəqil hüquqi fakta çevrilir və xüsusi nəticələr doğurur.

Azərbaycan Respublikasının “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” qanuna əsasən nəşr etmə həm də nəşr olunmamış əsərlərin elektron formada surətinin çıxarılması, skanerlənməsi və onların yerli internet şəbəkəsində və internet şəbəkəsində istifadəçilərə təqdim olunmasıdır və bu məsələ qanunverici həllini tələb edir.

Kitabxanaların nəşr olunmamış sənədlərinin ixtisaslaşdırılmış fondlarının qorunub saxlanmasını və əlverişliyini təmin etmək üçün elektron arxivin yaradılması və şəbəkədə istifadəçilərə təqdim edilməsi məqsədilə onların skanerlənməsi barədə icazənin alınması məqsəduyğundur. Əks halda skanerləmə yalnız müəllifin razılığı ilə həyata keçirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət. Bakı, Azərənəşr, 2011.360 s.
3. “Müəlliflik hüququ və əlaqədar hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. “Elektron hesablama maşınları və məlumat bazaları üçün proqramların hüquqi mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
5. İsmayılov X. Kitabxana işinin təşkili və idarə olunması.

Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın 07 dekabr2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.

NATIONAL LIBRARY AS A MEDIATOR IN PROMOTING AZERBAIJANI LITERATURE

Adila Tariyel Abdullayeva

Head of department, Azerbaijan National Library, PhD in History

ada.abdulla@gmail.com

Milli Kitabxana Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğində vasitəçi kimi

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği istiqamətində Milli Kitabxananın fəaliyyəti işıqlandırılmışdır. Burada həm ənənəvi, həm də electron vasitələrlə bədi ədəbiyyatın təbliği və qlobal informasiya mühitinə təqdim edilməsi sahəsində görülan işlərdən bəhs edilmişdir. Bir il ərzində bədi ədəbiyyata dair kitab verilişi, ölkə ərazisində bədi ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa dair kitab nəşrinin vəziyyəti, xarici dillərə tərcümə problemləri, beynəlxalq kitab mübadiləsi v əsərgi-yarmarkalarda Azərbaycan ədəbiyyatının dünyaya təqdim edilməsi üzrə statistic təhlillər aparılmışdır.

Национальная библиотека как посредник в продвижении азербайджанской литературы

Резюме: В статье описывается деятельность Национальной библиотеки по продвижению азербайджанской литературы. Здесь говорится об активности библиотек в пропаганде представлении художественной литературы в глобальной информационной среде, как традиционными, так и электронными средствами. Проведен статистический анализ по книговыдаче художественной литературы по представлению азербайджанской литературы на выставках-ярмарках и по международному книгообмену в течении года, а также исследован осостояние книжного издания по литературе и литературоведению в стране, и проблем перевода литературы на иностранные языки.

Key words: Azerbaijani literature, national content, bibliographical publications, electronical resources, global information environment, international book exchange.

Açarsözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, milli kontent, bibliografik nəşrlər, elektron resurslar, qlobal informasiya mühiti, beynəlxalq kitab mübadiləsi

Ключевые слова: Азербайджанская литература, национальный контент, библиографические публикации, электронные ресурсы, глобальная информационная среда, международный книгообмен

Introduction

Important tasks facing Azerbaijani libraries today are to expand and promote the use of national-cultural heritage with the application of modern technologies and enrich national content both in the country and in the global information space. It is well known that the libraries have preserved a great treasure, products of mental works of prominent scientists, thinkers and writers which has gone through a long way since centuries and present it to the

community. So many valuable books in different languages, rare editions, fiction and scientific literatures which are affecting the healthy development, correct thinking style, intellectual level, and the formation of information literacy of young generation are offered to readers in libraries. Taking into consideration that today the majority of the country's library fund is fiction literature and one of the values that introduces a country to the world is its culture and literature, then it is easy to say that the work to be done in the direction of introducing and promoting the Azerbaijani literature to the global information environment is a particular importance. Today, a full-text fund of Azerbaijani literature is created in Azerbaijani libraries and is used with the copyright protection. But it should be mentioned that the main issue here is not only to disseminate and spread our literature throughout the country, but to present "Azerbaijani literary pearls" to world readers. Azerbaijani literature is also a literary window to get closer acquaintance with our culture, traditions, historical past and today, in a word, with Azerbaijani people. That's why it is desirable to create full content of Azerbaijani literature in different languages and to present it to global information space, world readers.

Among the masterpieces of the world literature are the genius N. Ganjavi, I. Nasimi, M. Fuzuli, Khatai, M. P. Vagif, Q. Zakir, M. A. Sabir, H. Javid, Y. V. Chamanzaminli, M. C. Pashayev, S. Vurgun, Anar, Elchin and other Azerbaijani poets and writers contributed to the treasure of the world literature. Libraries work in a number of ways to promote this literature. Looking at the activities of the National Library of Azerbaijan, we can say that fiction literature samples are placed in the electronic catalog and library, and information is provided through bibliographic publications, and books are sent to libraries of foreign countries by international book exchange and submitted to readers via electronic databases, but also promoted at international exhibitions, various mass events, and book presentations.

Formulation of the problem

Based on the 2017 report of the National Library, 659, 656 copies of the library collection (full number of library stock 4, 491, 953 copies) consist of publications on philology and fiction literature. And in 2017, the booklending on philology and fiction literature was 140, 458 copies, indicating that 21.3% of the funds were used. This statistics does not satisfy us [1, p.12]. Taking this into consideration, the National Library of Azerbaijan carries out a broader propagation of the library stock by both traditional and electronic means, using various ways.

Looking at the library's last 10 years of bibliographic activity, it is clear that more than 30 fundamental bibliographical editions have been prepared with the series "Remarkable people of Azerbaijan". In these publications, bibliographic information about the literary heritage of outstanding personalities, thinkers, classics of Azerbaijani literature, works translated into foreign languages, as well as the Azerbaijani literature, protected in world

libraries, are introducing to the public. Among these publications are classical Azerbaijan literary thinkers, representatives of Azerbaijani literature in the Soviet era, also contemporary Azerbaijani poets and writers: N.Ganjavi, M.P.Vagif, M.F.Akhundzade, M.A.Babir, Y.V.Chamanzaminli, M.Mushfig, S.Vurgun, M.J.Pashayev, S.Rahman, I.Efendiyev, B.Vahabzade, X.R.Uluturk, G.Pashayev, H.Orujov, Elchin, V.Bahmanli, M.Chamanli and others. Let's look at some of them. For example, in the bibliography dedicated to M.P.Vagif's life and creativity, bibliographic records of poems and works about poet was given in 18 languages - German, Bashkir, Persian, French, Arabic, English, Estonian, Italian, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Polish, Russian, Tat, Tatar, Turkish, Turkmen, Ukrainian. Based on the review of bibliographic records in the languages, Vagif has translated into Russian more, followed by Turkish, English, German, and other languages have replaced each other [6, p.358-368]. This indicates that in many countries all over the world, as well as in international languages speaking countries, M.P.Vagif is now read and known. The service of such bibliographies is that it collects information on these works in one center and presents it to the world.

The National Library is always in the process of preparing bibliographic publications as in many ways. Bibliographic publications, prepared in the National Library for the past year and widely introduced to the public usage, contain information on the works of the writers in foreign languages, as well as their works in world libraries. This information is essential in terms of informative character as well as literary studies. If a work belonging to Azerbaijan is in the world literary memory, it means a successful step towards promoting Azerbaijan in the world.

For example, in the "Mir Jalal" bibliography which was published in 2018, if you look at the section "Mir Jalal Works in World Libraries", we can see that there were results in 23 libraries in search of world libraries. Only in the US Library of Congress 19 works has been collected belonging to and about Mir Jalal Pashayev. The oldest one among these works is "Poetic Characteristics of Fuzuli" which was published in 1940. Although Mir Jalal's several books have been published in English, unfortunately only one of the books in the Library of Congress is in English. There are 14 works of the writer in the National Library of Russia and 13 in the National Library of Estonia and most of them are in Russian. When analyzing the works in foreign languages, it is clear that the works of the writer have been translated into 21 languages, mostly in Russian, second in Turkish, third in English and then in other languages [5, p.351-361]. This research shows that more works of our authors should be translated into the foreign languages and translated works should be sent to world libraries and should be introduced to world readers.

The list of materials of Mir Jalal Pashayev kept in the house-museum in Ganja city and at the Museum of "Ədibinevi" (Writer's home) located in Baku, given in the appendix of the bibliography, also draws attention [5,

p.373-410]. The list includes the works of prominent representatives of both Azerbaijan and world literature. These valuable works that Mir Jalal Pashayev had read played an important role in his formation as a writer. It is worth noting that these bibliographies show that how many works of the writer in the world libraries are absent in the National Library, and the original or copies of those works are obtained. For example, Mir Jalal Pashayev's original version of the 'Manifest of a young man' published in Slovak in 1950, was obtained.

Let's take a look at "MikayilMushfig" bibliography published in 2018, which was dedicated to the 110th anniversary of the prominent representative of Azerbaijan poetry-MikayilMushfig. Here was informed about poet's works in German, French, English, Spanish, Uzbek, Polish, Russian, Turkish and Jewish. In world libraries such as US Library of Congress, the Russian State Library, Belarusian, Estonian, Russian and Turkish National Libraries are given information about the works of MikayilMushfig in various languages. It is a pity that all the works in the US Congress Library are in Azerbaijani and there is no single work translated into the English language. All the books in the National Library of Belarus are in Russian [4, p.210-211]. This means that American readers have been deprived of the opportunity to get acquainted with Mushfig, at least because there is a language barrier here.

In addition, the current bibliographic information entitled "New literature on Culture, Art, Tourism, Fiction and Literary Criticism" is published in the library once a month with 50 copies [7]. The main purpose of the edition is to provide operative information on the articles published on relevant topics in periodical press in the library in Azerbaijani and Russian. Since February 2015, the "Fiction and Literary Criticism" section has been added into the publication. This means that through this edition, regular information on fiction literature and literary criticism is produced and distributed to the public in the periodical press of Azerbaijan. The complete electronic text of the articles in the bibliographic information is available through the National Library's website (<http://www.anl.az>) and an electronic catalog.

Let's take a look at one issue of the publication. In March 2018 publication, there were 400 bibliographic records in the Azerbaijani language on fiction literature, literary criticism, poems, stories, essays, novels, narratives, plays, literary relations, and about 20 articles in Russian. It is possible to produce more bibliographic writing both quantitatively and qualitatively, if it includes scientific, literary, publicistic and specialty magazines. The section of literary relations of the publication is especially important for current research. Here, Azerbaijani literature has been presented in Berlin. Let's take a look at the bibliographic record: [The book of "Sirr" (Azerbaijani stories)] //Culture - 2018.- March 30.- P.15.; KhalgJabhasi-2018.- March 28 - P.16). Information is given about the presentation of the book "Sirr" ("Mystery" Azerbaijani stories), one of the projects by the Azerbaijan

Translation Center, which was presented in Berlin. Here you can find out detailed information about the article because of the full resource content. In the book “Sirr”(“Mystery” Azerbaijani stories) has collected the stories of literary figures of modern Azerbaijani literature such as JalilMammadguluzade, Mir Jalal, Isa Huseynov, SabirAhmadli, Isi Malikzade, MaqsudIbrahimbeyov, YusifSamadoglu, Anar, Elchin, MovludSuleymanli, AfagMasud in German. And this is another success of Azerbaijani literature [7, p.95].

Based on Memorandum on mutual cooperation with world libraries over the years, the National Library has been carrying out international book exchange with more than 60 world libraries. Through the exchange of books, foreign publications enrich the National Library's fund, and the Azerbaijani books enter the world's information space. Only in 2017, 943 copies of literary materials of the foreign countries libraries (books, magazines, DVDs) have been included in the National Library, and 30 important Azerbaijani books have been copied. A catalog of 112 manuscripts of Azerbaijani-Turkish writers and works about Azerbaijan written in Turkish, Persian and Arabic languages which kept in Czech National Library, was compiled. 5697 copies of literature on our history, culture and Azerbaijani literature were sent to the world's national libraries, embassies, universities, and at the same time displayed at international book fair held annually in Frankfurt am Main, Moscow, Tehran, Dushanbe and Istanbul [1, p.7].

Unfortunately, the statistical bulletin “Education, Science and Culture in Azerbaijan”, published by the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, does not show statistics of books published throughout the country during the year [2]. Thus, the resource available to researchers in this area published in June 2004, by the National Library of Azerbaijan - “The year-book on Azerbaijani Literature”. It's included the bibliographic information about the book and the pamphlet on different fields of science published in the territory of the Republic of Azerbaijan for 2017 year [8]. According to this edition, last year approximately 2429 books were published (not available for accurate statistics) in the country, of which 640 were published in literary criticism, folklore, fiction literature, Azerbaijani literature, foreign literature, national and foreign literature for children. However, it should be noted that on the basis of edition only about 300 books published in almost a year are in foreign languages. The majority of them are published in Russian, a few in English, German, French and other languages [8]. The analysis we have made suggests that increasing the number of books published in foreign languages would be useful both in the presentation of the Azerbaijani books to the world and for our foreign readers.

Solving the problem

In addition, every year, dozens of new books are presented at the National Library. These presentations consist of not only the Azerbaijani

books, but also the world literature samples. The organization of the presentation of Azerbaijani literature, translated into foreign languages, in the world's national libraries, would be a great and important occasion.

Taking into account the requirements of modern times, the library continues its work to digitize its stock. Thus, the number of full texted electronic resources already has more than 200, 000. More than 60, 000 of them are books. 10% of them are fiction literature. Nowadays, online library services are provided to the readers through these electronic resources. Electronic databases dedicated to various topics, significant and historical dates, prominent politicians, scientists and cultural figures, poets and writers are creating at the electronic library. The number of electronic databases, which has great informative character and covers various types of documents, has reached 36, of which 12 are devoted to outstanding Azerbaijani poets and writers [10]. In order to further improve its activities in this direction and to present Azerbaijani resources to the world, it is essential to prepare electronic databases in other languages.

Conclusion

Audio books also take an important role in the electronic resources of the National Library. In the database which is newly introduced to readers can be find both Azerbaijani and world literary examples. There are examples of Azerbaijani oral folk literature and works of Huseyn Javid, Jalil Mammadguluzadeh, Yusif Vazir Chamanzaminli, Mammad Said Ordubadi, Ismayil Shikhli, İsi Malikzade, Chingiz Abdullayev and others in the audio collection [9]. It should be noted that though the number of audio resources around the world is sufficiently, this work is very poor in the Azerbaijani information space. We hope that the efforts of the National Library in this area will give positive results. Creating audio books of Azerbaijani literature samples in foreign languages in the future would also be a very important step.

In his book entitled "Azerbaijani libraries as data and metadata hubs" PhD in history Javid Jafarov talked about the theoretical structure and social networking of the Social Digital Library (SDL) [3]. He mentioned that organizing four main core data bases (creator, resource, user, subject) and linked data between this information would provide social networking and future development overview of planned SDL. The key point of SDL consists of relationship between four data. Each registered data has semantic link to other data bases information, for example if user make research on any specific monograph, he get access to author information, the comments, reviews, bookmarks made in current document, also information about users group who are interested in this book, according topic the user will get access to full data base of related subjects [3, p.75-76]. Guiding by this idea, creation of Social Digital Libraries would be helpful in promotion of fiction literature.

In the end, it is worth noting that the fastest and most widely used ways of information today are internet channels - social media such as youtube, twitter, facebook. Using of these tools is inevitable in the dissemination and promotion of our literary examples. In the future, active using of these channels in the activities of the National Library will give good results.

Literature

1. Azerbaijan National Library named after M.F.Akhundov's report for 2017, 80 p.- (in Azerbaijani language)
2. Education, science and culture in Azerbaijan: Statistical bulletin 2018 /The State Statistical Committee of the Rep. of Az.; gen. leading for prep. of publ., T.Budagov; responsible for issue of publication, E. Haji] .- Baku, 2018.- 501 p.
3. Jafarov, J. Azerbaijani libraries as data and metadata hubs /JavidJafarov; scientific advisor and ed. Manuel Alberto M.Ferreira; language ed. N. Babakhanova.-Baku: Proqres and AFPolygraph, 2018.-151 p.
4. MikayilMushfig (MikayilMirzaAbdulgadirogluIsmayilzadeh): bibliography /comp. H.Manafova, G.Misirova, G. Afandiyeva; scientific ed. K.Tahirov; ed. G. Safaraliyeva.- Baku, 2018.- 248 p.- (in Azerbaijani language)
5. Mir Jalal (Pashayev Mir Jalal Ali oglu): bibliography /comp. M.Valiyeva, M. Ibrahimova; project manager A.Garayev; scientific ed. K.Tahirov; advisor Sh. Akhundov; ed. G. Safaraliyeva.- Baku, 2018.- 496 p.- (in Azerbaijani language)
6. MollaPanahVagif: bibliography /comp. M.Valiyeva, M. Ibrahimova, G.Misirova; scientific ed. K.Tahirov; ed. G. Safaraliyeva - Baku, 2017.- 440 p.- (in Azerbaijani language)
7. New literature on culture, art, tourism, fiction literature and literary criticism.Current bibliographic information indicator: March-2018 /editor-in chief and responsible for issue of publicationK.Tahirov; Department of Ethnography and Analytical Bibliographic Resources; ed. D.Sadikhova, N. Salimova /Azerbaijan National Library named after M.F Akhundov.- Baku, 2018.- 132 p.- (in Azerbaijani language)
8. The year-book on Azerbaijani Literature- 2017/scientific ed. K.Tahirov; tərt. L.Talibova; red. N.İsmayılov.- Bakı, 2018.- 350 p.- (in Azerbaijani language)
9. <http://anl.az/audio-books.php>
10. <http://anl.az/new/az/pages/60>

Məqalə "Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası"nın 07 dekabr2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmiřdir.

MUSTAFA ÇƏMƏNLIYƏ HƏSR OLUNMUŞ BİBLIOQRAFİK GÖSTƏRİCİNİN TƏRTİBATI VƏ QURULUŞ TƏHLİLİ

Leyla Abasova

tarix üzrə fəlsəfə doktoru Bakı Dövlət Universitetinin Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının müəllimi

Структурный дизайн и анализ библиографического указателя, посвященного Мустафе Чаманли

Статья посвящена публикации личной библиографии известного представителя азербайджанской литературы, писателя, публициста, заслуженного деятеля Мустафы Чаманлы (Мустафаев Мустафа Шуры оглы), опубликованной в 2017 году в серии «Азербайджанские писатели» Национальной библиотеки им. М.Ф. Ахундова (с 2014 года). В статье представлен структурный анализ персональных библиографических данных о жизни и творчестве Мустафы Чаманли. В статье также подчеркивается работа редакции, участвующей в подготовке публикации. В результате исследований ясно, что конструкция материала правильно структурирована. Так же, творчество Мустафы Чаманли было широко изучено редакционным коллективом, в том числе составителем. Группировки были организованы профессиональным редакционно-издательским отделом и включены в подразделения.

Structure design and analysis of bibliographic index devoted to Mustafa Chamanli

The article is devoted to the publication of a personal bibliography of the famous representative of Azerbaijani literature, writer, publicist, honored figure Mustafa Chamanli published in 2017 in the series "Azerbaijan Writers" of the Azerbaijan National Library. n.af. M.F. Akhundov (since 2014). The article presents a structural analysis of personal bibliographic information about the life and work of Mustafa Chamanli. The work of editorial staff involved in the preparation of the publication is also highlighted in the article. As a result of the research it is clear that the material design is properly structured. Also, the work of Mustafa Chamanli was widely studied by the editorial team, including the developer. The groups were organized by a professional editorial and publishing department and included in the subdivisions

Açar sözlər: Milli Kitabxana, "Azərbaycan ədibləri", Mustafa Çəmənli, həyat və yaradıcılıq, şəxsi biblioqrafiya, biblioqrafik göstərici, tərtibat, quruluş, redaktor

Ключевые слова: Национальная библиотека, Азербайджанские писатели, Мустафа Чаманли, личная библиография, библиографический указатель, дизайн, структура, редактор

Key words: National Library, Azerbaijani writers, Mustafa Chamanli, personal bibliography, bibliographic indicator, design, structure, editor

Giriş. Respublikamızda xalqımızın milli sərvəti olan biblioqrafik ehtiyatın formalaşmasında, inkişafında və qorunub saxlanılmasında Mirzə Fətəli Axundov adına Milli Kitabxananın müstəsna xidmətləri var. Milli Kitabxana zaman-zaman müxtəlif məzmunlu biblioqrafik vəsaitlər hazırlayıb çap etdirməklə biblioqrafik ehtiyatı daha da təkmilləşdirir, onu inkişaf etdirib zənginləşdirir. Bu vəsaitlər informasiya-soraq xarakteri daşıyır və konkret şəxsiyyətin fəaliyyət sahəsinin ən operativ, dəqiq, zəngin və sistemli informasiya bazası rolunu oynayır. Milli Kitabxananın çap etdirdiyi biblioqrafik vəsaitlər içərisində “Azərbaycan ədəbləri” seriyasından hazırladığı şəxsi biblioqrafik göstəricilər xüsusi bir sistem yaratmaqla biblioqrafik tərtibat baxımından diqqəti cəlb edirlər.

Belə ki, 2017-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi, yazıçı, publisist, Əməkdar mədəniyyət işçisi Mustafa Çəmənlinin (Mustafayev Mustafa Şura oğlu): şəxsi biblioqrafiyası 200 səhifə həcmində çap olunmuşdur. Nəşrin elmi redaktoru professor, Əməkdar mədəniyyət işçisi Kərim Tahirov, redaktoru Əməkdar mədəniyyət işçisi Gülbəniz Səfərəliyeva, tərtibçisi isə Mehriban Cəfərovadır [3, 200].

Məsələnin qoyuluşu. Yaradıcılığına nəzər salsaq görərik ki, Mustafa Çəmənlinin həyatı gənc yaşlarından kitablara, nəşriyyat işinə bağlanıb. Nəşriyyatçılıq fəaliyyəti ilə bərabər ədəbiyyatımızda, publisistikamızda öz sözü, öz dəst-xətti var. Təsadüfi deyil ki, bu gün Azərbaycan oxucusu onu məhz orijinal əsərlərin müəllifi kimi tanıyır və sevə-sevə əsərlərini oxuyur.

Mustafa Çəmənli imzası Azərbaycan oxucusuna 70-ci illərdən tanışdı. Onun indiyədək qələmə aldığı “Mənim dünyamın adamları”, “İtirilmiş səs”, “Xallı gürzə”, “Səs qərrib olmur”, “Fred Asif”, “Nəğməli xatirələr”, “Muğam dünyasının Xanı”, “Səsin ruhu”, “Oxu, gözəl”, “Mən olmayanda dostum ol”, “Sənətkar ömrünün izləri”, “Ruhların üsyanı”, “Leyli və Məcnun – 100 il səhnədə”, “Şəmsəddin Eldəniz”, “Məcnunun Məcnunu”, “Mübariz”, “Ölüm mələyi”, “Sənət hekayələri”, “Səhnəmizin ağ çiçəyi” və s. əsərləri geniş oxucu auditoriyasının rəğbətini qazanmışdır.

Məsələnin izahı. Mustafa Çəmənlinin çoxyönlü yaradıcılığında Azərbaycanın tanınmış sənət adamlarının həyat və yaradıcılığında bəhs edən kitabları əvəzsiz xidmətlərdən biri kimi xüsusi qeyd olunmalıdır. Öz poetikliyi ilə seçilən bu sənədli hekayələrin, oçerk və esselərin hər birində insan taleyi, sənətkar ömrü yaşayır. Sənət adamlarının ömür kitablarını vərəqləmək, onları dövrlər üzrə qruplaşdırmaq, onlarla bağlı xatirələri toplamaq böyük zəhmətin təzahürüdür.

Ümumiyyətlə, Mustafa Çəmənlinin yaradıcılığı zəngindir və demək olar ki, bu zəngin yaradıcılıq bir neçə istiqamətdə inkişaf etmişdir: 1. Yaradıcılıq fəaliyyəti (bədi əsərləri: hekayələr, povestlər, romanlar və s.); 2. Publisistika sahəsindəki fəaliyyəti (publisistik əsərləri, müsahibələri və s.); 3. Azərbaycanın tanınmış sənət adamlarının ömür yolunun araşdırılması (unudulmuş və ya unudulmaqda olan sənət fədailərinin həyat yolunun araşdırılması, əldə olunan

məlumatların, materialların kitablar şəklində oxuculara çatdırılması); 4. Nəşriyyat işi sahəsindəki fəaliyyəti (redaktorluğu, tərtib etdiyi, ön sözyazdığı və s.) 5. Mustafa Çəmənlinin Azərbaycan Radio və Televiziyasındakı fəaliyyəti (Müəllifi olduğu verilişlər və s.).

Bu baxımdan Azərbaycan Milli Kitabxanasının hazırladığı “Mustafa Çəmənli” bibliografik göstərici xüsusi maraq doğurur. Belə ki, bibliografik göstəricidə Mustafa Çəmənlinin 1972-ci ildən 2017-ci ilədək nəşr edilmiş əsərləri, həyat və yaradıcılığı haqqında olan materiallar toplanmışdır. Bibliografik vəsait ədəbiyyatşünas alimlər, tədqiqatçılar, kitabxanaçı-bibliograflar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bibliografiyanın kitabxanada elektron resurs kimi də <http://anl.az/down/MustafaChemenli.pdf> istifadəçilərə təqdim olunmasını yüksək qiymətləndirməliyik.

Qeyd edək ki, bu bibliografik göstərici Mustafa Çəmənliyə həsr olunmuş ilk bibliografik vəsaitdir. Məlumdur ki, bibliografik vəsaitlər özündə bir sıra elementləri: bədii və poliqrifik tərtibatı, nəşrin maddi-konstruktiv quruluşunu, aparatını və s. birləşdirir. Bu dialektik vəhdət bütövlükdə bibliografik vəsaitin nəşrini, çapını əhatə edir. Bibliografik aparatı yaratmaq üçün isə hər şeydən əvvəl tərtibçi-bibliograf onun məzmunu və materiallarının məcmusunu dərinləndirməlidir [1, 46].

Ümumiyyətlə, bibliografik göstərici əsasən üç hissədən ibarətdir: I hissə – Əsərləri; II hissə – Yaradıcılığı haqqında; III hissə – Köməkçi göstəricilər. Bibliografiyada Mustafa Çəmənli yaradıcılığına xas olan janr və forma müxtəlifliyi nəzərə alınaraq ayrı-ayrı hissələr daxilində bölmələr yaradılmışdır. Bölmələr və yarım bölmələr daxilində isə materiallar xronoloji prinsiplə və əlifba sırasına uyğun olaraq qruplaşdırılmışdır.

Bibliografik vəsait Əməkdar incəsənət xadimi Əli Əmirlinin “Öz nəğməsini oxuyan yazıçı” adlı giriş məqaləsi ilə başlayır. Məqaləyə verilən bu ad da elə Mustafa Çəmənlinin öz sözündən götürülmüşdür. Əli Əmirli yazır: “Bunu görkəmli nasir, publisist, muğam ifaçılığımızın yorulmaz tədqiqatçısı, onlarla bədii və publisistik əsərin müəllifi gəlişi gözəl söz kimi deməyib, bu, onun dərin inamıdır, çünki o, özü də öz səsi, öz nəğməsi olan insandır. Yazıçı qələmi ilə o, gah zilə qalxır, gah bəmə enir, amma heç vaxt xaric oxumur. Çünki əlli ili əhatə edən yaradıcılığı dövründə Mustafa Çəmənli ona həmişə düzgün yol göstərən qəlbinin səsi ilə işləyib, tanıdığı-bildiği mövzulara vicdanla yanaşmış, nə yazıbsa, ürəklə, canyanğısı ilə yazıb” [3, 4].

Mustafa Çəmənliyə həsr olunmuş bibliografik vəsait həm tərtibat, həm də quruluş baxımından digər bibliografik vəsaitlərdən xüsusilə fərqlənir. Fikrimizi nümunələr əsasında izah etməyə çalışaq. Belə ki, bibliografiyanın 10-18-ci səhifələrində “Mustafa Çəmənlinin həyat və fəaliyyətinin əsas tarixləri” yer almışdır. Bu bölmədə xronoloji tarixlər üzrə hazırlanmış informasiya mətninə nəzər saldıqda Mustafa Çəmənlinin həyatını çapçılığa, nəşriyyata, kitabçılıq işinə bağlanması 1970-ci ilə təsadüf edir. 1978-ci ildə yeni yaranan “Yazıçı”

nəşriyyatında əvvəl korrektor, redaktor, daha sonra redaksiya müdiri kimi fəaliyyət göstərən Mustafa Çəmənli çətin, lakin şərəfli əmək və yaradıcılıq yolu keçmişdir.

Bibliografiyaya nəzər salanda görürük ki, vəsaitin 19-29-cu səhifələrində “Mustafa Çəmənlinin yadda qalan sətirləri” bölməsində Mustafa Çəmənlinin həyatda qazandığı təcrübəsi əsasında aforizm səviyyəsində yazdığıdeyimləri bibliografik göstəriciyə daxil edilmişdir.

Məsələn, yazıçı belə bir qənaətə gəlmişdir: “Əslində biz bu dünyaya şəkil çəkdirməyə gəlirik. İntəhası biz gərək foto obyektivin yaddaşında qalan əksimizlə dünyanın yaddaşında qalan şəklimizi qarışıq salmayaq. Fotoqrafa biz ömrümüz boyu şəkil şəkdirə bilərik, amma zaman hər kəsin şəklini birçə dəfə çəkir. Biz gərək ömrümüzü elə yaşayaq ki, dünyanın foto-yaddaşına şəklimiz eybəcər düşməsin!” – bu cür dəyərli, ibrətamiz fikirlərin bibliografiyaya xüsusi bölmə ilə daxil edilməsi vəsaitin əhəmiyyətini daha da artırmış, oxucu üçün maraqlı etmişdir. Həm də, Mustafa Çəmənli yaradıcılığına baş vuran, yaradıcılığından bəhs edən yazarların onun fikirlərini olduğu kimi verməyə, istinad etməyə mənbə kimi qiymətli vasitə olduğunu da qeyd etməliyik. «Mustafa Çəmənli» bibliografiyası tərtibatçılıq baxımından çox maraqlıdır və tərtibçi Mehriban Cəfərovanın zəhməti, zövqü göz qabağındadır. Bibliografiya ilə tanışlıq göstərir ki, nəşriyyat işində böyük səriştəsi olan Mustafa Çəmənli, çox güman ki, bu işdə tərtibçiyə yaxından kömək etmişdir. Gələcəkdə digər şəxslər haqqında hazırlanacaq vəsaitlərdə də bu bibliografiyadakı tərtibatçılıq təcrübəsindən istifadə etmək məqsədəuyğun olardı.

Bibliografiyada 30-43-cü səhifələrdə “Görkəmli şəxsiyyətlər Mustafa Çəmənli haqqında”, 44-53-cü səhifələrdə “Mustafa Çəmənliyə hədiyyə edilən kitablardan avtoqraflar”, 54-68-ci səhifələrdə “Mustafa Çəmənliyə həsr edilmiş şeirlər və oxucu məktubları”, 69-84-cü səhifələrdə “Əsərləri”, 85-88-ci səhifələrdə “Tərtib etdiyi kitablar” adlı bölmələr yer almışdır.

Ümumiyyətlə, Mustafa Çəmənlinin redaktor kimi fəaliyyəti “Yazıçı” nəşriyyatında 1981-1982-ci illərə təsadüf edir. Bibliografiyadan aydın olur ki, Mustafa Çəmənli 1983-1985-ci illərdə “Yazıçı” nəşriyyatında Klassik ədəbiyyat və folklor redaksiyasının müdiri, 1986-1988-ci illərdə “Yazıçı” nəşriyyatında Nəsr şöbəsində böyük redaktor, 1989-1990-cı illərdə “Yazıçı” nəşriyyatında Nəsr şöbəsinin müdiri, 1992-2005-ci illərdə “Gənclik” nəşriyyatının baş redaktoru, 2006-cı ildən isə “Aspoliqraf” nəşriyyatında şöbə müdiri vəzifəsində çalışıb.

Bu illər ərzində təbii ki, Mustafa Çəmənlinin redaktor olduğu, qələminin süzgəcindən keçirdiyi kitablar kifayət qədər çoxluq təşkil edir. Biz bu haqda məlumatı Mustafa Çəmənliyə həsr olunmuş bibliografik vəsaitin 89-102-ci səhifələrində “Redaktor olduğu və ön söz yazdığı kitablar” adlı bölmədən ala bilərik. Bu bölməyə nəzər salanda bir daha məlum olur ki, redaktor qələmi daim yazmış, düzəlişlər etmiş və nəhayətdə yüzlərlə kitab işıq üzü görərək öz oxucusunu tapmış, rəğbətlə qarşılanmışdır. Ümumiyyətlə, əlyazma üzərində

redaktə işlərinin aparılması yaradıcılıq işidir. Hər bir konkret əlyazma üzərindəki işin özünəməxsusluğu əsərin özündən, gələcək kitabın tipindən və bir çox başqa səbəblərdən də asılıdır.

Redaktə işi çoxcəhətli, geniş, əlaqəli bir işdir. Hər hansı əsər üzərində redaktor əməliyyatları çox çeşidlidir və kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. Belə ki, kitabı meydana gətirən, müəllifi kitabı üzərində işləməyə həvəsləndirən, ona gərəklili məsləhətlər verən, bütün proseslərdə müəlliflə birgə əsərin təkmilləşdirilməsini həyata keçirən və kitabı oxucunun əlində mühüm vasitəyə çevirən redaktorudur [7, 15]. Mustafa Çəmənlinin də redaktor kimi bu sahədəki fəaliyyəti, göründüyü kimi, yüksək və əvəzolunmazdır.

Redaktoru olduğu kitablardan nümunələr göstərərək fikrimizi dəqiqləşdirməyə çalışaq. Məsələn, A.Tuqanov “Teatr xatirələri: fraqmentlər” (1980); H.Sarabski “Köhnə Bakı” (1982); M.Süleyman “Xeyirxahlığa tələsin”: oçerk (1982); A.Abbas “Evləri köndələn yar...”: povestlər və hekayələr (1983); C.Cabbarlı “Əsərləri”: 4 cildə (1984); M.Oruc “İkinci ad”: hekayələr və povestlər (1984); N.Veysəlli “Sehrkar səslər, əfsanəvi rənglər”: oçerklər və portretlər (1984); T.Abbasov “Ətirli bir gün”: hekayələr (1987); Y.V.Çəmən-zəminli “Qızlar bulağı.Qan içində” (1987); Elçin “Bülbül” (1987); Ş.Kərimov “Ala buludlar”: roman (1987); M.Şəkili “Bir yay günü”: povestlər (1987); A.Abdullayev “Gərək belə görüşməyəydik”: povest və hekayələr (1988); Ş.Qurbanov “Sənsiz”: Pyeslər, liberettolar, hekayələr və şeirlər (1988); M.Süleymanlı “Səs”: povestlər və roman (1988); C.Zeynal “Şəhərə qar yağır-dı”: povestlər və hekayələr (1988); Ə.Nicat “Gəncəli müdrik”: roman (1990); T.Vəliyeva “Çəlikli qoca”: povest və hekayələr (1990); A.Dadaşov “Dəvətnamə”: hekayələr və povestlər (1992); B.Məmmədov “Qarabağın baməzə adamları” (1992); C.Əlibəyov “Qış macərəsi”: povestlər (1993); N.Nəcmi “Abbas Mirzə: XIX əsr Rusiya-İran-Azərbaycan münasibətləri” (1993) və s. kitablardan əlyazması üzərində Mustafa Çəmənlinin qələmi gəzmiş, onun peşəkar redaktorluğu sayəsində Azərbaycan kitabı xəzinəsinə neçə-neçə maraqlı, əhəmiyyətli kitablar töhfə verilmişdir.

Qeyd edim ki, nəşriyyat redaktoru ixtisasının əmələ gəlməsində qədim (klassik) ədəbi irsin nəşrləri önəmli rol oynamışdır. Bu iş mətnşünaslıq məşğuliyyətini bir zərurətə çevirmişdir. Öncə mətnşünaslıq redaksiya-nəşriyyat işinin tərkib hissəsiydi, sonra isə ondan ayrılıb müstəqilləşdi, həm də ayrıca elm sahəsinə çevrildi və o da öz növbəsində redaksiya-nəşriyyat işlərinin təkmilləşməsinə təkan verdi. Məhz bu baxımdan Mustafa Çəmənlinin nəşriyyat redaktoru olduğu kitablardan da mən burda nümunə kimi təqdim etməyi gərəklili bildim.

Məsələn, C.Quliyev “Böyük humanist”: Ü.Hacıbəyovun həyat və yaradıcılığında səhifələr (1981); A.Hacıbəyev “Səhnə andı: Hüseyn Ərəblinski haqqında xatirələr” (1982); M.Səməd “Nağıllar yalan olmur”: hekayələr və oçerklər (1983); B.Talıblı “Seçilmiş əsərləri” (1983); A.Bakıxanov “Seçilmiş əsərləri” (1984); V.Abbasov “Liderlik fəlsəfəsi (2004); N.Dəmirçioğlu “Birinci

kitab”: povest və hekayələr (2006); T.Məmmədov “Qafqaz Albaniyası ilk orta əsrlərdə” (2006); Ə.Əroğul “Erməni-daşnak faşizmi və Azərbaycan”: bədii publisistika (2007); Q.Paşayev “Nostradamusun möcüzəli aləmi” (2007); M.Əxtar “Yalanlar, yalanlar, bir daha yalanlar: Türklərə qarşı erməni uydurmaları və iddiaları” (2008); Z.Əliyev “Sənətin məcnunu” (2009); V.Abbasov “Dahilərin, müdriklərin və fətehlərin həyat dərsləri” (2010) və s. nümunələr göstərmək mümkündür.

Məlumdur ki, kitabçılıq işində tərtibat məsələsi ən mühüm əhəmiyyətli mərhələlərdən birini təşkil edir. Tərtibat dedikdə bədii, iqtisadi və texniki imkanlardan asılı olan mürəkkəb bir prosesin nəticəsi nəzərdə tutulur. Gözəl tərtibata malik olan kitablar redaktor və rəssamın yaradıcı, bir-birini tamamlayan işbirliyi nəticəsində yarana bilər. Əsərin uğur qazanıb əsl sənət nümunəsinə çevrilməsində bədii tərtibat redaktorunun əməyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Məhz bədii tərtibat redaktorunun əməyi nəticəsində kitabın başlıca ideyası oxucuya çatdırılır. Mustafa Çəmənlinin də nəşriyyat sahəsindəki fəaliyyətini araşdırarkən məlum olur ki, tərtib etdiyi kitablar kifayət qədər çoxluq təşkil edir. Bunlara nümunə olaraq: “Söz həmişə diridir” (1993); “Üzeyir Hacıbəyov Ensiklopediyası” (1996); “Talvar” (povestlər və hekayələr) (2009); “Əlibaba Məmmədov” (2008); “Habil Əliyev – 80” (2008); “Cənub həsrəti” (2009), “El bilir ki, sən mənimsən...”, Hüseyn Cavid “Dram əsərləri” (2012), Nizami Gəncəvi “Lirika” (2012), Xurşidbanu Natəvan “Neçin gəlməz” (2012), Nəriman Süleymanov “Dünyanın çəkisi” (2017) və s. göstərə bilərik.

Bibliografik vəsaitdə 103-110-cu səhifələrdə “Kitablarda və dövri mətbuatda dərc edilmiş əsərləri”, 111-132-ci səhifələrdə “Kitablarda və dövri mətbuatda dərc edilmiş publisistik məqalələri”, 133-137-ci səhifələrdə “Müsahibələri”, 138-145-ci səhifələrdə “Mustafa Çəmənlinin Azərbaycan Radio və Televiziyasında müəllifi olduğu verilişlər”, 146-148-ci səhifələrdə “Mustafa Çəmənli haqqında kitab və kitablarda dərc edilmiş məqalələr”, 149-180-ci illərdə “Mustafa Çəmənli haqqında dövri mətbuatda və məcmuələrdə dərc edilmiş məqalələr” başlıqları seçilmiş və buna uyğun da qruplaşdırmalar aparılmış, bibliografik aparata daxil edilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ilk dəfə “Mustafa Çəmənli” bibliografiyasında Azərbaycan radio və televiziya-sında müəllifin verilişlərinin tədqiqatı xüsusi bölmədə oxucuların nəzərinə çatdırılmışdır.

Bibliografiyanın 181-ci səhifəsində “Köməkçi göstəricilər” başlığı altında Mustafa Çəmənlinin əsərlərinin əlifba göstəricisi; Publisistik məqalələrin əlifba göstəricisi; Mustafa Çəmənli haqqında yazan müəlliflərin əlifba göstəricisi tərtib edilmişdir. Ümumiyyətlə, köməkçi göstəricilər bibliografik göstəricilərdə başlıca əhəmiyyət kəsb edən əsaslı nəzəri-metodiki və praktiki müddəa kimi çox önəmlidir. Hətta obrazlı desək, “Bibliografik göstərici konkret şəxsin həyat və yaradıcılığının güzgüsüdürsə”, köməkçi göstəricilər isə “Bibliografik vəsaitin güzgüsüdür”. Köməkçi göstəricilər bilavasitə bibliografik göstəricidən istifadəni asanlaşdırmağa, yaradılmış bibliografik repertuarı təşkil edən biblio-

qrafik təsvirlərin daha operativ seçilməsinə xidmət edir. Eyni zamanda, köməkçi göstəricilərin hazırlanması tərtibçidən yüksək peşəkarlıq, dərin elmi-nəzəri metodiki və təcrübi peşə səriştəsi tələb edir.

Vəsaitin tərtibatı, quruluşu bir daha sübut edir ki, nəşrin redaksiya heyəti, o cümlədən tərtibçi tərəfindən Mustafa Çəmənli yaradıcılığı geniş ampulada öyrənilmiş, peşəkar redaksiya-nəşriyyat səlhiqəsi ilə qruplaşdırmalar aparılmış, bölgülər üzrə vəsaitə daxil edilmişdir.

Nəticə. Beləliklə, nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri, nəşriyyat işi sahəsində öz sözünü demiş, zəhmətkeş redaktor kimi adını tarixə yazan yazıçı-publisist, Əməkdar mədəniyyət işçisi Mustafa Çəmənlinin zəngin yaradıcılıq fəaliyyətinə dair mövcud ədəbiyyatın, sənədlərin, mənbələrin bibliografik repertuarını əks etdirən elmi-köməkçi xarakterli, əsaslı və təcrübi materiallar əsasında hazırlanmış bu bibliografik vəsait Azərbaycanda milli bibliografiyanın yüksək uğuru kimi qiymətləndirilməyə layiqdir.

Ədəbiyyat

1. Abasova L.Q. Kitab aparatının mahiyyəti və quruluşunun elmi təhlili // Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal 2014, №1, (15) s.44-49
2. Bir kitablıq söz. Bakı: "Təhsil", 2017, 304 s.
3. Çəmənli M. (Mustafayev Mustafa Şura oğlu): bibliografiya /tərt.ed.M.Cəfərova; elmi red.K.Tahirov; red.G.Səfəraliyeva. Bakı: 2017, 200 s.
4. Çəmənli M. Ürəyimdən kimlər keçdi ("Xatirə ədəbiyyatı silsiləsindən"). Bakı: "Xan" nəşriyyatı, 2017, 280 s.
5. Çəmənli M. Şövkət Ələkbərova. Bakı: "Şərq-Qərb", 2017, 160 s.
6. Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. Bakı: "Azərbaycan", 2010, 184 s.
7. Vəliyev İ.Ö. Redaktənin əsasları: nəzəriyyə və təcrübə. Bakı: "Günəş", 2009, 404 s.

*Məqalə "Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının
"nın 27 noyabr 2018-ci il tarixli 02saylı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

İNFORMASIYA SİSTEMİNİN XASSƏLƏRİ VƏ PROSESLƏRİN YERİNƏ YETİRİLMƏSİ ÜSUL VƏ VASİTƏLƏRİ

Zahidə Rzayeva

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının dosenti,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Zahiderzaeva@mail.ru*

Методы и средства реализации и функционирования информационных систем

В статье рассматривается концепция информационной системы, свойства информационной системы и методы и средства реализации информационных процессов. Здесь наиболее распространена особенность физической структуры, методологического управления и практического применения информационных систем. В статье также затрагиваются существующие проблемы в контексте информационных процессов и способы их решения.

Methods and means of information system properties and processes execution

The article deals with the concept of information system, the properties of the information system and the methods and means of implementing information processes. The most common feature of the physical structure, methodological management and practical application of information systems is here. The article also touches on existing problems in the context of information processes and ways to address them.

Açar sözlər: *informasiya, proses, üsul, vasitə, metodika, informasiya prosesi, informasiya sistemi, kitab, sənəd, oxucu, informasiya məhsulu, informasiya tələbatçısı*

Key words: *information, process, method, tool, methodology, information process, information system, book, document, reader, information product, information demand*

Ключевые слова: *информация, процесс, метод, инструмент, методология, информационный процесс, информационная система, книга, документ, читатель, информационный продукт, потребность в информации*

Giriş. İstənilən təyinatlı informasiya sistemindəki prosesləri, onların yerinə yetirilmə ardıcılığı kimi göstərmək olar.

Bu proseslərə aşağıdakılar aiddir:

- xarici və ya daxili mənbələrdən informasiyanın daxil edilməsi;
- informasiyanın kompüterin xarici yaddaşında saxlanması;
- istifadəçilərin sorğularına uyğun informasiyanın axtarışı;
- tapılan informasiyanın emal edilməsi və əlverişli formada təsvir edilməsi;

-informasiyanın istifadəçilərə və ya digər sistemə çatdırılması üçün xaric edilməsi;

-əks əlaqə: əgər alınan nəticədə informasiya istifadəçini təmin etmirsə, onun təklifi ilə daxil edilən informasiyada, sorğuda, informasiyanın saxlanma sxemində, axtarışında və emalında düzəlişlər edilə bilər.

İnformasiya sistemi aşağıdakı xassələrlə səciyyələnir:

- istənilən İS-in analizi, qurulması və idarə edilməsi sistemlərin yaradılmasının ümumi prinsipləri əsasında yerinə yetirilir;

- İS dinamik və inkişaf edən sistemdir;

- İS-in qurulmasında sistemli yanaşmadan istifadə olunur;

- İS-in çıxış məhsulu qərarların qəbul edilməsi üçün istifadə edilən informasiyadır;

- İS -insan-maşın tipli verilənlərin emalı sistemidir.[3, s.22]

Lakin, əlaqədar elmi və tədris ədəbiyyatında ümumi halda İS-in kompüterizasiya variantının da ola bilməsi göstərilmişdir. Bütövlükdə isə, müasir informasiya sistemlərinin demək olar ki, hamısı məhz kompüter texnikası əsasında reallaşdırılır.

Məsələnin qoyuluşu. İnformasiya sisteminin işini anlamaq üçün onun həll etdiyi problemlərin mahiyyətini və həmçinin, hansı təşkilati proseslərə qoşulduğunu bilmək lazımdır. Məsələn, qərarların qəbulunun təminatı üçün qurulan informasiya sisteminin imkanlarını təyin edəndə xüsusilə, aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- həll olunan idarəetmə məsələlərinin strukturlaşdırılması;

-firmanın idarə edilməsi iyerarxiyasının hansı səviyyəsində qərar qəbul etmə aparılır;

- həll olunan məsələlərin hansı funksional bölmələrə aid olması;

- istifadə olunan informasiya texnologiyasının növü.

İnformasiya sistemi ilə işləmə texnologiyası kompüter sahəsini bilməyən mütəxəssislər tərəfindən asan mənimsənilir və professional fəaliyyət proseslərinə nəzarət edilməsi və onların idarə olunması üçün müvəffəqiyyətlə istifadə oluna bilər.

İnformasiya sisteminin tətbiqi aşağıdakı mühüm imkanları əldə etməyə şərait yaradır:

-riyazi və süni intellekt metodlarının tətbiqi sayəsində idarəetmə məsələlərinin həllinin daha səmərəli variantlarının alınması;

- avtomatlaşdırma sayəsində işçilərin yorucu və ağır işlərdən azad edilməsi;

- informasiyanın həqiqiliyinin təmin edilməsi;

- kağız daşıyıcıları əvəzinə verilənlərin kompüterdə emalının səmərəli təşkilini təmin edən maqnit və kompakt disk daşıyıcılarından, fləş yaddaşdan istifadə edilməsi;

-firmada informasiya axınlarının strukturunun və sənəd dövriyyəsinin təkmilləşdirilməsi;

- məhsul istehsalına və xidmətlərin göstərilməsinə qoyulan xərclərin azaldılması;
- istifadəçilərə lazımi informasiya xidmətinin göstərilməsi;
- yeni bazar münasibətlərinin qurulmasına kömək edilməsi;
- müxtəlif güzəştlər və xidmətlər sayəsində firmaya alıcıların və tədarükçülərin cəlb edilməsi[5, s.9].

Məsələnin izahı.Hər hansı bir təşkilat üçün informasiya sisteminin yaradılması və istifadə olunması zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. İS-in strukturu və onun funksional təyinatı təşkilat qarşısında qoyulan məqsədlərə uyğun olmalıdır. Məsələn, kommersiya firmasında-səmərəli biznes, müəssisəsində işə-sosial və iqtisadi məsələlərin həlli.
2. İnformasiya sistemi insanlar tərəfindən nəzarət edilməli, başa düşülən və uyğun sosial və etik prinsiplərlə istifadə olunmalıdır.
3. İS gerçək, etibarlı, müasir və sistemləşdirilmiş informasiya istehsal etməlidir.

Göstərilənlərin nəzərə alınması üçün İS-ni qurmadan əvvəl təşkilatın strukturunu, funksiyalarını, siyasətini, idarə olunmanın məqsədlərini, qəbul edilən qərarları, kompüter texnologiyasının imkanlarını öyrənib başa düşmək lazımdır. İstismara verilən İS təşkilatın bir hissəsinə çevrilir.

İS-in yaradılmasına təşkilatın idarə strukturunun analizindən başlanılır. Təşkilatın bütün bölmələrinin işinin koordinasiyası müxtəlif səviyyəli idarəetmə orqanları vasitəsilə aparılır.

İdarəetmə dedikdə təşkilati, plan, uçot, analiz, nəzarət, stimullaşdırma kimi funksiyaların reallaşdırılması şəraitində qarşıya qoyulan məqsədin təmin edilməsi başa düşülür.

Son illər idarəetmə sahəsində qərar qəbuletmə anlayışından və onunla əlaqəli qərar qəbuletmə sistemləri, metodları və vasitələri anlayışlarından çox istifadə olunur.

Qərar qəbuletmə situasiyanın analizinə, məqsədin təyin edilməsinə və bu məqsədə nail olma proqramına əsaslanaraq idarə olunan obyektə məqsədyönlü təsiretmə aktıdır.

İstənilən təşkilatın idarəetmə strukturu 3 səviyyədə ibarət olur: operativ, funksional və strateji.[8, s.11].

İdarəetmə səviyyəsi (idarəetmə fəaliyyətinin növü) həll olunan məsələlərin mürəkkəbliyi ilə təyin olunur. Məsələ mürəkkəbləşdikcə, onun həll üçün idarəetmə səviyyəsi də yüksək olmalıdır. Həlli dərhal (operativ) tələb olunan sadə məsələlər daha çox yararlıdır, odur ki, onlar üçün idarəetmə səviyyəsi daha aşağı olmalıdır. Bu səviyyədə operativ qərarlar qəbul edilir. İdarəetmədə həmçinin qəbuledilən qərarların reallaşdırılma dinamikası nəzərə alınmalıdır. Bu da idarəetməyə vaxt amili nöqtəyi-nəzərindən baxmağı tələb edir.

İdarəetmənin operativ səviyyəsi dərhal təkrarlanan məsələlərin və əməliyyatların həllini və cari informasiyanın dəyişməsinə cəld reaksiya verilməsini təmin edir. Bu səviyyədə həm yerinə yetirilən əməliyyatların həcmi,

həm də idarəetmə qərarlarının qəbulunun dinamikası yüksək olur. Situasiyanın dəyişməsinə cəld reaksiya verilməsi tələb olunduğundan, idarəetmənin bu səviyyəsi operativ adlanır. Operativ idarəetmə səviyyəsində həll olunan məsələlərin böyük hissəsini uçot və nəzarət məsələləri təşkil edirlər. Məsələn, istehsal olunan və satılan məhsulun uçotu, xammalın və materialların sərfinin uçotu, mühasibat uçotu, məhsulun keyfiyyətinə nəzarət və s.

Funksional (taktiki) səviyyədə operativ səviyyədə hazırlanan informasiyanın analizini tələb edən məsələlər həll olunur. Həll olunan məsələlərin həcmi azalır, lakin mürəkkəbliyi artır. Analizə, dərk etməyə, çatmayan məlumatın toplanmasına əlavə vaxt tələb olunduğundan, bəzən lazımi nəticəni operativ almaq mümkün olmur. İdarəetmə, informasiyanın daxil olma anından qərarların qəbuluna və onların reallaşdırılmasına qədər və həmçinin reallaşdırma anından onlara reaksiya verilənə qədər sərf olunan vaxtla əlaqəli olur.

Strateji idarəetmə təşkilatın uzunmüddətli strateji məqsədlərinə nail olmasına yönələn idarəetmə qərarlarının hazırlanmasını təmin edir. Qəbul edilən qərarların nəticələri uzun müddət keçdikdən sonra özlərini biruzə verdiklərindən, bu səviyyədə strateji planlaşdırma böyük əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, idarəetmənin bu səviyyəsini çox vaxt strateji və ya uzunmüddətli planlaşdırma adlandırırlar. Bu səviyyədə qəbul edilən qərarların düzgünlüyü aylar və bəzən illər keçəndən sonra təsdiq oluna bilər. İdarəetmə qərarlarının qəbulunda məsuliyyət təkcə riyazi və xüsusi aparatın köməyi ilə aparılan analizin nəticələri ilə deyil, menecerlərin professional intuisiyaları ilə də təyin olunur.[6, s.33].

Göstərilən səviyyələrdə idarəetmə funksiyalarını müxtəlif peşə dərəcələrinə malik olan mütəxəssislər və menecerlər yerinə yetirirlər. Onlar öz sahələri üzrə həll olunması problemləri, məsələləri və funksiyaları təyin etmək üçün informasiya sisteminin layihələndirilməsi və tətbiqi mərhələlərində fəal iştirak etməlidirlər.

Lokal informasiya sistemi adətən şəbəkəyə qoşulmayan bir fərdi kompüterdə reallaşdırılır. Bunun üçün sistem ümumi informasiya bazasından istifadə edən bir neçə tətbiqə malik ola bilər. Sistem istənilən anda bir istifadəçiyə və ya vaxt bölgüsü ilə bir işçi yerində işləyən bir neçə istifadəçiyə xidmət edir. Bu cür tətbiqlər çox vaxt verilənlər bazalarının (VB) lokal və ya stolüstü idarəetmə sistemləri (VBİS) vasitəsilə əldə edilir.

Ən çox istifadə olunan lokal VBİS-ə dBase, clipper, FoxPro, Paradox, Access sistemləri aiddir.

Qrup informasiya sistemi müəyyən işçi qrupun üzvləri tərəfindən kollektiv istifadə olunması üçün nəzərdə tutulur və əksər halda lokal kompüter şəbəkəsində yaradılır. Bu cür tətbiqlərdə işçi qruplar üçün SQL serverlər adlanan verilənlər bazalarının serverlərindən istifadə olunur. Həm kommertiya, həm də müstəqil xarakterli çoxlu sayda müxtəlif SQL-serverlər mövcuddur. Onlara misal olaraq DB 2, Oracle, Microsoft(MS) SQL Server, İnterBase, Sybase, Informix və s. göstərmək olar.[12, s.99].

Korporativ informasiya sistemləri işçi qruplar üçün İS-in inkişafı nəticəsində yaradılmış və məsafəyə görə səpələnmiş qovşaqlarla və şəbəkələrlə xarakterizə olunan iri kompaniyalar üçün nəzərdə tutulur. Bu cür sistemlər əksər halda bir neçə səviyyəli iyerarxik struktura malik olub, kliyent-server və ya çoxsəviyyəli arxitektura ilə qurulurlar. Onların reallaşdırılmasında qrup İS-də tətbiq edilən verilənlər bazalarının serverlərindən istifadə oluna bilər.

İri korporativ İS-də daha çox Oracle, DB2 və MS SQL Server kimi VBİS-lərdən istifadə olunur. Qrup və korporativ informasiya sistemlərinin fəaliyyətinə və verilənlərin mühafizəsinə daha ciddi tələblər qoyulur.

Miqyasından, informasiya resurslarının xarakterindən və tətbiq sahəsindən asılı olmayaraq istənilən tip informasiya sisteminin ümumiləşdirilmiş strukturu kimi, informasiya sistemi altsistem adlanan bir neçə hissədən ibarətdir.

Altsistem ümumi sistemin müəyyən əlamətə görə ayrılmış bir hissəsidir. Altsistemlər informasiya sisteminin bütövlükdə fəaliyyətinin təmin edilməsinə xitmət edirlər. Odur ki, onlara təminedicilə altsistemlər deyilir. Həmin altsistemlərə texniki, riyazi, proqram, informasiya, təşkilati və hüquqi təminat altsistemləri aiddir.[13, s.20].

Texniki təminat informasiya sisteminin işləməsinə xidmət edən texniki vasitələr kompleksindən və həmçinin həmin vasitələr və texnoloji proseslər üçün uyğun sənədlərdən ibarətdir. Texniki vasitələr kompleksinə aşağıdakılar daxildir.

- hər hansı modelə aid kompüterlər;
- informasiyanın toplanması, saxlanması, emalı, ötürülməsi və əks etdirilməsi üçün qurğular;
- kommunikasiya vasitələri (informasiyanı ötürən və qəbul edən qurğular və rabitə kanalları);
- təşkilati-texniki vasitələr;
- istismar materialları və s.

Sənədlərdə texniki vasitələrin ilkin seçimi, onların istismarının təşkili, verilənlərin emalının texnologiyası, texnoloji təchizat kimi məsələlər öz əksini tapır. Sənədləri şərti olaraq 3 qrupa bölmək olar:

- texniki təminata aid dövlət və sahə standartlarını əhatə edən ümum-sistem sənədləri;
- texniki təminatın həyata keçirilməsinin bütün mərhələlərinə aid metodikanı əhatə edən xüsusi sənədlər;
- texniki təminata aid hesabatların aparılmasında istifadə olunan normativ-arayış sənədləri.

Texniki təminatın təşkilində əsasən 2 formadan istifadə olunur: mərkəzləşdirilmiş; qismən və ya tam mərkəzləşdirilməmiş.

Mərkəzləşdirilmiş texniki təminat böyük kompüterlərdən və hesablama mərkəzlərindən istifadə olunmasına əsaslanır. Mərkəzləşdirilməmiş texniki

təminatda isə funksional altsistemlərin bilavasitə istifadəçilərin iş yerlərində quraşdırılmış fərdi kompüterlərdə reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

Daha təkmil və müasir yol texniki təminatın kompüter şəbəkələri bazasında qismən mərkəzləşdirilməmiş formada təşkilidir. Bu halda İS-in texniki təminatı bütün funksional altsistemlər üçün ümumi xarakter daşıyan verilənlər bazalarını saxlayan böyük kompüterlərdən (meyn-freymdən) və ayrı-ayrı funksional altsistemlərdə quraşdırılmış və onlara aid verilənlərin saxlanması və emalı üçün istifadə olunan fərdi kompüterlərdən və kommunikasiya vasitələrindən ibarət olur.[14, s.31].

Riyazi və proqram təminatı İS-in məqsədlərini və vəzifələrini reallaşdırmaq, həmçinin texniki vasitələr kompleksinin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün riyazi metodlar, modellər, alqoritmlər və proqramlar toplusudur.

Riyazi təminat vasitələrinə aşağıdakılar aiddir:

- idarəetmə və informasiya proseslərinin modelləşdirilməsi vasitələri;
- tipik idarəetmə məsələləri;
- riyazi proqramlaşdırma, riyazi statistika, kütləvi xidmət, çoxluqlar və qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyələri və s.[10, s.22].

Proqram təminatına ümumsistem və xüsusi proqram vasitələri və həmçinin proqram sənədləri aiddir.

Ümumsistem proqram təminatı kompüterin və əməliyyat sisteminin funksional imkanlarını artıran, verilənlərin emalı prosesinin idarə edilməsi və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirən, informasiyanın təhlükəsizliyini təmin edən və s. proqramlar kompleksindən ibarətdir.

Xüsusi proqram təminatı konkret informasiya sisteminin reallaşdırılması üçün proqramlar kompleksindən ibarətdir. Bu kompleksə sistemin informasiya bazasının qurulması və idarə olunması, istifadəçilərin reqlamentli və ixtiyari sorgularının emalı və çıxış informasiyasının (hesabatların) formalaşdırılması və s.funksiyaları yerinə yetirən proqramlar daxildir.

Proqram sənədlərindəhəll olunan məsələlərin təsviri, alqoritmləşdirmə üçün tapşırıqlar, məsələlərin iqtisadi-riyazi modelləri, ayrı-ayrı proqram komponentlərinin funksiyaları və xarakteristikaları, onlarla işləmək üçün təlimatlar və s. əks olunur.

Nəticə.İnformasiya təminatı altsisteminin vəzifəsi sistemi vaxtında və lazımi informasiya ilə təmin etməkdir. Bu altsistem informasiyanın qəbul olunmuş üsullarla təsnifatı və kodlaşdırılması, sənədləşdirmənin unifikasiya edilməsi, müəssisədə dövr edən informasiya axınlarına uyğun sxemlər və verilənlər bazalarının qurulma metodologiyası əsasında yaradılır.

Sənədləşdirmənin vahid formada aparılması dövlət, sahə və bölgələr səviyyələrində nəzərdə tutulur. Burada əsas məqsəd istehsalatın müxtəlif sahələrindəki göstəricilərin müqayisəsinin uyğunlaşdırılmasıdır. Aşağıdakı tələblərə görə standartlar qəbul olunmuşdur:

- sənədləşdirmə vahid sistemlə aparılmalıdır;

- idarəetmənin müxtəlif səviyyələrindəki sənədlər vahid formalarla tərtib edilməlidir;

- rekvizitlərin və göstəricilərin strukturu və tərkibi standartlara uyğun olmalıdır;

- sənədlərin vahid formalarının hazırlanması, qeydiyyatı və tətbiqi qaydaları standartda uyğun olmalıdır.

Sənədləşdirmənin vahid sisteminin olmasına baxmayaraq, əksər təşkilatları araşdıranda bir sıra tipik çatışmazlıqlar rast gəlinir. Məsələn:

- əllə emal olunan sənədlərin çoxluğu;

- müxtəlif sənədlərdə eyni göstəricilərin tez-tez təkrarlanması;

- çoxlu sayda sənədlərlə işləmək mütəxəsislərə daha vacib məsələlərin həllinə mane olur;

- işlənilib hazırlanan, lakin istifadə olunmayan göstəricilərə rast gəlinir.

İnformasiya təminatının əsas vəzifələrindən biri göstərilən çatışmazlıqların aradan qaldırılmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Астапович, Е.Г. Библиотечная технология [Текст]: основы библиотечной технологии: учеб. пособие / Е.Г.Астапович.-М.: Изд-во Моск. гос.ин-та культуры, 1991.-Ч.1.- 54 с.
2. Алгулиев Р.М., Махмудова Р.Ш., Махмудов Р.Ш. Вопросы защиты детей школьного возраста от интернет-зависимости// Дистанционное и виртуальное обучение.-М., 2011, №5.-с.97-107.
3. Алгулиев Р.М., Махмудов Р.Ш. Интернет вещей. Информационное общество.-М., 2013, no.3.-с.42-48.
4. Alguliyev R.M., Afanasyev A.P., Albertian A.N., Belevtsev A.A., ImelbayevSh.S., Rappoport A.M. Methods of security control in information and telecommunication distributed systems// Dynamics of Non-homogeneous Systems. Proceedings of ISA RAS.M., -2001, vol.5.- pp.139-152.
5. Alguliyev R.M., MahmudovaR.Sh. Information Culture Formation as The Most Promising Direction of Individual's General Culture// International Journal Modern Education and Computer Science.-2015, №3, pp.54-61.
6. Alguliev R.M., Kazimov T.H., Mahmudova S.C. Mahmudova R.S. Corporate information system "Educational Center". //International Journal of Social, Human Science and Engineering.- 2007, vol.1, no.8, pp.-503-507. (USA)
7. Геросимова, Л.Н. Маркетинг в библиотеке: Учебное пособие/ Л.Н. Герасимова, О.Н. Кокойкина. – М.: МГИК, 1993.
8. Гиляревский, Р.С. Основы информатики [Текст]: курс лекций / Р.С. Гиляревский.- М.: Экзамен, 2003.- 319 с.Текст]: Учеб.пособие / И.С.Пилко.- СПб.: Профессия, 2006.-342 с.- (Серия «Библиотека»).
9. Мизинцева М. Ф., Королева Л. М., Бондарь В. В. Информационная экология и вопросы теории и практики развития информационного общества // Технологии информационного общества — Интернет и

- современное общество: Материалы Всерос. объединенной конф. Санкт-Петербург, 20–24 нояб. 2000 г. СПб., 2000. 292 с.
10. применение информационных технологий в управлении учебным центром // Телекоммуникации и информатизация образования.-М., 2006, №3.- с.92-93.
  11. Семенюк Э.Л. Информационная культура общества и прогресс информатики. НТИ., Сер.1.1994, №7.
  12. Савчук Л.Н. Информационная культура на различных этапах развития человеческого общества // Информатизация образования. – 2005. - №2. – С. 28 -34.
  13. Шрайберг, Я.Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий [Текст] /Я.Л. Шрайберг // науч. и тех. б-ки, 2002.-№1.- С.25-47.
  14. Швецова-Водка, Г.Н. Классификация компьютерных библиографических ресурсов [Текст]/ Г.Н. Швецова-Водка // Мир библиогр.- 2001.- №2.- С.14-21.
  15. Шапцев В.А. Информационная экология человека. Постановка проблемы // Математические структуры и моделирование. - 1999, вып.3. - С.125-133.

Мəqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın oktyabr 2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir

F.B. KÖÇƏRLİ İRSİNƏ DAİR KİTABXANA RESURSLARININ TİPOLOJİ TƏHLİLİ

Şəhla Qəmbərova

F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının direktoru, AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı, Azərbaycan, cbs-1968@rambler.ru

Типологический анализ библиотечных ресурсов о наследие Ф.Кочарли
В статье проведен типологический анализ библиотечных ресурсов о наследии Ф.Кочарли. Здесь сгруппированы литература по типологическому знаку.

Typological Analysis of The Library Resources about F.Kocharli's Heritage
In the article was carried out typological analysis of the library resources about F.Kocharli's heritage. Here are grouped literature on the typological sign.

Açar sözlər: *F.B.Köçərli, kitab tipləri, məqsəd və oxucu təyinatı, elmi ədəbiyyat, tədris ədəbiyyatı*

Ключевые слова: *Ф.Б.Кочарли, типы книг, назначение и считывание, научной литературы, учебная литература*

Key words: *F.Kocharli, types of books, purpose and reader assignment, scientific literature, teaching literature*

Giriş: Məqalədə F.B.Köçərli irsinə dair kitabxana resurslarının tipoloji təhlili aparılmışdır. Burada müəllif tərəfindən tədqiqata cəlb olunmuş ədəbiyyat tipoloji əlamətə görə qruplaşdırılmışdır.

Firidun Bəy Köçərli irsinin öyrənilməsi zamanı yazıcının irsi müxtəlif aspektlərdən araşdırılmış və bu zaman müxtəlif tipli və növlü nəşrlər yaranmışdır. Kitabların tiplərə bölünməsinin əsasında nəşrin məqsəd və oxucu təyinatı durur.

Kitabların oxucu təyinatı dedikdə, həmin ədəbiyyatın müəyyən oxucu qrupu üçün yaradıldığı başa düşülür. Oxucu təyinatına görə kitabların bölgüsü yaranır. Bu bölgünün əsasını oxucunun yaşı, sənəti və ixtisası təşkil edir. Məzmununa görə təsnifləşdirilmiş ədəbiyyat növlərinin hər biri məqsəd və oxucu təyinatına görə bir neçə tipi özündə birləşdirir. (1, s. 290)

Bilik sahələri üzrə təsnifat ədəbiyyatla müvafiq elm və texnika sahəsini müəyyənləşdirməyə imkan verdiyi kimi, kitabların tiplərə bölünməsi də kitabları məqsəd istiqaməti üzrə təsnifləşdirməyə imkan verir.

Məqsəd və oxucu təyinatından, yerinə yetirdiyi funksiyadan, məlumatın həcmi və xarakterindən, nəşrin məzmunundan, tərtibat və nəşrin formasından və s. asılı olaraq kitab növündə olan nəşrlər tiplərə bölünür.

Kitabın aşağıdakı tipləri vardır:

1. Elmi ədəbiyyat və yaxud elmi kitablar;
2. Bütün təlim növləri üzrə tədris ədəbiyyatı və yaxud tədris kitabları;

3. İstehsalat və təlimat ədəbiyyatı və yaxud istehsalat və məlumat kitabları;

4. Soraq-məlumat ədəbiyyatı;

5. Rəsmi sənəd ədəbiyyatı;

6. Elmi-kütləvi ədəbiyyat. (1, s. 292)

Bu kitab tiplərindən hər birinin öz oxucusu vardır. Başqa sözlə kitabın məqsəd və oxucu təyinatı hər bir kitab tipinin öz oxucusu formalaşdırır, inkişaf etdirir, onların sorğu və tələbatlarının ödəməyə istiqamətləndirir.

Kitab tiplərindən birincisi elmi ədəbiyyatdır. Elmi ədəbiyyatda elmi və texniki nailiyyətlər, ixtiralar, mülahizələr, nəzəriyyələr, müxtəlif elmi prinsiplər, metodlar, görüşlər, elmi tədqiqatların və eksperimentlərin metodikası və s. öz əksini tapır. Elmin inkişaf səviyyəsi, istiqaməti, tədqiqatların mövzusu və əldə edilən nəticələr elmi ədəbiyyatda verilir. Habelə elmi ədəbiyyatda elmin qarşısında duran vəzifələr, işlənmiş və işlənməyə, tədqiq olunmağa ehtiyacı olan problemlər və s. öz əksini tapır.

Kitab tipləri içərisində mühüm yer tutan elmi ədəbiyyat tarixən ilkin yaranan kitab tipidir. Kitabın bütün başqa tiplərinin mövzusu, məzmunu, səviyyəsi və xarakteri elmi ədəbiyyatın vəziyyəti ilə müəyyənləşir.

Elmi ədəbiyyatın böyük əksəriyyəti görkəmli alimlərin əsərləri külliyyəti, çoxcildli əsərlər, seçilmiş əsərlər, ayrı-ayrı əsərlər, məcmuələr şəklində çapdan buraxılır.

Əsərlər külliyyəti, seçilmiş əsərlər akademik nəşrlər şəklində hazırlanır və çapdan buraxılır. Onu da qeyd etməliyik ki, bu mürəkkəb quruluşa malik olan külliyyatlarda, yəni seçilmiş əsərlərdə, xüsusilə akademik nəşrlərdə yazıçının, şairin, alimin bütün ədəbi və elmi irsi, hətta əsərlərinin variantları, müxtəlif mövzulu məktubları və s. öz əksini tapır. (1, s. 367) Bəzən səhvən akademiya-ların nəznində olan nəşriyyatların çap etdiyi kitabları akademik nəşr adlandırırırlar. (3, s.21)

Elmi ədəbiyyatın müəyyən hissəsi kollektiv elmi işçilər və alimlər tərəfindən hazırlanıb nəşr edilir. Elmi ədəbiyyatın bu şəkildə, yəni bir qrup müəlliflər tərəfindən nəşri son dövrlərdə artmış və bu elmlərin differensiasiyası və inteqrasiyası ilə əlaqədardır. Kollektiv elmi əsərlər monoqrafiyalar, məqalələr məcmuəsi və s. nəşrlər formasında çapdan buraxılır. Bir sıra hallarda ümumi xarakterli mövzular, məqsəd və oxucu təyinatı eyni olan ədəbiyyat seriyaları nəşr edilir.

Monoqrafiyalar da elmi ədəbiyyatın növü olub konkret bir mövzuya həsr olunmuş elmi-tədqiqat əsəridir. (4, s.114) Monoqrafiya elmi yaradıcılıq işidir, müəyyən problem və ya müasir elm aləmini narahat edən hansısa məsələnin araşdırılması haqqında olan materialın əhatəli şərhidir. Monoqrafiyalarda qarşıya qoyulan problemlər, biliyin müəyyən bir hissəsi və sahəsi tam və əhatəli şəkildə araşdırılır və ya işıqlandırılır. Monoqrafiyalarda eksperimental işlər nəzəri cəhətdən ümumiləşdirilir (17, s. 29).

Firidun bəy Köçərli irsinə dair monoqrafiyalara ilk öncə 1963-cü ildə Bəkir Nəbiyevin müəllifliyi ilə Azərbaycan SSR EA nəşriyyatında nəşr olunmuş “Görkəmli tədqiqatçı və ədəbiyyatşünas (1863-1920)” monoqrafiyasının misal göstərmək olar. Monoqrafiyanın redaktoru Şıxəli Qurbanovdur. (10, s.2) Monoqrafiyanın birinci fəslı “Həyatı və pədaqoji fəaliyyəti”; ikinci fəslı “Ədəbi-tənqidi görüşləri”; üçüncü fəslı “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” adlanır. Monoqrafiyaya müxtəsər biblioqrafiyanın əlavə edilməsi monoqrafiyanın biblioqrafik mənbə baxımından əhəmiyyəti artırır. Adı çəkilən müəllifin 1986-cı ildə nəşr olunmuş “Firidun bəy Köçərli: Mənalı ömürdən səhifələr” monoqrafiyası da eyni zamanda Firidun bəy Köçərlinin irsinin öyrənilməsinə xidmət edir. Gənclik nəşriyyatında çap olunan monoqrafiyaya “Ön söz” (11, s.3); “Fikirlər karvanı” (11, s.15); “Böyük yolun başlanğıcı” (11, s.32); “Ən dəqiq meyar-xalqa xidmətdir” (11, s.74); “Əziz və mübarək kitab” (11, s.149); “İstifadə olunan ədəbiyyatın müxtəsər siyahısı” (11, s.214) daxil edilmişdir.

1984-cü ildə İ.Bektaşinin müəllifliyi ilə nəşr olunan monoqrafiya “Firidun bəy Köçərlinin yaradıcılıq yolu” adlanır. Bu monoqrafiyada F.Köçərli irsi ədəbi tənqiddə (3, s.6-25); Klassik ədəbiyyatın tədqiqi (3, s.26-108); Ədəbi tənqidi məqalələr (3, s.109-115); Qardaş xalqlar ədəbiyyatı haqqında (3, s.116-139); Dilimizin saflığı uğrunda mübarizə (3, s.140-155); Uşaq və xalq ədəbiyyatına məhəbbət (3, s.156-183) başlıqları Köçərli irsinin öyrənilməsi aspektindən diqqəti çəkir.

Firidun bəy Köçərli irsinin öyrənilməsi baxımından önəmli olan monoqrafiyalardan biri də Veydəddin Pirəliyevin “F.B.Köçərlinin publisistikası” adlı monoqrafiyasıdır. 2010-cu ildə Bakıda nəşr olunan monoqrafiyanın redaktoru X.Q.Məmmədovdur.(14, s.2) Monoqrafiyada F.B.Köçərli publisistikasında milli intibah məsələsi; F.B.Köçərli publisistikasında xalq maarifi məsələləri, Azərbaycan publisistikasının inkişaf mərhələləri və F.B.Köçərli publisistikası; F.B.Köçərli publisistikasında bədii ədəbiyyatdan istifadə üsulları; F.B.Köçərli publisistikasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri; Firidun bəy Köçərlinin “Ana dili” məqaləsi; “Ana dili” məqaləsi: mübahisələr və müzakirələr kimi məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir.

H.Əhmədovun müəllifi olduğu 2013-cü ildə nəşr olunan “Maarif fədaiələri: Qoşa qanad” adlı kitabda Qori Müəllimlər Seminariyasının iki tanınmış məzunu F.Köçərli və R.Əfəndiyevin elmi pədaqoji fəaliyyəti işıqlandırılır. Həmçinin kitabda H.Əhmədov. Ön söz; Firidun bəy Köçərlinin anadan olmasının 150 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı; İrəvan gimnaziyasının Azərbaycan dili müəllimi (5, s.12-33); F.Köçərli: İrəvan elmi pədaqoji və ədəbi mühiti (5, s.34-61); F.Köçərli: Gürcü elmi-pədaqoji və ədəbi mühiti (5, s.62-70); Məşhur maarifçi, böyük ziyalı və ürəyi atəşli müəllim (5, s.71-84); F.Köçərli və Qazax Müəllimlər Seminariyası (5, s.85-95); F.Köçərlinin İrəvan Gimnaziyasında Azərbaycan dili proqramı (5, s.96-102); F.Köçərlinin bəzi məqalələrindən parçalar (5, s.103-109); F.Köçərli ilə

Əli Hüseynovun 1918-ci ildə "Azərbaycan" qəzetində dərc edilmiş məqalələrinin surətləri (5, s.120-121) daxil edilmişdir.

2015-ci ildə Mehriban Şirzadənin müəllifliyi ilə nəşr edilmiş "Milli-mənəvi dəyərlərimizin ədəbi, bədii və pedaqoji abidəsi" adlı monoqrafiyada məşhur Azərbaycan pedaqoqu, tanınmış maarifçi Firidun bəy Köçərlinin həyat və fəaliyyətindən bəhs olunur. Onun 1912-ci ildə nəşr etdirdiyi "Balalara hədiyyə" kitabında öz əksini tapmış milli-mənəvi tərbiyəsində, şəxsiyyət kimi formalaşmasında bu gün də əhəmiyyətini saxlayan, aktuallığı ilə seçilən elmi-pedaqoji dəyərləri aşkarlanır və qiymətləndirilir. Monoqrafiya "Elm və təhsil" nəşriyyatında işıq üzü görmüşdür. (16, s.2)

2016-cı ildə "Elm və təhsil" nəşriyyatında Pərixanım Mikayılqızının müəllifliyi ilə çap olunmuş "Firidun bəy Köçərli: "Ümmətdən-millətə doğru" adlı monoqrafiya bütünlüklə Firidun bəy Köçərlinin yaradıcılığından bəhs edir. (9) Əsərdə ayrı-ayrı mövzular haqqında materiallar toplanaraq, geniş şərh verilmişdir. Həmçinin kitabda klassik ədəbiyyatımızın dəyərli nümayəndələrindən, dövrün ictimai-siyasi hadisələrindən, savadsızlığın ləğv edilməsi uğrunda ziyalılarımızın apardığı mübarizədən, cəmiyyətdə qadın hüquqsuzluğunun aradan qaldırılmasından, dini fanatizmin başımıza gətirdiyi bələlərdən, ölkəmizdə millilik ruhunun oyanması və digər məsələlərdən çox geniş məlumat verilmişdir.

Firidun bəy Köçərli irsinin öyrənilməsi sahəsində önəmli sənədlərə məcmuələr və konfrans materialları daxildir. Məcmuələrə "Firidun bəy Köçərli: Şifahi və yazılı ədəbiyyat" və "Görkəmli maarif xadimi" daxildir. Birinci məcmuə 2013-cü ildə "Nurlan" nəşriyyatında işıq üzü görmüşdür. (6, s.2) Məcmuənin tərtibçiləri K.Əliyev və F.Qasimovadır. M.Kazımoğlunun redaktorluğu ilə nəşr olunan məcmuədə Əliyev K. Ü. Firidun Bəy Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mövqeyi"; Qasimov C. "Firidun Bəy Köçərlinin müəmmalı ölümü"; İslam Sadıq. "Firidun Bəy Köçərlinin topladığı tapmacaların tipoloji təhlili"; "Firidun Bəy Köçərlinin folklorşünaslıq görüşləri"; G.Osmanova. "Epik folklor janrının çağdaş Azərbaycan nəsrinə təsiri"; A.Abbasova. "Firidun Bəy Köçərlinin "Balalara hədiyyə" kitabındakı "Göyçək Fatma" nağılı və onun variantları"; S.Əliyeva. "Firidun Bəy Köçərlinin "Balalara hədiyyə" kitabında heyvanlar haqqında nağıllar və təmsillər"; K.Əliyev. "Tənqidçi sənətkarlığı"; Z.Bayramlı. "F.Köçərlinin tədqiqatlarında Azərbaycan ədəbiyyatı və Füzuli yaradıcılığı"; A.Salmanov. "Firidun Bəy Köçərlinin mətnşünaslıq fəaliyyəti"; M.Vahidova. "Firidun Bəy Köçərli Seyid Əzim Şirvani haqqında" adlı məqalələr toplanmışdır. İkinci məcmuə isə H.Əhmədovun redaktorluğu ilə 2013-cü ildə nəşr edilmişdir. Məcmuəyə Əhmədov "H. F.B.Köçərli: İrəvan elmi pedaqoji və ədəbi mühiti" (7, s.4-25); Paşayev Ə. "Zaqafqaziya Müəllimlər seminariyası: F.B.Köçərli pedaqoji əlaqələr prosesində" (7, s.25-32); İsayev L. "Azərbaycanda pedaqoji muhitin formalaşmasında F.B.Köçərlinin rolu" (7, s.32-41); Bayramov H. "F.B.Köçərli, B.Qasprinski haqqında" (7, s.42-50); Quliyev H, Qurbanova S. "F.B.Köçərli-

nin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin əsas istiqamətləri” (7, s.51-54); Orucova S. “F.B.Köçərli və Qazax müəllimlər seminariyası” (7, s.55-61); İsmayılxanova Ə., Qədirova Z. “F.B.Köçərlinin ədəbi-tənqidi görüşləri” (7, s.69-78); Şirzalo-va, M. “Milli-mənəvi dəyərlərimiz ana dilimiz” (7, s.79-88); Qocayeva C. “F.B.Köçərlinin tərbiyə haqqında fikirləri” (7, s.89-96); Balayeva P. “F.B.Köçərlinin pedaqoji fəaliyyəti” (7, s.97-101); Quliyeva K. “F.B.Köçərlinin dilimizin saflığı uğrunda mübarizəsi” (7, s.102-106); Mürsə-lova O. “F.B.Köçərlinin ədəbi konsepsiyasının formalaşmasında Axundov irsi-nin rolu” (7, s.107-110) adlı məqalələr daxil edilmişdir.

Görkəmli maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas və publisist F.B.Köçərlinin anadan olmasının 150 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika elmi konfransının materialları Məhərrəm Vəliyevin və Nəzakət Hüseynovanın redaktorluğu altında toplanmış və 2013-cü ildə Avropa nəşriyyatında çap olunmuşdur.

Topluda Nəbiyeva A. “F.B.Köçərli və Aşıq Valeh” (8, s.4-11); Aygün Bağırılı. “F.B.Köçərli Kamal Talıbzadənin nəzəri-estetik görüşlərində” (8, s.11-15); Qasımova N. “F.B.Köçərlinin müəllimlər haqqında fikirləri” (8, s.15-21); Məm-mədov M. “F.B.Köçərli xalq ədəbi janrlarının araşdırıcısı kimi” (8, s.21-26); Həsə-nova M. “F.B.Köçərlinin metodik fəaliyyəti” (8, s.26-30); Osmanoglu M. “F.B.Köçərlinin maarifcilik fəaliyyəti və milli ideologiyası” (8, s.30-35); İmamverdiyeva N., Məmmədov F. “F.B.Köçərlinin pedaqoji görüşləri” (8, s.35-43) başlıqlı məqalələr toplanmışdır.

Firidun bəy Köçərli irsinin öyrənilməsinə xidmət edən elmi ədəbiyyata bu irsi tədqiq edən alimlər tərəfindən yazılan və müdafiəyə təqdim edilən dissertasiyalar və onların avtoreferatları daxildir. Belə ki, 1946-cı ildə görkəmli ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlil Paşayevin filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)” adlı dissertasiya işi, 1955-ci ildə F.Qasımzadənin “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında realist-demokratik cərəyanın inkişafı tarixi: II hissə”, 1956-cı ildə R.Həsənovanın “XIX əsrdə Rusiya və Azərbaycan ədəbi əlaqələri tarixindən”, 1961-ci ildə R.Qənbərqızının “Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərinin elmi mətninin hazırlanması, texnoloji tədqiqi və kommentariyası”, 1964-cü ildə K.Talıbzadənin “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917)”, 1987-ci ildə V.Bəşirovun “XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafına mütərəqqi rus ideoloji ideyalarının təsiri”, 1989-cu ildə Ə.S. Mirzəyevin “Azərbaycan uşaq poeziyası problemləri (təşəkkül dövründən 1970-ci ilə qədər)”, 1994-cü ildə N.Vəlixanovun “Azərbaycanda maarifçi realist ədəbiyyatın inkişafı: 1890-1920-ci illər”, 1995-ci ildə İ.Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri”, 1999-cu ildə N.Qəhrəmanlının “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyi XIXXX əsrlər”, 2007-ci ildə V.Pirəliyevin “Firidun bəy Köçərlinin publisistikası”, 2010-cu ildə X.Murtafayevanın “Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində və tənqidində uşaq ədəbiyyatı məsələləri” adlı dissersasiyaları və eyni zamanda İ.Həbibbəylinin 1996-cı ildə nəşr olunmuş “Cəlil Məmmədquluzadə:

mühiti və müasirləri” filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı Firidun bəy Köçərli irsinin öyrənilməsi baxımından önəmlidir. Burada belə bir təzad yaranar bilər ki, İ.Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” adlı dissertasiya işinin Firidun bəy Köçərli irsi ilə nə əlaqəsi var. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dissertasiyada F.B.Köçərlinin publisistikasına muraciət edilib.

Tədris ədəbiyyatının nəşri və xüsusilə artması maarif sisteminin, xalq təhsilinin genişlənməsi ilə əlaqədardır. Tədris ədəbiyyatına dərslik, dərs vəsaiti, proqramlar və metodiki vəsaitlər daxildir. Hər hansı tədris müəssisəsinin tədris proqramları əsasında yazılan, elmin və texnikanın son nailiyyətlərinə, inkişaf səviyyəsinə uyğun şəkildə yazılan kitab tiplərinə dərslik deyilir. Proqram materiallarını tamamlanmaq və dərinləşdirmək məqsədilə yazılan və çapdan buraxılan nəşrlərə dərs vəsaiti deyilir. (1, s. 297) Tarixilik baxımından ölkədə kitabın nəşr tiplərindən söhbət gedərkən ilk növbədə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə kitabın nəşr tiplərinin yarandığını və inkişaf etdiyi qeyd etmək olar. (1, s. 355)

Firidun bəy Köçərli irsinin öyrənilməsi baxımından önəmli dərslikdə və dərs vəsaitinə nümunə kimi professor Bədirxan Əhmədovun qələmə aldığı “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” adlı sanballı kitablarını göstərmək olar. Kitablarda Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin irsini tədqiq edir. Kitabın I cildi Azərbaycan ədəbiyyatının Rus İmperiyası dövrünü, yəni XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərini, II cildi isə Sovet Azərbaycanı, mühacirat Azərbaycanı və Cənubi Azərbaycanın müqayisəli təhlilinə həsr edilmişdir. (15)

“XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının ikinci cildi 1920-1960-cı illəri əhatə edən ədəbiyyat tarixçiliyi ilə bağlı ziddiyyəti və mürəkkəb dövrləri əks etdirmək istiqamətində ilk əhəmiyyətli mənbələrdən biridir. Kitabda “Mühacirat ədəbiyyatı” və onun tərkib hissəsi olan “Legion ədəbiyyatı”nın ilk dəfə ədəbiyyat tarixində yer alması, milli ideya axtarışlarının milli dövlətçiliyin təşəkkülü ilə nəticələnməsi, ədəbi proseslərin tendensiya və meyilləri kimi aktual problemlərin əksi təqdirəlayiqdir. Əsərdə müəllif XX əsr maarifçilik hərəkatının nümayəndələri A.Səhhət, A.Şaiq, F.B.Köçərli və digər Azərbaycan ədiblərinin qələmə aldığı əsərləri təhlil etməyə nail olmuşdur.

Firidun bəy Köçərli irsinin öyrənilməsinə xidmət edən bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq nəşrlərinə Şəmistan Nəzirinin “Qoridən gələn qatar” sənədli povesti daxildir. 1993-cü ildə Azərbaycan nəşriyyatında çapdan çıxan povestin redaktoru T.Məmmədovdur. Povest 2011-ci ildə “Şərq-Qərb” nəşriyyatında təkrar nəşr edilmişdir. Əsərdə fədakar müəllim və tələbələrin işıqlı maarifçi arzuları, 1918-ci ildə minbir əziyyətlə seminariyanı Qoridən Azərbaycana köçürən Firidun bəy Köçərlinin gənclərimizin savadlanması yolunda cəkdidi əziyyətlər, 1920-ci ilin iyun ayında isə bolşevik-daşnaklar tərəfindən Firidun bəyin haqsız güllələnməsi sənədlər əsasında ilk dəfə qələmə alınmışdır.

Əgər birinci nəşrdə materiallar Müəllifdən (12, s.3); Unudulmaz səhifələrdən (12, s.7); İlk buraxılış (12, s.24); İlk maarif işığı (12, s.40); Maarif carçıları

(12, s.55); Cernyayevskinin “günahı” (12, s.71); Bədnam siyasət (12, s.109); Ata sevinci (12, s.120); Arzunun işığında (12, s.125); Qoridən gələn qatar (12, s.129); Qazax seminariyası (və seminariya binasını kim bağışlayıb) (12, s.140); Gələcəyin şəfəqi (12, s.143); Günahsız məhbus (12, s.169); Beş günlük qonaq (sənədli hekayə) (12, s.188) kimi başlıqlar altında qruplaşdırılsa da, artıq ikinci nəşrdə materialların qruplaşdırıldığı başlıqların sayı artmış və bu nəşrdə materialat İftixar duyğusu-xalq şairi Mirvarid xanım Dilbazi (13, s.3); Müəllifdən (13, s.6); Unudulmaz səhifələrdən (13, s.14); İlk buraxılış (13, s.35); İlk maarif işığı (13, s.53); Maarif carçıları (13, s.72); Çernyayevskinin “günahı” (13, s.90); Bədnam siyasət (13, s.135); Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı ilə söhbət (13, s.138); Gürcü seminaristi ilə görüş (13, s.148); “Bu il seminariyaya dövlət hesabına qəbul olmayacaq” (Seminariyanın arxivi niyə yandı? (13, s.159); özü Gəncə üsyanının, arxivi isə 37-nin qurbanı oldu (13, s.166); Oğul həsrəti (13, s.178); Ata sevinci (13, s.183); Arzunun işığında (13, s.189); Qoridən gələn qatar (13, s.194); Qazax seminariyası (Seminariya binasını kim bağışlayıb?) (13, s.206); Bir görüşdən xatirə (Səməd Vəkilovun və Osman Sarıvəllinin seminariya illəri) (13, s.215); Gələcəyin şəfəqi (13, s.228); Günahsız məhbus (13, s.258); Seminaristin nakam ömrü (13, s.282); Badisəba ananın Şəki ünvanı (13, s.288); Firidun bəy Köçərlinin müdrik fikirlərindən (13, s.299); Şəxsiyyət (M.N.Qayıbov) (13, s.309); Axund Əbdüssəlam Axundzadə (13, s.317); Seminarist Əli Qasımovun Lev Tolstoyla görüşü (13, s.320); Şirvanlı şair Ağəli bəy Nəseh (S.324); Şıxlinski nəslinin şairləri (13, s.331); Gəncədə sona yetən iki ömür (13, s.355); Şuşada Firidun bəyin izi (13, s.359); Qori seminariyasında işləyən azərbaycanlı müəllimlər (13, s.366); Məni unutmayın (13, s.369); Firidun bəy Köçərliyə yazılan məktublardan (13, s.407); Firidun bəyin məqalələrindən (13, s.429); Firidun bəyə yazılan şeirlərdən (13, s.448); Firidun bəyin yetirmələrindən (13, s.458); Firidun bəy haqqında xatirələrdən (13, s.469); Müdriklər deyiblər ki... (13, s.486) başlıqları altında qruplaşdırılmışdır.

Ümumiyyətlə Firidun bəy Köçərli haqqında kitabların ayrı-ayrı səhifələrində Firidun bəy Köçərlinin kitabları haqqında mülahizələr, ədibin Azərbaycan görkəmli nümayəndələri, o cümlədən yazıçıları haqqında fikirləri, F.B.Köçərlinin rus və gürcü ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri haqqında fikirləri, yazıçının ana dili uğrunda mübarizəsi, əsərlərində azadlıq və əxlaq problemləri, Qövs Təbrizinin ilk tədqiqatçısı kimi fikirləri, Azərbaycan ədəbiyyat tarixində F.B. Köçərlinin rolu, yazıçının həyatı və yaradıcılığı, tərcümələri, metodiki, ictimai-siyasi və sosioloji, ədəbi-tənqidi görüşləri, uşaq ədəbiyyatı sahəsində fəaliyyəti, pedaqoji fəaliyyəti, Köçərli irsində dərslik məsələləri, F.B.Köçərlinin şəxsiyyətin formalaşmasında tərbiyə ilə mühitin əlaqəsi haqqında fikirləri, Tiflis şəhərində ədəbi fəaliyyəti, maarifçilik ideyaları, publisistik fəaliyyəti, onun haqqında ədəbiyyat nümayəndələrinin xatirələri və s. bu kimi məsələlərə toxunulmuşdur.

Beləliklə F.Köçərli irsi kitabxana resurslarının tərkib hissəsi olmaqla, onların tipoloji təhlilinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev B. Kitabşünaslığın əsasları. Monoqrafiya, Bakı, Uniprint, 2011, 446 s., s. 290
2. Azərbaycan kitabxana ensiklopediyası . Bakı: M.F. Axundov adına Milli Kitabxana, 2015, 630 s.
3. Bəktaş, İ. Firidun bəy Köçərlinin yaradıcılıq yolu . Bakı: Yazıçı, 1986, 83 s.
4. Cəmiyeva U.H. Əlyazma üzərində redaktor işi. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007, 90 s.
5. Əhmədov, H. Maarif fədailəri: Qoşa qanad.Bakı: ADPU, 2013, 199 s.
6. Firidun bəy Köçərli: Şifahi və yazılı ədəbiyyat /tərt. ed. K.Əliyev, F.Qasımova; red. M.Kazımoğlu; AMEA, Folklor İn-tu..Bakı: Nurlan, 2013, 178 s.
7. Görkəmli maarif xadimi /elmi red. H.M.Əhmədov.-Bakı: ADPI, 2013, 113s.
8. Görkəmli maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas və publisist F.B.Köçərlinin anadan olmasının 150 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika elmi konfransının materialları. 25- 26 noyabr 2013-cü il /elmi red.: Məhərrəm Vəliyev, Nəzakət Hüseynova; Bakı Dövlət Universiteti.Bakı: Avropa, 2013, 262s.
9. Nəbiyev, B. Görkəmli tədqiqatçı və ədəbiyyatşünas (1863-1920) Azərbaycan SSR EA, Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı: AzSSR EA, 1963, 164 s.
10. Nəbiyev, B. Firidun bəy Köçərli: Mənalı ömürdən səhifələr. Bakı: Gənclik, 1984, 228 s.
11. Nəzirli, Ş. Qoridən gələn qatar: (sənədli povest). Bakı: Azərnəşr, 1993, 207 s.
12. Nəzirli, Ş. Qoridən gələn qatar: (sənədli povest). Əlavələrlə ikinci nəşri. Bakı: Şərq-Qərb, 2011, 492 s.
13. Pirəliyev, V. F.B.Köçərlinin publisistikası: monoqrafiya. Bakı, 2010, 335 s.
14. Şərifova S. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi”nə baxış//Respublika qəzeti, Bakı, 2015

Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın oktyabr 2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir

İCTİMAİ BİRLİK VƏ TƏŞKİLATLARIN KİTABXANA İŞİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ SİSTEMİNDƏ FƏALİYYƏTİ

Səfurə Hacıyeva

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının laboratoriya
müdiri*

Saphurahajieva@mail.ru

Ulduz Manafova

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının baş laborantı
Ulduzxanim@mail.ru*

Деятельность общественных объединений и организаций в системе управления работой библиотеки

*В статье анализируются основы деятельности различных обществен-
ных объединений и организаций в системе управления библиотечными
работами. Вот объяснение сути концепции управления, ее структурной и
функциональной основы. Кроме того, в статье представлена теорети-
ческая систематизация по внедрению вопросов управления и управления
управленческой информацией.*

Activity of public associations and organizations in the library work management system

*The article analyzes the basics of the activities of different public a Also, the
article provides a theoretical systematization on the implementation of
management information supply and management considerations.*

Açar sözlər: idarəetmə, menecment, qərar, icra etmə, informasiya, hüquqi
təminat, kitabxana, kitabxanaçı, sənəd, resurs

Keywords: management, management, decision, execution, information, legal
support, library, librarian, document, resource

Ключевые слова: управление, управление, решение, исполнение,
информация, юридическая поддержка, библиотека, библиотекарь,
документ, ресурс

Giriş. Hər bir cəmiyyətdə demokratikləşdirmə proseslərinin geniş vüsət alması kitabxana işinin idarə edilməsində də demokratik prinsiplərin getdikcə güclənməsinə şərait yaradır. Bu proses tədricən dövlət idarəçilik sistemindən dövlət-ictimai idarəçilik sisteminə çevrilir. Belə meyllər müasir Azərbaycanda da hiss edilməkdədir.

«Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, kitabxana işi sahəsində ictimai birliklər, hüquqi və fiziki şəxslər kitabxana fondunun zənginləşdirilməsi, oxuculara xidmət işinin təkmilləşdirilməsi, kitabxanaçılıq proqramlarının və tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsində iştirak edirlər (maddə 25).

Son illər ölkədə kitabxana işinin idarə edilməsində güclənən ictimai meyllər özünü ilk növbədə kitabxana işinə dair ictimai birliklərin yaradılmasında və onların kitabxanaların fəaliyyətinə təsir qüvvəsinin genişlənməsində göstərir.

Məsələnin qoyuluşu.1998-1999-cu illərdə ölkəmizdə Azərbaycan Kitabxanaçılar Cəmiyyəti və Azərbaycan Kitabxana İşinin İnkişafı Assosiasiyasının yaradılması ölkədə kitabxana işinin idarə edilməsində ictimaiyyətin iştirakının və kitabxanaların fəaliyyətində müstəqillik və təşəbbüskarlıq ünsürlərinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Ölkə kitabxanalarının beynəlxalq kitabxana-informasiya məkanına yaxınlaşması, kitabxanaların işinin təşkilinin dünya standartlarına uyğunlaşması bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın daha da dərinləşməsi istiqamətində ciddi irəliləyişlərə nail olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Məsələn, özündə 500-dən artıq fərdi və kollektiv üzvü birləşdirən Azərbaycan Kitabxana İşinin İnkişafı Assosiasiyasının Nizamnaməsində onun məqsəd və vəzifələri belə müəyyənləşdirilmişdir: “Assosiasiyanın əsas məqsədi kitabxanaların və digər maraqlı təşkilatların fəaliyyətini əlaqələndirərək, ölkədə kitabxana işini milli ənənələrə və müasir dünya standartlarına uyğun şəkildə təşkil etmək, cəmiyyətin bütün üzvlərinin kitabxana sərvətlərindən tam və azad istifadə etməsinə dair konstitusiya hüquqlarını təmin etmək, kitabxanaların maddi-texniki bazasını inkişaf etdirmək, kitabxana işçilərinin peşə və sosial hüquqlarını müdafiə etməkdən ibarətdir.”

Bu məqsədlə assosiasiyanın fəaliyyəti aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir:

- ölkədə kitabxana işinin elmi və hüquqi əsaslarla həyata keçirilməsi;
- əhaliyə kitabxana xidmətinin demokratikləşdirilməsi və dünya standartlarına uyğunlaşdırılması;
- kitabxana fondlarının operativ təchiz edilmə sisteminin formalaşdırılması;
- kitabxanaların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;
- kitabxana-informasiya proseslərinin kompüterləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- kitabxana işinin metodiki təminatının optimallaşdırılması;
- kitabxanaşünaslıq sahəsində elmi tədqiqatların genişlənməsi;
- kitabxanaların fəaliyyətində özünüidarə sisteminin formalaşdırılması;
- kitabxanaçılıq təhsili və işçilərinin peşə səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- kitabxanalarda marketinq fəaliyyətinin formalaşması;
- respublika kitabxanalarının dünya kitabxana təşkilatları ilə əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi;
- kitabxana işçilərinin peşə və sosial hüquqlarının müdafiə edilməsi;
- ölkədə kitabxana işinin hüquqi bazasının inkişafında fəal iştirak etmək.

Məsələnin izahı.Göstərilən vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün assosiasiya ölkədə kitabxana işinin inkişafının mühüm istiqamətlərinin kompleks

proqramlarını hazırlayır, hüquqi sənədlərin hazırlanmasında köməklik göstərir, dövlət idarələrində kitabxana işi ilə əlaqədar məsələlər qaldırır, kitabxana işinə dair dövrü orqan nəşr edir, beynəlxalq kitabxana təşkilatlarının konfrans və müşavirələrində iştirak edir, xarici ölkələrin mütəxəssislərinin iştirakı ilə seminar və treninqlər təşkil edir, respublikada kitabxana işinin və kitabxanaçılıq təhsilinin yeniləşməsi məqsədilə beynəlxalq donör təşkilatlarından qrantlar alır və s.

Beləliklə, müasir dövrdə özünüidarə prinsipinə əsaslanan Azərbaycan Respublikasının qanunlarına müvafiq normativ aktlara uyğun surətdə fəaliyyət göstərən kitabxana işçilərinin peşəkar könüllü ictimai birlikləri ölkədə kitabxana işinin idarə olunmasında mühüm amilə çevrilir.

İdarəetmənin informasiya təminatı-menecment baxımından informasiya idarə edən və idarə edilən sistemlər, onları əhatə edən mühitin vəziyyəti haqqında məlumatların məcmusudur.

Qeyd etmək lazımdır ki, səmərəli idarəetmə prosesinin məzmunu və mühüm mərhələləri bilavasitə müvafiq informasiyanın işlənməsi ilə bağlıdır.

Beləliklə, informasiya idarəetmənin ayrılmaz bir hissəsi, atributudur.

Müasir dövrdə ölkədə, onun ayrı-ayrı regionlarında və yaxud elm, təhsil, tibb, sənaye, aqrar və s. sahələrə xidmət edən kitabxanaların idarə edilməsi mürəkkəb informasiya prosesləri ilə əlaqədardır. Bu iş müvafiq informasiyaların mövcudluğunu və onlardan zəruri istiqamətlərdə istifadə olunmasını tələb edir. Onu da qeyd etmək ki, kitabxana işinin idarə olunmasında yalnız onlara məxsus informasiyalardan deyil, ölkədə kitab nəşri ilə məşğul olan müəssisələrin, elm, təhsil, mədəniyyət, informasiya müəssisələrinin, dövlət təşkilatlarının, eləcə də xarici ölkələrin kitabxana işi ilə əlaqədar informasiyalarından da istifadə edilməlidir. Ona görə də kitabxana işinin idarəedilməsi ilə məşğul olan hər bir orqan zəruri sənədlər toplusuna—informasiya bazasına malik olmalıdır. İnformasiya bazasının tərkibində kitabxana işinin idarəedilməsi vəzifələri və kitabxana xidmətinin mühüm problemləri barədə informasiya blokları olmalıdır.

Tanınmış rus kitabxanaşünası, professor A.İ.Paşinin fikrincə, kitabxana işinin idarəedilməsinin informasiya təminatı sistemi, özündə üç səviyyəni birləşdirən piramida kimi təsəvvür edilə bilər. Bu piramidanın aşağı səviyyəsi operativ idarəetmə məsələlərinin, orta səviyyəsi taktiki vəzifələrin, yuxarı səviyyəsi isə strateji vəzifələrin həyata keçirilməsinə xidmət etməlidir.

Professor A.İ.Paşinin fikri ilə razılaşaraq Azərbaycanda kitabxana işinin idarə olunmasının informasiya təminatının formalaşması və istifadə səviyyələrini belə müəyyənləşdirmək olar:

İnformasiya səviyyəsi- İnformasiyanın istifadə edilməsi:

1.Strateji məqsədlər üçün-kitabxana işinin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək üçün xarici informasiya .

2.Taktiki məsələlərin həlli üçün-müxtəlif ərazi və şəbəkə kitabxanalarının idarə edilməsi məqsədilə daxili və xarici informasiya.

3. Operativ idarəetmə məqsədilə kitabxanaların cari məsələlərinin idarə edilməsində istifadə edilən daxili informasiya.

Kitabxana işini idarə edən orqanlarda informasiya bazası yaradılarkən, birinci növbədə, ilkin informasiyanın tərkibi, kodlaşdırma metodları, informasiyanın işlənilib hazırlanmasının təşkili, onların elektron daşıyıcılarına köçürülməsi məsələlərinə diqqət yetirilməlidir.

Kitabxana işinin idarə edilməsinin informasiya təminatında mühüm məsələlərdən biri informasiya axınının təşkilində müxtəlif nöqsanlara yol verilməsidir. Belə nöqsanlara eyni informasiyanın paralel verilməsi, informasiyaların formalaşmasında vəhdətliyin olmaması, informasiyaların bir-birini təkrar etməsi, onların qeyri-operativliyi və bir sıra hallarda həddindən artıq müddətdə gecikdirilməsi, verilən informasiyaların kifayət qədər etibarlı və əhatəli olmaması və s. daxildir ki, bunlar da idarəetmə prosesinin səmərəliliyini aşağı salır, onun ahəngdar fəaliyyətinin pozulmasına səbəb olur.

Şübhəsiz ki, kitabxana işinin idarə edilməsində kompüter texnikasından istifadə edilməsi idarəetmə proseslərinin xarakterinə və onun həyata keçirilməsinin təşkilati formalarına olduqca səmərəli təsir göstərir, idarəetmənin optimallaşdırılmasını təmin edir.

İdarəetmə qərarları—qərarlar idarəetmə prinsipinin tərkib hissəsi olub idarə edilən sahədə hər hansı bir problemin həlli yolunun tapılması ilə əlaqədardır.

«Qərarlar idarəetmə obyektlərinin mövcud vəziyyəti ilə arzu olunan vəziyyət arasındakı yaxınlığı təmin etmək üçün qəbul edilir. Bunun sayəsində uyğunsuzluqlar aradan qaldırılır və idarəetmə obyektinin normal fəaliyyəti təmin olunur».

Kitabxana işi ilə əlaqədar idarəetmə qərarları kompleks proses olub, onların hazırlanmasından tətbiqinə qədər olan bütün mərhələləri əhatə edir. Bu qərarların hazırlanması yaradıcı proses olub, kitabxanaçılıq fəaliyyətində idarəetmə məqsədlərinin, bu məqsədlərə nail olmaq vasitələri və metodlarının məcmusundan ibarətdir. Yüksək səviyyədə düşünülmüş və elmi cəhətdən əsaslandırılmış idarəetmə qərarları cəmiyyətdə kitabxanaların sosial funksiyalarının yerinə yetirilməsində mühüm rol oynayır.

Kitabxana işi sahəsində qəbul edilən idarəetmə qərarlarının keyfiyyəti, ilk növbədə, həmin qərarların kitabxanaların fəaliyyətinə təsirinin səmərəliliyi ilə ölçülür.

Digər sahələrdə olduğu kimi, kitabxanaçılıq sahəsində də qəbul edilmiş idarəetmə qərarları məqsədyönlü, səmərəli və real olmalıdır. Bu qərarlar əhatə dairəsinə, funksiyasına, məzmununa, müddətinə görə müxtəlif ola bilərlər.

Məsələn, proqram məqsədli qərarlar mühüm strateji əhəmiyyəti olan (kitabxana fondlarının mühafizəsi, kitabxana xidmətinin informasiyalaşdırılması və s.) problemlər üzrə qəbul edilib əhatə dairəsinə görə ölkə, şəbəkə, regional miqyasda ola bilər.

İdarəetmə qərarları müddət baxımından qısamüddətli, ortamüddətli, perspektiv və uzunmüddətli qruplara ayrılır.

İdarəetmə qərarları, həmçinin təsiretmə baxımından xarici (müəssisədən-kənar) və daxili (müəssisədaxili) qərarlara bölünürlər. Xarici qərarlar yuxarı idarəetmə orqanları tərəfindən verilən əmrlər, sərəncamlar, təlimatlar, göstərişlər, qərarlar ola bilər. Buna misal olaraq Nazirlər Kabinetinin, Mədəniyyət Nazirliyinin, digər nazirliklər və icra hakimiyyəti orqanlarının müvafiq sənədlərini göstərmək olar.

Daxili qərarlar MKS rəhbərləri, digər kitabxana birlikləri, ayrı-ayrı kitabxana və onların bölmələri tərəfindən qəbul edilmiş, cari və perspektiv problemlərin həlli ilə əlaqədar ola bilərlər.

Funksional baxımdan idarəetmə qərarları tənzimləyici, texnoloji, əlaqələndirici, inzibati, təşkilədiçi və s. ola bilərlər.

Kitabxana işinə dair idarəetmə qərarlarına qarşı aşağıdakı tələblər irəli sürülür:

1. Qərarlar məzmunu, funksional əlaməti, əhatə dairəsi və qəbul edilməsi səviyyəsindən asılı olmayaraq, dövlətin kitabxana siyasətinə uyğun gəlməli, əhalinin kitabxana təsisatlarından və informasiyadan istifadə etmək hüquqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədar mövcud qanunların və digər normativ aktların həyata keçirilməsinə şərait yaratmalıdır;

2. İdarəetmə qərarları elmi xarakter daşmalı, onun bütün müddəaları müasir kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsinin son nailiyyətlərinə və mütərəqqi təcrübəyə əsaslanmalıdır.

3. Qərarlar ümumdövlət mənafeləri ilə yanaşı, yerli şəraiti, bütün yerli xüsusiyyətləri nəzərə almalıdır;

4. Hər bir idarəetmə orqanı kitabxana işinə dair yalnız öz səlahiyyətləri çərçivəsində qərarlar qəbul etməlidir;

5. Qərarlar kitabxana işinin bütün sahələrinə dair dəqiq, obyektiv faktlara və informasiyaya əsaslanmalıdır;

6. Qərarlar demokratik qaydada, kollegial halda qəbul edilməlidir;

7. Qərarların məzmunu konkret, dili və üslubu aydın və yığcam olmalıdır.

Kitabxana menecmenti texnologiyası baxımından idarəetmə qərarlarının hazırlanması, qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi mürəkkəb və yaradıcı proses olub bir sıra mərhələlərdən keçir. Bu mərhələlərin birincisi problemin müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə kitabxana işində meydana gələn problemlərin mənbələri və səbəbləri müxtəlif ola bilər.

Kitabxana işində meydana gələn ziddiyyətli problemlərin səbəbləri kitabxana şəbəkələrinin inkişafı və yerləşdirilməsindəki nöqsanlar, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar kitabxana xidmətində müasir informasiya texnologiyasının tətbiqinin ləngiməsi, kitabxana fondlarının cəmiyyətin, konkret xidmət dairəsinin informasiya tələbatlarına uyğunsuzluğu, normativ akt-

lara əməl edilməməsi, kitabxanaların fəaliyyətində bazar iqtisadiyyatı qanunlarının nəzərə alınmaması, kollektivlərdə dövlət intizamının pozulması, kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsindəki əyintilər, əməyin elmi təşkilinə əməl edilməməsi və s. neqativ hallarla əlaqədar ola bilər. Bu, problemlərin meydana gəlməsi səbəblərinin araşdırılması, təhlil edilməsi, qiymətləndirilməsi, idarəetmə qərarlarının hazırlanması və qəbul edilməsinin ən vacib şərtlərindən biridir.

İdarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinin növbəti mərhələsi meydana çıxmış problemin həllinə yönəlmiş alternativ qərar variantlarının işlənməsi və bunlardan ən optimal variantın seçilməsidir.

Optimal qərar variantı dedikdə elmi baxımdan əsaslandırılmış, hüquqi və normativ müddəalara uyğun gələn, problemin kompleks və sistemli həllini təmin edən, konkret, çevik, az xərclə yüksək nəticələr əldə etmək imkanlarına malik, icraçıların fəaliyyətini istiqamətləndirən qərar variantı nəzərdə tutulur.

İdarəetmə qərarlarının yerinə yetirilməsinin təşkili və bu prosesə nəzarət kitabxana menecmentinin ən mühüm məsələlərindən biridir.

Məlumdur ki, kitabxanaların idarə edilməsi ilə əlaqədar qərarların qəbul edilməsi hələ onun icrası demək deyildir. Ona görə də bu prosesdə ən başlıca məsələ qərarların hazırlanması, qəbul edilməsi, həyata keçirilməsi və bu prosesə nəzarət arasında vəhdətin təmin edilməsidir.

Qərarların icra edilməsi idarəetmə orqanları tərəfindən bir sıra təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu məqsədlə idarəetmə orqanları təşkilatitexniki tədbirlər planı tərtib edirlər. Bu planda qərarların tətbiq edilmə sahəsi (sahələri), əhatə dairəsi, icra müddəti və konkret icraçılar göstərilir, qarşılarında konkret tələblər qoyulur, qərarları yerinə yetirən icraçılara xüsusi səlahiyyətlər nəzərdə tutulur, onlar təlimatlandırılırlar.

Nəticə.Nəhayət, qərarların icrası üzərində ardıcıl nəzarət olmalıdır. Nəzarət qərar müddəalarının yerinə yetirilməsi, qərardan əvvəl və sonrakı vəziyyətin təhlil və müzakirə edilməsi, tələb olunan vəziyyətdən kənarlaşma hallarının, onun konkret səbəblərinin araşdırılmasını nəzərdə tutmalıdır. Nəzarət nəticəsində normal vəziyyətdən kənarlaşma hallarının aradan qaldırılması üçün əlavə tədbirlər görülmə bilər. Qərarın icrası ilə təşkil olan hər bir kitabxanada onun icrasının xüsusi uçuotu aparılmalıdır.

Uçuot zamanı bu və ya digər qərarın nə dərəcədə yerinə yetirilməsi, yerinə yetirilmə müddətinə əməl olunması, qərarın icrasında əldə edilən nəticələr diqqət mərkəzində olmalıdır.

Qərarlar ayrı-ayrı kitabxanalarda və ya kitabxana şəbəkələrində icra edilən zaman dəyişilə bilər. Onların dəyişilməsi bir qayda olaraq müsbət hal kimi qiymətləndirilmir. Bu dəyişikliklər bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən irəli gəldiyindən bəzi hallarda qərarların tərtibi zamanı buraxılan səhvlər, müəyyən müddət keçdikdən sonra obyektiv şəraitin dəyişilməsi nəticəsində və s. hallarda qərarın dəyişilməsini və ya təkmilləşməsini zəruri edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanca kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 20 aprel, 2007// Azərbaycan.- 2007.-21 aprel.
2. Azərbaycan Kitabxana İşinin İnkişafı Assosiasiyasının Nizamnaməsi // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-1999.-№1.-S.19
3. Əliyev A. Rustəmov R. Informasiya cəmiyyəti şəraitində kitabxanaların məlumat-axtarış sistemlərinin təşkili // Xəzər xəbər, B., 2007.- № 230.-s 29-30
4. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslük: 3 h-də: .H.3. Kitabxana işi haqqında təlim.- B.: BDU nəşr-tı, 2003.-314 s.
5. Xələfov A.A.Kitabxana və cəmiyyət: Monoqrafiya.-B.: “Azərnəşr”, 2011.- 348 s.
6. Xələfov A.A XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas istiqamətləri : (mulahizələr, tərtiblər və proqnozlar).-B., 2006.-106s
7. İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qanunu// Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu, 1998.- №6.-1214-1222
8. İsmayılov X.İ Kitabxana - informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti.-B.: Nurlan Nəşriyyatı Poliqrafiya Mərkəzi, 2009.- 312s.
9. İsmayılov X.İ. Kitabxanaların idarə edilməsinin müasir problemləri: Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.- 2009.-№1.-s.27-39.
10. İsmayılov X.İ. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000-ci illər): Monoqrafiya. – B.: BDU nəşr-tı, 2000.- 416s.
11. İsmayılov, X.İ. Kitabxana menecmentinin əsasları: Dərs vəsaiti .-B.: BDU nəşr-tı, 2005.- 199s.
12. İsmayılov X.İ. Kitabxana informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti.- Bakı. 2009.- 310 s
13. İsmayılov X.İ.Kitabxana işinin təşkili və idarəedilməsi: Dərs vəsaiti.-Bakı: “Nurlar”, 2010.-328 s.
14. Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan.-1999.-14 mart.
15. Kitabxana işinə dair normativ aktlar.-B., 2001.- S.39-40

Məqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın oktyabr 2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.

MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ KİTABXANA SİSTEMLƏRİNDƏ SORAQ-BİBLİOQRAFIYA XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİNDƏ İKT-nin YERİ

İradə Bayramova

*Bibliografyaşünaslıq kafedrasının müəllimi,
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
irade8@rambler.ru*

Место ИКТ в организации справочно-библиографического обслуживания Централизованной библиотечной система (ЦБС)

Резюме: Статъя посвящено исследования место в роль ИКТ организация справочно-библиографического обслуживания в Централизованной библиотечной система (ЦБС).

Position of ICT in the organization of bibliographic services in the Central Library Systems

Summary: The article investigates the place and role of ICT in the organization of bibliographic services in the Central Library Systems.

Açar sözlər: Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi, İKT, elektron-bibliografik xidmət, kitab, elektron kitabxana, elektron kataloq;

Ключевые слова: Централизованной библиотечной система, ИКТ, электронные-библиографические услуги, книги, электронный-библиотека, электронный каталог;

Keywords: Centralized library system, ICT, electronic bibliographic services, books, electronic library, electronic catalog;

Giriş

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni dövlət quruculuğu illərində bəşər həyatının bütün sahələrinə sirayət edən qlobal informasiyalaşma prosesləri milli mədəniyyətimiz, bilik, elm, tədris və informasiya təminatçısı olan kitabxanaların rolunun daha da artmasına səbəb olmuşdur. İnformasiya cəmiyyətinin ümumi inkişaf kontekstində informasiya texnologiyaları ilə təmin olunmuş, əhaliyə yüksək səviyyədə xidmət göstərən, milli-mədəni irsimizin əsas tərkib hissəsi olan kitab fondlarına malik kitabxanaların formalaşması və yerləşdirilməsi mühüm rol oynayır.

Müasir informasiyalaşdırılmış cəmiyyətdə kitabxanaların qarşısında əhalini yüksək kitabxana-informasiya xidməti ilə təmin etmək, respublikanın sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafında, demokratiyanın və milli özünüdərkin, Azərbaycan dövlətçiliyinin, milli azərbaycançılıq ideologiyasının təbliğində insanların ümumbəşəri sərvətləri olan kitabxanalardan istifadə etmək hüququnu təmin etmək vəzifələri qoyulub.

İnformasiyanın əldə olunmasında və müvafiq istiqamətə yönəldilməsində kitabxanaların rolu kifayət qədər böyükdür. Kitabxana işinin avtomatlaşdı-

rılması və kitabxana fondlarının tədricən müasir informasiya daşıyıcılarına köçürülməsi, elektron mübadilə sistemlərindən, internetdən istifadə oxucuların son informasiya ilə məlumatlandırılmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2004-2007-ci illərdə imzalanmış sərəncamlar, bütövlükdə kitabxana-informasiya sahəsinin inkişafına, kitabxana fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına və onların latın qrafikalı yeni ədəbiyyatla təmin edilərək fondunun zənginləşdirilməsinə və s. çox böyük təsir etmişdir(2).

"Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" kitabxana-informasiya sahəsinin yeni inkişaf konsepsiyasını əks etdirməklə, informasiya xidmətinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması, elektron-informasiya fondlarının təşkil olunması, elektron kataloq, elektron kitabxanaların yaradılması və s. işlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu(1).

Kitabxanalarda informasiyanın elektron formada qorunması və ötürülməsi və elektron sənədlərin yaranmasının həyata keçirilməsi üçün, elektron kitabxanaların ölkənin bütün region kitabxanalarında inkişaf etdirilməsi zərurətə çevrilmişdir.

Əsas hissə

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 2011-ci il 11 oktyabr tarixində "Azərbaycan Respublikasının şəhər(rayon) mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin, müstəqil kitabxanaların, şəhər, qəsəbə və kənd kitabxana filiallarının, habelə şəhər, qəsəbə kütləvi, uşaq və gənclər kitabxanalarının nümunəvi strukturu və ştat vahidləri"nin təsdiq edilməsi haqqında qərarından sonra, inkişaf etmiş müasir cəmiyyətin tələblərinə cavab verməyən, köhnə və yardımçı binalarda yerləşən, əhalinin yaşayış və iş yerlərindən maksimum uzaqlıqda olan kitabxanaların birləşdirilərək, müasir informasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsi, fondların ideoloji cəhətdən köhnəlmiş ədəbiyyatdan təmizlənərək, latın qrafikalı yeni ədəbiyyatla zənginləşdirilməsi, kitabxanaların internetə qoşulmasının təşkil edilməsi və onlarda veb-saytların yaradılması kimi vacib məsələlər həyata keçirilməyə başladı. Qərarın verilməsindən sonra ölkədə fəaliyyət göstərən bütün Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində iki yeni şöbə yaradıldı:

1)İnformasiya-resurs şöbəsi;

2)Kitabxana-Biblioqrafiya Proseslərinin Avtomatlaşdırılması şöbəsi.

Kitabxana-Biblioqrafiya Proseslərinin Avtomatlaşdırılması şöbəsi, kitabxanaların elektron kataloqunun idarə olunması, elektron kataloqların "Kataloqlaşdırılma", "Komplektləşdirmə", "Oxucu" modullarının işini təşkil etməklə, MKS-də kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işini təşkil edir.

İnformasiya-Resurs şöbəsi kitabxanaların veb-saytının idarə olunması, şəbəkənin antivirus proqramının, habelə lokal və internet şəbəkəsinin fəaliyyətini

təşkil edərək, nəzarət funksiyasını həyata keçirir. Şöbə elektron kitabxanaların yaradılması, nəşrlərin elektron formaya çevrilməsi işini təmin edir. Kitabxana-Bibliografiya Proseslərinin Avtomatlaşdırılması şöbəsinin həyata keçirdiyi “Kataloqlaşdırma” modulunun bazasından istifadə edərək, elektron resursların bazalarının yaradılmasını həyata keçirir. Şöbənin əsas vəzifəsi: informasiyalı cəmiyyətdə istifadəçilərin informasiyaya olan tələbatlarını ödəməkdir(5).

Respublikanın iqtisadi regionlarında fəaliyyət göstərən Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri universal kitab fonduna malik ən böyük şəbəkədir. Onlar Respublikanın bütün regionlarında əhaliyə bibliografik xidməti həyata keçirirlər.

Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri-eyni sistemə aid olan kitabxanaların vahid strukturda könüllü birləşməsidir. Zəngin və böyük fonda, güclü SBA-ya, informasiya işinin təşkili imkanına malik olan mərkəzləşdirilmiş sistemlər əhaliyə bibliografik xidmət prosesini keyfiyyətcə yeni mərhələyə qaldırdı.

Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində bibliografik fəaliyyət bibliografiya şöbəsi tərəfindən SBA-nın təşkili, soraq-bibliografik-informasiya xidməti, bibliografik biliklərin təbliği, müxtəlif məzmunlu və istiqamətli bibliografik vəsaitlərin tərtibi, filiallara metodiki köməklik, kitabxana kadrlarının bibliografik ixtisasının artırılmasının təşkil edilməsi və s. istiqamətlərdə həyata keçirilir(6).

Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1966-cı ildə Amerikanın Konqres Kitabxanasında kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işini həyata keçirməklə, elektron kataloqun ilk maşınla oxunan formatını (MARC) yaratmışdılar. Azərbaycanda Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya sistemlərinə keçid, kitabxana-informasiya sahəsinin inkişafına dair verilmiş Dövlət Proqramının qarşıya qoyduğu vəzifələrə uyğun olaraq, Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 11 oktyabr tarixli qərarından sonra həyata keçirilməyə başlandı.

Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-informasiya sistemlərinə keçid, bu sistemlər vasitəsi ilə, informasiya resurslarının tələbatçılara çatdırılmasını təmin edir. Kitabxanalarda məlumat bazalarının yaradılması, kitab fondlarının komplektləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi, diyarşünaslıq materiallarının tərtibi, kataloq kartoçkalarının işi avtomatlaşdırılmış formada həyata keçirilir. Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-informasiya sistemləri elektron resursların birbaşa istifadəsini təmin edir.

Azərbaycanda kitabxanalarda elektron kataloqların yaradılmasını həyata keçirmək üçün, ilk əvvəl, Milli Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemini (AKİS) yaradılması nəzərdə tutulurdu. Lakin bu sistemin əvəzinə dünyanın bir çox qabaqcıl ölkə kitabxanaları tərəfindən həyata keçirilən və özünü müəyyən mənada təsdiqləmiş AKİS-lərin istifadəsi həyata keçirildi.

Ölkənin bir sıra kitabxanaları bu sistemlərdən istifadə etməyə başladı: Prezident Kitabxanası, F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası, BDU-nun Elmi Kitabxanası, C.Cabbarlı adına

Respublika Gənclər Kitabxanası, Sumqayıt şəhər Mərkəzi Kitabxanası və digər mərkəzi kitabxanalarda İRBİS-64-AKİS tətbiq edilmişdir. Bu kitabxanalarda elektron kataloqların yaradılması təmin olunmuşdur.

İRBİS -64-AKİS ilk dəfə Rusiya Dövlət Ümumi Elmi-Texniki Kitabxanasının mütəxəssisləri tərəfindən 90-cı illərin sonlarında hazırlanmışdır. Hazırda dünyanın 14 ölkəsində 1000-dən çox kitabxanada tətbiq edilir. İRBİS-64 sistemi bütün tip kitabxanalarda komplektləşdirmə, kataloqlaşdırma, kitab verilişi və.s ilə xarakterizə olunur. Lakin bu sistem ölkə kitabxanalarında uğurla həyata keçirilsə də, birbaşa onlayn çıxışın olmaması (internet) üzündən öz aktuallığını qoruya bilmədi.

Milli Kitabxanada dünyanın ən böyük və zəngin kitabxanalarında tətbiq olunan avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi VİRTUA proqramı tətbiq olunmuşdur. Buraya elektron kataloqun tətbiqi, elektron kitabxananın təşkili, oxucuların qeydiyyatı, kitab verilişi, kitab fondunun komplektləşdirilməsi, Milli Bibliografiyanın və respublikanın yerli kataloqunun yaradılması, yəni kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması daxildir(7).

Mədəniyyət Nazirliyi dövlət proqramının qarşıya qoyduğu vəzifələrin həllini həyata keçirmək üçün, "ULTRA Technologies" şirkətinə Mərkəzləşdirilmiş Elektron Kitabxana Sistemi-ALİSA (Automated Library Information System of Azerbaijan) proqramının yaradılmasını sifariş etmişdir. Proqramın təqdimatı 2013-cü ildə Bakı şəhərində keçirilən IV Beynəlxalq Kitab Sərgisində baş tutmuşdur.

2014-cü ildə Mədəniyyət Nazirliyinin göstərişi ilə ölkənin region kitabxanalarında ALİSA proqramının və "MARK 21" formatının öyrədilməsi ilə əlaqədar olaraq, Milli Kitabxananın Treninq Mərkəzində "Region kitabxanalarında informasiya texnologiyaları infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi" adlı 10 günlük treninqlər keçirilmişdir.

Ümumiyyətlə, ALİSA proqramı özündə yüksək texnoloji imkanları əks etdirən vahid kitabxana-informasiya sistemidir. Sistemin hazırlanmasında dünyada ən məşhur olan Java və Oracle platformalarından geniş istifadə olunmuşdur. Proqram vasitəsi ilə Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində vahid informasiya bazasının formalaşdırılması, informasiya mənbələrinin elektron-informasiya daşıyıcılarına köçürülməsi, elektron kataloq və elektron kitabxanaların yaradılması, sistemin dünyada qəbul edilmiş MARC-21 standartı üzərində qurulması, informasiya tələbatçısının vaxt itkisi olmadan kitabxanaların imkanlarından istifadəsinin operativ şəkildə təmin edilməsi, kitab verilişinin tam avtomatlaşdırılması, sistemin onlayn rejimdə işləməsinin təmin edilməsi, dünyanın istənilən yerindən sistemə daxil olma imkanının yaradılması, proqramdan istifadənin pulsuz və Azərbaycan dilində olması əsas üstünlüklərindən biri idi. ALİSA proqramı şərti olaraq, iki hissədən ibarətdir: 1) İnzibati; 2) İctimaiyyətə açıq olan Vahid Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Portalı.

Vahid Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Portalında ölkənin bütün kitabxana saytları yerləşmişdir. Saytda istifadəçilər istənilən kitabxana, onun şöbə və filialları, MKS-lərlə bağlı xəbərlər, fonda yeni daxil olmuş və oxucular tərəfindən daha çox oxunan kitabların annotasiyası və ya elektron versiyaları ilə tanış ola bilərlər.

İnformasiya tələbatçıları istənilən MKS-in saytına daxil olmaqla, həmin kitabxananın virtual oxucusu olmaq imkanı əldə edə bilər. Sayta daxil olan tələbatçı kitabxanaya getmədən və yaşayış yerindən ayrılmadan, respublikanın istənilən MKS-dən elektron qeydiyyatdan keçməklə, kitabxananın xidmətindən istifadə edə bilər: kitab sifariş edə, kitabxananın oxucusu ola bilər(8).

Kitabxana-informasiya sahəsinin inkişaf konsepsiyasını əks etdirən "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın qarşıya qoyduğu vəzifələrə əsasən, Azərbaycan xalqının milli irsinin, mədəniyyət incələrinin, informasiya resurslarının virtual kitabxanada yerləşdirilməsi, AZLIBNET Mərkəzi vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. MKS-lərdə təşkil olunan tədbirlər, məlumat bülletenləri, metodik vəsaitlər, bibliografik göstəricilər, əsasnamələr, hesabatlar, normativ aktlar, dövlət proqramları və s. burada öz əksini tapmışdır.

Soraq Bibliografiya Aparatı (SBA) kitabxanaların informasiya axtarış sisteminin əhəmiyyətli forması olmaqla, oxuculara soraq-bibliografiya, bibliografik-informasiya xidməti və tövsiyə bibliografik fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə imkan verir. Onun köməyi ilə kitabxana-bibliografiya bilikləri təbliğ edilir.

İnformasiya-axtarış sistemləri (İAS) informasiyanın axtarılması və saxlanması üçün nəzərdə tutulan sistemdir. Əhəmiyyətli İAS-lara kataloqlar və karto-teklar, soraq və bibliografik nəşrlər fondu, nəşrə verilmiş soraq aparatları, ünvan soraq nəşrləri və s. daxildir. Avtomatlaşdırılmış İAS-lar elektron hesablaşma vasitələri əsasında reallaşdırılır.

Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində informasiya təminatının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə, elektron kataloqların yaradılması işi həyata keçirilir. Elektron kataloq kitabxana fondunun güzgüsü olmaqla, həm də bibliografik məlumat bazasıdır. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi olan elektron kataloqlar-onlayn kataloqdur.

Elektron kataloq vasitəsi ilə uzaq məsafədən operativ informasiya xidməti, fondun idarə olunması həyata keçirilir. Kitabxananın yüksək nüfuza və reytingə malik olması üçün, elektron kataloq zəngin məlumat bazasına və müəmməl axtarış aparatına malik olmalıdır(3, səh.17-18).

Hazırda M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası VTLS/Virtua AKİS sistemindən istifadə edir. Regionlarda fəaliyyət göstərən MKS-lər əlavə sistemlər almadan, bu sistemdən korporativ şəkildə istifadə etməklə, özlərinin elektron kataloqlarını yaratmaq imkanına malik olurlar. Ölkənin region kitabxanalarının əksəriyyəti korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsinə qo-

şulmaqla, özlərinin elektron kataloq və elektron kitabxanasını yaratmaqla, tələbatçıların istifadəsinə verirlər. Korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsi paylanmış şəkildə ərazi cəhətdən uzaq məsafədə yerləşən ayrı-ayrı kitabxanaların birgə istifadə edə biləcəkləri kompyuter informasiya şəbəkəsidir. Bu şəbəkə kitabxana xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Elektron resursların istifadəsi üçün, ilk növbədə kitabxanaların internetlə geniş şəkildə əlaqələndirilmiş elektron kitabxanası və ya inkişaf etmiş lokal kompyuter şəbəkəsi olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi regionlarda elektron kitabxanaların yaradılması bir-çox çətinliklərlə bağlıdır. Xüsusi ilə, elektron kitabxanaların yaradılması üçün yüksək sürətli internetin olması tələb olunur. Elektron kitabxanalar da onlayn sistemdə işlədiyindən, hələlik ölkənin bir-çox bölgələrində bu prosesin tamamilə həyata keçirilməsi mümkün deyil. Beləliklə, məlum olur ki, elektron kitabxana proqramı birbaşa internetdən asılı olan proqramdır. Bu kitabxanalar bir-neçə region MKS-də yaransa da, digər iqtisadi region MKS-də hələlik tədricən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində elektron kataloqların və elektron kitabxanaların yaradılması, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bir-çox çətinliklərlə bağlıdır.

Gəncə şəhərində 2013-cü ildə "Heydər Əliyev" Fondunun dəstəyi ilə Məhsəti Gəncəvi adına Elektron Kitabxana yaradılmışdır. Elektron Kitabxana informasiya bazasının formalaşdırılması cəmiyyət üzvlərinin peşə, təhsil hazırlığının yüksəldilməsinə, qlobal informasiya mühitinin yaradılmasına xidmət edir. Kitabxana informasiya tələbatçılarının sorğuları ilə kompleksləşdirilmişdir (9).

Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində digər kitabxanalarda olduğu kimi soraq biblioqrafiya aparatı (SBA) biblioqrafik fəaliyyətin əsas bazası hesab edilir. İnformasiya texnologiyalarının biblioqrafik proseslərə tətbiq edilməsi nəticəsində soraq biblioqrafiya aparatının məzmunu daha da zənginləşir. Fondun həcmindən, kitabxananın tipindən və profilindən asılı olmayaraq soraq-biblioqrafiya aparatının tərkibinə həm ənənəvi, həm də elektron resurslar daxildir.

Soraq-biblioqrafiya aparatının (SBA) təşkil edilməsi zamanı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanun və qərarların, Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin, elm və mədəniyyətlə bağlı tarixi irsinin öyrənilməsi, diyarşünaslığa dair ölkə mətbuatında çap edilən materialları toplamaqla onların qeydini aparmaq, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin təbliği ilə bağlı kartotekaların, əlamətdar tarixi günlərə, görkəmli şəxslərin yubileylərinə həsr olunmuş kartotekaların təşkili edilməsini həyata keçirmək lazımdır. Kitabxanalarda elektron məlumat bazasının təşkil edilməsi, elektron biblioqrafik resursların kitabxana saytında yerləşdirilməsi, oxucuların sorğuları əsasında biblioqrafik

arayışların operativ şəkildə yerinə yetirilməsi, kitabxanaya daxil olan yeni soraq və biblioqrafik nəşrlərlə tanışlıq, fonda daxil olan yeni ədəbiyyat haqqında informasiya tələbatçılarına-oxuculara məlumat vermək, aktual mövzular üzrə biblioqrafik göstəricilərin hazırlanmasını təmin etmək və s. lazımdır.

MKS-in kitabxana saytlarında informasiya tələbatçılarının maraq dairəsinə uyğun olaraq, müxtəlif materialların yerləşdirilməsi, elektron nəşrlər, diyarşünaslıq, hərbi-vətənpərvərlik mövzularında məlumat bazalarının təşkili və s. öz əksini tapır (10).

Soraq biblioqrafiya aparatının (SBA) tərtibində qarşıya qoyulan başlıca məqsəd kitabxana fondunun məzmununu tam açmaqdan ibarətdir. Daha doğrusu, o fond üçün açar rolunu oynamalı, eyni zamanda onun məzmununu müxtəlif aspektdən açmalıdır. SBA-nın başlıca əhəmiyyəti onda kitabxana fondunun tam əks olunmasıdır. Getdikcə onun miqyası genişlənir, o konkret regionun, ərazi kitabxanalarının fondunu əhatə edir (4).

MKS fonduna daxil olan ədəbiyyat nümunələrindən-səs yazılarından, müxtəlif informasiya daşıyıcılarından, kitablardan informasiya tələbatçılarının kütləvi istifadəsini təşkil etməklə, ənənəvi və elektron kataloq, kartotekaları, elektron kitabxanaları, habelə informasiyanın axtarışı və istifadəsi üçün elektron vasitələri əhatə edən informasiya-axtarış sistemini yaradır.

MKS-lərin əsas məqsədi tələbatçıların-əhalinin informasiya resurslarından sərbəst şəkildə istifadəsini, onların milli və dünya mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə tanış olmasını, cəmiyyətin informasiyaya olan tələbatının sistemli istifadəsini təşkil etməklə peşə, təhsil, fasiləsiz təhsil, ümumi-mədəni inkişaf səviyyəsinin artırılmasına kömək göstərmək və s.-dən ibarətdir (11).

MKS-lərdə şəbəkə resurslarının soraq-biblioqrafik fondunun gələcək inkişaf istiqamətləri kitabxanaların elektron kataloqlarının yaradılmasını və tərkibinin daim yenilənərək zənginləşməsini tələb edir. Bu sahədə qarşıda duran bir-çox çətinliklərə baxmayaraq, kitabxanaların əhalinin informasiya təminatının keyfiyyətlə həyata keçirilməsində mühüm rolunu nəzərə alaraq, gələcəkdə ölkənin iqtisadi regionlarında və şəhərlərində soraq biblioqrafiya fondlarının şəbəkə resurslarının yaradılması həyata keçirilməlidir.

Nəticə:

Regionlarda fəaliyyət göstərən MKS-lər Azərbaycan Respublikasının Milli Kitabxanasının istifadə etdiyi VTLS/VİRTUA AKİS proqramından korporativ şəkildə istifadə edərək özlərinin elektron kataloq sistemini yaratmalı və əhalinin informasiya təminatının həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər.

İnformasiya cəmiyyətinin qarşıya qoyduğu tələblərə uyğun olaraq, dünyəvi proseslərin sürətli dəyişikliyi, yeni-yeni informasiyaların yaranması ilə informasiya bolluğu, müasir kitabxanalar qarşısına bir-çox vəzifələr qoyur. Ən mühüm vəzifə ölkə əhalisinin informasiya təminatını yüksək keyfiyyətlə həyata keçirməklə, onların informasiya tələbatlarının tam və dolğun şəkildə ödənil-

məsini təmin etmək, informasiya tələbatçılarının intellektual mənəvi potensialının və dünyagörüşlərinin formalaşmasına, gənc nəslin ölkənin milli-mədəni irsinin mənimsənilməsinə, vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsinə, onların əsl vətəndaş kimi yetişməsində əvəzsiz rol oynamasıdır.

Kitabxanaların qarşısına qoyulmuş bu məsələlərin həyata keçirilməsi üçün ilk əvvəl, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, fondunun tərkibinin elektron-informasiya daşıyıcıları ilə, elektron resurslarla zənginləşdirilməsi, kitabxanaların əsas atributlarından biri olan yüksək ixtisaslı kitabxana kadrlarının işə cəlb edilməsi və s kimi məsələlər həll edilməlidir. Yüksək ixtisaslı kadrların kitabxanaların gələcək inkişafında mühüm rol oynaması nəzərdən qaçmamalıdır. Çünki, yalnız ixtisas təhsilli kitabxanaçı kadrlar kitabxana bibliografiya proseslərinin idarə olunmasında, kompüterlərlə işləmək, ənənəvi kataloqların tədricən elektron kataloqlara köçürülməsini təşkil etmək və s. bacarığına malik olan mütəxəssislərdir.

Bu gün ölkə kitabxanalarında kitabxana mütəxəssislərinin sayı 8524 nəfərdir. Onların yalnız 861 (10, 1%) nəfəri ali ixtisas təhsilli kadrlardır. Orta ixtisas təhsilli kadrların sayı 2404 (28, 2%) nəfər təşkil edir. Məlum olur ki, ali ixtisas və orta ixtisas təhsilli kadrların sayı ölkə üzrə cəmi 3265 (38, 3%) nəfərdir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ali qeyri-ixtisas, orta qeyri-ixtisas və ümumi orta təhsilli kadrların xüsusi çəkisi 5259 (61, 7%) nəfərdir. Bu nəticə ixtisas təhsilli kadrların xüsusi çəkisindən bir-neçə dəfə çoxdur. Kitabxanaların ixtisas təhsilli kitabxana mütəxəssisləri ilə təminat səviyyəsi qənaətbəxş deyil. Bu işə kitabxana-informasiya sahəsinin inkişafında, əhəlinin informasiya tələbatının yüksək keyfiyyətlə ödənilməsində, kitabxanaların inkişaf etmiş cəmiyyətin tələbləri səviyyəsində yenidən qurulmasının həyata keçirilməsində ən böyük maneələrdən biridir. Bu və ya digər maneələri aradan qaldırmadan kitabxanaların gələcək inkişaf konsepsiyasından, perspektivlərindən danışmaq olmaz. Ümidvarıq ki, bu gün ölkənin inkişaf etmiş Respublika səviyyəli kitabxanaları kimi, iqtisadi regionlarda fəaliyyət göstərən region MKS-ləri və digər kitabxana şəbəkələri zamanın və cəmiyyətin tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf edəcək və ölkə əhəlisinin informasiya təminatını müvəffəqiyyətlə həyata keçirəcək!

Ədəbiyyat

1. «Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı» // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal. - 2008. - № 2. - S. 6-29.
2. «Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan. - 2007. - 21 aprel.
3. Xələfov A.A., Qurbanov A.İ. Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslük. İkinci nəşr, əlavə və dəyişikliklərlə. - Bakı: "Bakı Universiteti Nəşriyyatı", 2016. - 328 s.

4. İsmayılov N.İ., Ağayeva X.T.Kitabxanalarda biblioqrafik işin təşkili və metodikası: Dərs vəsaiti.- Bakı: "Bakı Universiteti Nəşriyyatı", 2018.-184 s.
5. <http://www.e-qanun.az/framework/24816>
6. azlibnet.az/pdf/mksesasn.pdf
7. anl.az./down/ie-oxeiyyt.pdf
8. [http://anl.az/down/e-eserler .pdf](http://anl.az/down/e-eserler.pdf)
9. [mehseti -library.ucoz.ru/index](http://mehseti-library.ucoz.ru/index)
10. <http://anl.az/down/enene&innovasiyalar.pdf>
11. azlibnet.az/pdf/mksesasn.pdf

*Məqalə "Bibliografiyaşünaslıq kafedrası"nın
28 noyabr 2018-ci il tarixli 03 sayılı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

ENSİKLOPEDIYALARIN TƏSNİFATININ MAHİYYƏTİ, MÖVZU VƏ TƏRTİBAT MƏSƏLƏLƏRİ

Elməddin Behbud

Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı

Суть, тематика и составление проблем определения энциклопедий

Резюме

В статье описывается структура, идентификация характера энциклопедий, классификация энциклопедий и их типологические особенности. Автор также отмечает, что одним из наиболее важных факторов в составлении энциклопедий является алфавитный порядок или систематическое составление. Исследования показывают, что, в настоящее время большинство энциклопедий являются алфавитами. Но с другими схемами ежегодно публикуется большое количество работ. Теперь система алфавита считается наиболее подходящей. Здесь так же подробно описаны тематические принципы энциклопедий, проблемы составления, специализированные энциклопедии и признаки, отличающие их по содержанию

Essence, subjects and construction of problems of classification of encyclopedias

The article describes structure, identification of the characteristics of encyclopedia, classification of encyclopedias and their typological features .

The author also notes that one of the most important factors in compiling encyclopedias is the alphabetical order or systematic compilation. Studies show that, at present, most encyclopedias are in alphabetical order. Studies show that, at present, most encyclopedias are alphabets. Now the alphabetical compilation is considered the most suitable. Thematic principles of encyclopedias, compilation problems, specialized encyclopedias and features that distinguish them in content are also describes here in details.

Açar sözlər: *ensiklopediya, ensiklopediyaların mövzusu, təsnifat, tərtibat, xarakter, forma, qrup, əlifba sistemi, ixtisas ensiklopediyaları, ensiklopediyaların tarixi*

Ключевые слова: *энциклопедия, предмет энциклопедии, классификация, дизайн, характер, форма, группа, алфавитная система, специализированные энциклопедии, история энциклопедии*

Key words: *encyclopedia, subject encyclopedias, classification, design, character, form, group, alphabetical system, specialized encyclopedias, history of encyclopedias*

Giriş. Hazırda ensiklopediya kimi tanınan və elmi ədəbiyyatda ensiklopedik kitab tipinə aid edilən əsərlərin əksəriyyəti sahəvilik prinsipi ilə hazırlanmışdır. Bu əsərlər əvvəl bir, sonra isə bir neçə elm sahəsinin məlumatlarının toplanması ilə tərtiblənmişdir. Hər elm sahəsi bu kitablarda ayrıca fəsil kimi, yəni müstəqil olaraq yerləşdirilmişdi.

Ensiklopediyaların mövzusu, hansı elm sahələrini nə dərəcədə əks etdirməsi, hansı sahələrə üstünlük verilməsi, hansı elmin hansından sonra verilməsi hər zaman mübahisəli olub və hazırlanan kitablar da məhz bu tərtibat göstəricilərinə görə bir-birindən fərqləndirilmişdir. Bu mövqe ensiklopediyaların ilk düzüm prinsipini müəyyənləşdirmişdir.

Ensiklopediyanın xarakterinin müəyyənləşməsində, onun strukturunun formalaşmasında elmi biliklərin məzmununu, inkişafı nə qədər təsir göstərmişdisə, onun oxucu kateqoriyasının müəyyən olunması, oxucu qrupunun artan tələbinin ödənilməsi də bir o qədər həlledici amil olmuşdur. Tədqiqatçı E.L.Prizment yazır: “Oxucu kateqoriyasından asılı olaraq ensiklopediyaların quruluşu da dəyişir” [1, 238].

Ensiklopediyalar xitab etdikləri oxucu zümrəsinə görə başlıca olaraq iki qrupa ayrılır.

1) Hər hansı bir ayrışdırıcılıq etmədən bütün oxucu kütləsinə görə hazırlanan ümumi ensiklopediyalar;

2) Yaş qruplarına görə hazırlanan ensiklopediyalardır. Buna uşaq ensiklopediyaları, gənclər üçün ensiklopediyalar.

Hazırlıq formasına görə isə ensiklopediyalar üç qrupa ayrılmışdır:

1) tam, yeni və bəzən də icarə ilə başqa nəşrdən alınan məqalələrlə zənginləşmiş nəşrlər;

2) qismən tərcümə edilməklə, əlavə və ixtisarlarla dəyişikliklər edilərək hazırlanan nəşrlər;

3) tamamən və ya əksər hissəsi tərcümə edilməklə hazırlananlardır ki, onlara da tərcümə ensiklopediyaları.

Məsələnin qoyuluşu. Ensiklopediyaların təsnifatında, onların tipoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində tarixən yaranan nümunələrin araşdırılması mühüm məsələ kimi hələ qədimdən bütün tərtibçi-müəllifləri düşündürmüşdür. Çünki ən uyğun və sərfəli yol seçməklə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün, əsərin oxucuya verəcəyi faydanı əsas götürməklə zaman-zaman yaranan ensiklopediyaların hamısında tərtib prinsiplərinin rolu həmişə özünü aydın göstərmişdir. Məsələn, qədimdən bu işlə məşğul olan filosoflar öz zamanında “mövcud olan elmlərin hamısını bir araya gətirmək və bunun sayəsində təfəkkür və elm arasında bir bağlantı qurmağı qarşılarına məqsəd qoyurdular və hər işdə bu məqsədin daha uyğun şəkildə həyata keçirilməsini əsas götürürdülər” [2, 217].

Sahə elmlərinin hamısının hansı ardıcılıqla verilməsi, hansı elmə nə qədər yer ayrılması, hansı məqalədə şəkil, xəritə və cədvəl verilməsi, materialların seçildiyi mənbələrin açıqlanıb açıqlanmaması, müəllifin göstərib-göstəribilməməsi məsələsi, yəni hansı məqalənin kim tərəfindən yazılmasını və yaxud məlumatın haradan götürülməsinin məqalə sonunda göstərilməsi kimi məsələlər həmişə ciddi mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bəzi ensiklopediyalarda terminlərin (difinisiya) başqa dillərdəki mənalalarının verilməsi, əsər və müəllifin adının əslində olduğu, yaxud ləqəb, titul kimi və ya başqa formada əksini

tapması, əsər adının tərcümə olunub-olunmaması həm keçmişdə, həm də indi mübahisə mövzusu olaraq qalmaqdadır.

Məsələnin izahı. Ensiklopediyaların tərtibatında ən mühüm amillərdən biri mövzuların əlifba sırası ilə düzümü, yaxud sistemli olaraq tərtib edilməsi məsələsidir. Hazırda ensiklopediyaların əksəriyyətinin əlifba sistemi ilə verilməsi adi hal almışdır. Lakin digər sxemlərlə də hər il külli miqdarda əsərlər nəşr edilir. Əlifba sistemi isə hazırda ən uyğun variant kimi qəbul edilmişdir. Məlumat kitablarında söz və anlayışların əlifba sırası ilə düzülməsi tərcübəsi eradan əvvəlki dövrlərdə də mövcud olmuşdur. Qədim yunanlar və romalılar bu sistemə bələd olsalar da, ondan istifadə etməyə həvəsli deyildilər. Çünki onlar sxematik (mövzu) tərtibat üsuluna alışmış və məlumatların artıq qəbul olunmuş məlum sıralanmasını dəyişdirmək fikrində deyildilər. İlk dəfə bu sistemlə ensiklopediya yaradan Sektus Pompeius məşğul olmuşdur. O, II əsrdə yazdığı “De verborum significatu” (“Sözlərin mənası haqqında”) əsərində əlifba sıralanmasını tətbiq etmişdir.

Əlifba sırası ilə hazırlanan ensiklopediyalardan istifadə etmək, lazımı sözü daha tez tapmaq imkanı olsa da, nədənsə, bu sistemə başqa ölkələrdə də bir o qədər maraq göstərilməmişdir. Sonrakı əsərlərdə yenə də mövzu prinsipi üzrə əsərlərin yazılma işi davam etmişdir. Ümumiyyətlə, ilk ensiklopediyalar universal deyil, daha çox sahə ensiklopediyaları saymağı daha düzgün hesab edirlər. Ona görə ki, o dövrdə əsas elm fəlsəfə hesab olunurdu və fəlsəfə isə özünə ona yaxın olan başqa elmləri birləşdirirdi.

Ensiklopediyalarda mövzu prinsipi ən qədimdən istifadə olunan və indi də öz nüfuzunu saxlayan daha çox sahə ensiklopediyalarında istifadə olunan bir tərtibat üsuludur. Burada əsas məqsəd hər hansı bir məsələni, elmi problemi daha geniş, ətraflı şərh etməkdən, onu hamının anlayacağı şəkildə verməkdən ibarət olmuşdur. Ona görə də, məlumat ədəbiyyatlarının hazırlanması tarixində əsas, ilkin yeri də məhz sahə ensiklopediyaları tutur. Bu baxımdan, sahə ensiklopediyalarının tarixi də daha qədim sayıla bilər. Bugünkü anlamda universal ensiklopediya sayıla bilən əsərləri təxminən bizim eramızın XV-XVI əsrlərdən sonraya aid etmək olar. Əvvəlkilər isə müəyyən qədər universallıq kəsb etsə də, bütövlükdə mövzu ensiklopediyaları, yaxud lüğət xarakteri daşıyır. Tarixən yaradılmış ensiklopedik məzmunlu kitabları bir neçə dövrə ayırmaq olar:

1. Şumer, Misir, İki çayarası xalqların tərtib etdiyi məlumat kitabları;
2. Çin və Hindistanda yaranmış məlumat kitabları;
3. Yunanıstanda və Romada yaranmış ilk ensiklopediya tipli məlumat kitabları;
4. İslamın meydana gəlməsindən sonra meydana gələn elmi-fəlsəfi və dini məzmunlu məlumat kitabları;
5. XVI əsrdən sonra Azərbaycanda yaranan yeni tipli ensiklopediyalar.

Bunların da hamısının ümumi, bir-birinə oxşayan, həm də bir-birindən çox fərqli olan cəhətləri olmuşdur. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Əsərlərin məzmunu, onların ardıcıl düzümü, yəni quruluşuna görə;
2. Onun məqsədliliyinə görə;
3. Qoyulan mövzunun şərhinə görə;
4. Oxucu dairəsinə görə;
5. Texniki tərtibatına görə.

Mövzu ensiklopediyaları mövzuya görə tərtib edilir. Ayrı-ayrı mövzular seçilir, ardıcıl şəkildə düzülür yəni burada əlifba sırası gözlənilmir. (Bəzi hallarda ayrı-ayrı fəsil və bölmələrdə əlifba düzümündən istifadə oluna bilər).

İxtisas ensiklopediyalarının hamısında əlifba sözlüyü (ensiklopediyaya daxil olan termin və məqalələrin əlifba sırası ilə düzülməsi) əsas götürülür. Məsələn, “Fəlsəfə ensiklopediyası”, “Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğəti”, “Hüquq ensiklopediyası”, “Dünya dinləri. Ensiklopedik məlumat kitabı”, “Azərbaycan toponimləri ensiklopediyası” və s. mövzu ensiklopediyalarında mövzular əsas götürülür və sıralanır. (Məsələn, bir cildlik “Azərbaycan ensiklopediyası”, yəni xüsusi cild adlanan kitab). Bütün bunlar onu göstərir ki, müasir kitabçılıq işində məlumat ədəbiyyatı sistemində sahə ensiklopediyalarının tərtib edilməsində hələ də fikir ayrılıqları mövcuddur. Ona görə də bu sistemdə sahə və özəl ensiklopediyaların tipologiyası ayrıca tədqiq edilməlidir.

Kitabşünasların qeyd etdiyinə görə həm qədim, həm də sonrakı dövrdə yəni orta əsrlərdə meydana gələn ensiklopediyaların əksəriyyətində həm dini ideologiya, həm də siyasi baxışlar üstünlük təşkil etmişdir. Bunlar da bütünlükdə qarşıya qoyulan məsələlərin elmi obyektiv şərhinə ümumiyyətlə mane olmuşdur. Orta əsrlər dövründə Avropada meydana gələn ensiklopedik əsərlər, demək olar ki, dini elmlərin təsirindən xilas ola bilməyən müşahidə və təcrüblərə əsaslandığına görə və bu metodla yazıldıqları üçün, əhəmiyyətli cəhətləri olmaqla yanaşı bugünkü mənada ensiklopediya sayıla biləcək əsərlər deyildir. Ona görə də bəzi əsərlər yarandığı dövrdən çox az keçəndən sonra öz elmi qiymətini itirmişdir. Həmin dövr ensiklopediyalarını bir-birindən fərləndirən baxışlar da mövcud olmuşdur. Ensiklopedik mahiyyətli əsərlərin özü də quruluşuna və mövzusunə görə xeyli fərqli olmuşlar. Bəzi əsərlər ayrı-ayrı elmi bölümləri əsas götürərək hazırlanmışdır. Bəziləri isə mövzu fəsillərə bölməklə elmin bəzi sahələrini özündə əks etdirmişdir. İlk sahə ensiklopediyalarının məzmunla yanaşı forma xüsusiyyətləri də fərqli və həm də maraqlı olmuşdur.

Ensiklopediyaların tarixində xüsusi yeri olan tərtibat prinsiplərindən biri də mətnin sual-cavab şəklində hazırlanmasıdır. 3 cildlik “Uşaq Ensiklopediyası”nın adı və məzmunu da suallar əsasında formalaşmışdır. Ona görə də həmin kitab çox zaman “Kimdir, nədir?” adlandırılır. Həmin nəşr əsasında Azərbaycanda 1987-1999-cu illərdə “Uşaq Ensiklopediyası” hazırlanmışdır. Burada birbaşa sual verilib cavab yazılmır, ancaq əsər məktəb proqramında qoyulan suallara cavab olaraq düzülmüş və mətn də həmin suallar əsasında formalaşdırılmışdır.

Demək olar ki, bütün qədim ensiklopedik əsərlərin əksəriyyətində də mətnlər tərtibinə, elmi məlumatların gərəkliyinə və şərhinə görə bir-birindən fərqli xüsusiyyətlərə malik olmuşlar. Həmin xüsusiyyətlərin bir çoxu artıq tarixdə qalmışdır. Lakin onların bəzi formalarına bu və ya digər şəkildə bugünkü ayrı-ayrı sahə və xüsusi ensiklopedik toplularda rast gəlinir.

Ensiklopediyaları məzmunca fərqləndirən əlamətlər çox olsa da bəzən onu digər məlumat ədəbiyyatları ilə qarışıq salırlar. Bu da onunla əlaqədardır ki, bəzi lüğətlərdə terminlərin izahına çox yer verilir və bu onu ensiklopedik məqalələrə yaxınlaşdırır. Digər tərəfdən elə ensiklopedik məqalələr də olur ki, onlar həcminə və izahına görə lüğət məqaləsinə oxşayırlar. Bunu xüsusilə izahlı terminlər lüğətlərində, toponimik sözlüklərdə müşahidə etmək olur. Digər tərəfdən bəzi mövzu məzmunlu sahə ensiklopediyalarının çoxunun da “ensiklopedik lüğət” adlandırılması da buna səbəb olur. Ümumittifaq Kitab Palatasının müxtəlif illərdə hazırladığı təsnifləndirmədə bu tipli ədəbiyyatın hamısı sorğu-məlumat ədəbiyyatına daxil edilir.

Bunu Dövlət Sahə standartlarının təsnifi də aydın göstərir. Y.E.Şmuşkis yazır: “Məlumat ədəbiyyatının təsnifatı şərti xarakter daşıyır. Ümumittifaq Kitab Palatası onları aşağıdakı qruplara ayırmışdır:

1. Ensiklopediyalar ümumi (universal) və sahə (yaxud ixtisas) ensiklopedik lüğətləri;
2. Lüğətlər: dilçilik, orfoqrafiya (məktəblilər üçün hazırlananlardan başqa), danışq kitabları, həmçinin terminlər lüğətləri;
3. Siyasi-iqtisadi məlumat kitabları: siyasi, coğrafi. Statistik və başqa ümumi xarakterli soraq kitabları;
4. Müxtəlif növlü məlumat-informasiya ədəbiyyatı (ədəbiyyat göstəriciləri, ali məktəblərə daxil olmaq istəyənlər üçün məlumat kitabçaları və s.) .

Müxtəlif peşələr üzrə fəhlələr üçün məlumat kitabları isə Ümumittifaq Kitab Palatası” tərəfindən istehsalat ədəbiyyatlarına aid edilmişdir” [1, 6].

Müasir ensiklopediyalar sorğu ədəbiyyatı olmaqla sistemə və müasir elmi bilikləri əhatə edən kiçik həcmli məqalələrdən ibarətdir. Məqalələrin məzmunu, quruluşu və məlumat vermə xüsusiyyətindən asılı olaraq fərqlənir. Hətta universal, sahə ensiklopediyalarının məqalələri həcminə, üslubuna və informasiyalılığına görə bir-birindən seçilir.

Ensiklopediya məqalələri bir qayda olaraq əvvəlcə sözlük halında hazırlanır. Sahə ensiklopediyasının əksəriyyəti də, demək olar ki, bu üsulla işlənir.

Ensiklopediya sözlüklərinin tərtib edilməsi arı-ayrı sahə alimlərinin mütəşəkkil iştirakı ilə həyata keçirilir. Burada ensiklopedik nəşrin hazırlanma metodu, istifadə ardıcılığı, həcmi müəyyən edən göstəricilər, məzmunu xarakterizə edən sxem müəyyənləşdirilir. Belə sxemlər ensiklopediya üçün əsas amil sayılır. Məqalələrin keyfiyyəti adətən müəllif seçimi ilə müəyyən edilir. İrihəcmli mürəkkəb məqalələrin nəşrə hazırlanması zamanı fikir müba-

diləsi redaksiyanın daimi elmi məsləhətçiləri, ensiklopedik nəşrə məsul şəxslərin (resenzzent və sahə redaktorları) dəyərləndirməsi ilə yekunlaşır.

Xarakter etibarilə ensiklopediya elmi nəşrdir. Məhz bu səbəbdən, nəşr prosesində məqalələrin elmi cəhətdən əsaslandırılması üçün normativlərin müəyyənləşdirilməsi tələb olunur. Digər sorğu nəşrləri arasında öz nüfuzunu, yüksək elmi-ideoloji səviyyəsini qorumaq baxımından universal ensiklopediyalar hazırlanan zaman aşağıdakı amillər əsas götürülür:

- a) informasiya seçimi və onun əlverişli olması;
- b) materialın sistemləşdirilməsi;
- c) nəşrin quruluş və həcmi.

Bütün bunlar geniş və uzunmüddətli təcrübə nəticəsində əldə edilərək müəllif və redaktorlar üçün nəzərdə tutulan metodik göstərişlərdə öz əksini tapır. Bu göstərişlərdə ensiklopedik məqalələrə qoyulmuş tələblər, nəşrin spesifik xüsusiyyətlərinə müvafiq yanaşma prinsipləri əks olunur.

Oxucunun qısa bir zamanda hər hansı bir informasiyanı daha tez əldə edə bilmə tələbini təmin etmək üçün ensiklopedik nəşrə daxil edilən məqalənin unifikasiyası mütləqdir. Ensiklopedik məqalə mətnlərinin stabil struktur və tərtibat baxımından məlum standartlaşmaya uyğunlaşdırılması müəllifin məsələyə yanaşma tərzinə əngəl törətmir. Bu cür unifikasiya müxtəlif elmi problemlərə həsr olunmuş məqalənin eyni səviyyədə qavranılmasına kömək edir. Bu prinsip ensiklopediya üçün məqalə hazırlayan mütəxəssislər arasında da müəyyən əlaqəli iş aparılmasına kömək edir.

Ensiklopediya üçün informasiya seçmək tarixən mürəkkəb bir məsələ olmuşdur. Burada elmin aktual problemləri, sosial həyatı vacib amilləri, dini və siyasi məsələlərlə yanaşı tərtibçi-müəllif istəyi, oxucu tələbatı mühüm rol oynayır. İnformasiya seçimində mövzu, ona uyğun olaraq müəyyənləşdirilən məqalələrin təyinatı, həcmi və şəhri də az rol oynamır. Sahə ensiklopediyalarında bu iş mövzu ilə bağlı olaraq faktların əhəmiyyət dərəcəsinə görə müəyyənləşir və nəşrin istiqaməti burada həlledici olur. İnformasiya seçməkdə kəmiyyətlə yanaşı, yəni onun informasiya sıxlığı ilə keyfiyyət göstəricisi – informasiya dəyəri məqsədəyönlü şəkildə uzlaşmalıdır. İnformasiya seçimi konkret olaraq ayrı-ayrı məqalələrin deyil, mövzuların ardıcılığı və bir-birini tamamlaması onların qarşılıqlı əlaqələndirmə prinsipi baxımından əsaslandırılmalıdır. Təcrübə göstərir ki, məqalə ardıcılıqları məqsədəyönlü şəkildə bir elm sahəsinə aid edilməklə yanaşı, sahələrarası ardıcılığı da əhatə etməlidir.

Ayrı-ayrı məqalələrdə informasiya seçimi və onların qarşılıqlı əlaqəsi tipoloji sxem əsasında həyata keçirilir. Müxtəlif elm sahələri üzrə ixtisaslaşmış redaksiyalarda hər hansı bir mühüm məsələyə həsr olunan məqalənin informasiya tamlığına nail olmaq üçün o bir neçə hissəyə ayrılır və məqalələr (məsələn, dövlət haqqında olan məqalələr bəzən 15-20 müəllifin iştirakı ilə hazırlanır). Belə məqalələr bəzən onlarla bölmədən ibarət olur.

Hər hansı bir məqalədəki informasiya təkcə aid edildiyi bölmədəki şərhə ilə hüdudlanmır, digər bölmələrdə də öz təsdiqini tapmalıdır; müxtəlif arqu-

mentlər əsas fikrə istinadən yazılmalıdır. Yalnız bu halda mətnin ümumi mənzərəsini və ümumi xarakteri və inkişaf perspektivini aydın görmək olar.

Mövzu ardıcılığı ilə izlənən kompleks məqalələrlə qarşılıqlı əlaqə baxımından informasiya seçimi olduqca mürəkkəb prosesdir. Bu işdə tək-tək məqalələrin deyil, bir-biri ilə əlaqəli məqalələrin quruluşca planlaşdırılması nəzərdə tutulur.

İnformasiyanın qavranılması üçün mürəkkəb mövzulu məqalələri adətən, iki hissəyə bölürlər:

- Birinci hissədə (məqalənin əvvəli) terminlərin izahı geniş oxucu kütləsini qane edəcək səviyyədə hazırlanır;

- ikinci hissədə sahə mütəxəssislərinə aid edilən hesablama, formul və s. verilir.

Mürəkkəb elmi fikir və faktları kütləvi üslubda verilməsi daha məqsəduyğun sayılır. Lakin ensiklopediya daha çox ümumi oxucu üçün nəzərdə tutulur. Ona görə də elə etmək lazım gəlir ki, ondan həm adi, həm yetkin, həm də mütəxəssis oxucu faydalana bilsin.

Ensiklopedistlər qarşısında hər hansı bir məsələ, hadisə, termin, anlayış, əşya və s. barədə məlumatların kompleks, sistemləşdirilmiş şəkildə verilməsi bir məqsəd olaraq dayanır. Bunun üçün müəyyən elmi-mövzu ardıcılığı daxilində məqalələrin bir-biri ilə üzvi bağlılığı, nəticədə bölmələrin əlaqəliliyini təmin etməlidir.

Nəticə. Ensiklopediyaların quruluşu, həsr olunduğu mövzu, oxucu dairəsi, onların yaş xüsusiyyətləri və bilik dərəcələri ilə bağlı məsələdir. Bütün bunlar nəşrin ümumi strukturunu, mövzuların təqvimini, nəşrin formatını, səhifələrin texniki tərtibini müəyyənləşdirən amillərdəndir. Ensiklopediyanın quruluşu, eyni zamanda onun həcmi ilə bağlıdır. Ensiklopediyaların həcmi, cildlərin sayı onun xarakterini, kitab janrını müəyyən edən amillərdən biridir. Həcminə görə ensiklopediyalar stolüstü, kiçik və böyük ensiklopediyalara ayrılır. Cild sayı nəşrin xarakterinə və adına da təsir edir. Belə ki, əlifba sistemi ilə hazırlanan bir və iki cildlik ensiklopediyalardır. Adətən, ensiklopedik lüğət adlandırılır.

Elmi biliklər sahəsindəki inkişaf ensiklopediyaların həcmi getdikcə artırıb maksimal həddə çatdırmalı idi. XX əsrin ortalarına doğru yaranan zidd əhəmətlər buna mane oldu. Bu əhəməni yaradan səbəblərdən biri digər növ elmi-sorğu ədəbiyyatının (əsasən sahə ensiklopediyalarının və terminoloji lüğətlər) meydana çıxması idi ki, bunun nəticəsində bir çox dar ixtisas termini universal ensiklopediyanın tərkibindən çıxarılır və onlar termin yükündən qismən azad edilir. Başqa bir səbəb oxucu auditoriyasının tələblərinə uyğunlaşdırılmış ümumi qanunauyğunluğa əsaslanır. Digər səbəb isə müasir poliqrafiya sahəsində meydana gələn texniki imkanlardır.

Ensiklopediyaların özü kitab kompozisiyası baxımından mürəkkəb struktura malikdir. Həmin struktur oxucu təyinatına əsaslanan mürəkkəb

xarakter ilə səciyyələnilir. Məsələn, xüsusi şrifflər seçməklə səhifə tutumunu nəzərə qaracağı dəfədə artırmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Кондаков Н.И. Логические словарь. Москва: «Наука», 1971, 656 с.
2. Методические указания. –М: изд. «Советская энциклопедия», 1969, 302 стр.
3. Сикорский Н.М. Теория т практика редакитрования. -2-у изд. испр. и доп. М.: Высшая школа 1980. 328 с.
4. Соловьев В.И.Подготовка и редактирование информационных изданий. М.: МПИ, 1986, 71 с.
5. Шмускис Ю.Е. “Советские энциклопедии”. М.: 1975, 192 стр.
6. Шурыгина И.Л. Научная литература. В книге «Редактирование отдельных видов литературы». Гл.4, (стр. 92-123) -М.: изд. «Книга». 1987, 400 стр.
7. Эльяшевич Д.А. Теория и типология книжных связей: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. М., 1986, 15 с.

*Мəqalə “Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının
”nın 27 noyabr 2018-ci il tarixli 02saylı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

AZƏRBAYCAN TURİZM VƏ MENECMENT UNIVERSİTETİNİN KİTABXANA-İNFORMASIYA RESURSLARININ İNKİŞAFI, FORMALAŞMASI VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Hacı Qasımlı

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının magistrantı
Bakı, BDU, Azərbaycan, haci_qasimli@list.ru*

Развитие, формирование и современное состояние библиотечно-информационных ресурсов Азербайджанского университета туризма и менеджмента

В статье комментируются причины создания библиотечных информационных ресурсов, а также процесс формирования и модернизации информационных ресурсов на основе опыта конкретной библиотеки

Development, formation and current state of library and information resources of Azerbaijan Tourism and Management University

The article comments reasons for creating library and information resources, as well as the process of formation and modernization of information resources based on the experience of a particular library.

Açarsözlər: *resurs, kitabxana-informasiya resursu, informasiyalaşdırılma, electron kitabxana, elektron kataloq*

Ключевые слова: *ресурс, библиотечный информационный ресурс, информатизация, электронная библиотека, электронный каталог*

Keywords: *resource, library information resource, informatization, electronic library, electronic catalog*

Giriş: Müasir kitabxanalar ən güclü informasiya potensialına malik olmaqla bütün sənəd müəssisələrindən fərqlənir. Kitabxana fondları arxiv, muzey, normativ-texniki informasiya orqanlarından fərqli olaraq, aktiv və müasir informasiya sənədlərini qoruyub saxlayır və tələbatçılara fəal xidmət göstərir. Həmçinin, sosial baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana fondları həm bütövlükdə, həm də ayrı-ayrı oxucuların informasiyaya olan tələbatları üçün əsas mənbələrdən biri hesab edilir. Məhz oxucuların kitabxanaya olan münasibətləri də fondun tərkibindən və onun fəal təbliğindən asılıdır. Qeyd edək ki, resurs anlayışı əsas, bünövrə, maddi mənbə mənasını verir. İlk vaxtlar qədim kitabxanalarda (Assuriya, İsgəndəriyyə) fond termini əvəzinə “kitab saxlayıcı” sözü işlədilir. Müxtəlif elm sahələrinə aid olan ümumi sənəd kütləsinin kompleks şəkildə təşkilində, onların istifadə qaydasında, sistemli şəkildə düzülüşündə kitabxana-informasiya resurslarının təhlil edilməsi mühüm faktorlardan biridir. Kitabxana informasiya resursları cəmiyyətin informasiya potensialını təşkil edən, cəmiyyətin intellektual səviyyəsini müəyyən edən strateji mənbə rolunu oynayır. Həmçinin, kitabxana informasiya resursları təkcə ümumi mədəniyyət labirintinin yox, həm də bu labirində naviqasiyanın

rəmzidir. Yəni, kitabxana-informasiya resursları adı sənədlərin “anbarı” hesab edilə bilməz. O, biliklər cəmiyyətinin informasiyalaşdırılması prosesini həyata keçirən, müxtəlif elm sahələrinə dair sənəd-informasiya resurslarını əks edən mühüm sosial institut hesab edilir. Kitabxana fondu termini kitabxananın əsas, ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilir. Kitabxana-informasiya resurslarının formalaşması olduqca mürəkkəb, sosial sahədə baş verən hadisələrlə əlaqədar, müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tələbi ilə daim yeniləşən müasir bir proses hesab edilir. Məhz “kitab saxlayıcı” termininin müasir forması olan resurs anlayışı qısa zaman kəsiyində respublikanın müxtəlif kitabxanalarında əsas istifadə obyektinə çevrilmişdir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlarda müəyyən olunmuşdur ki, kitabxana fondu ərazi baxımından bütün növdən və tiptən olan kitabxanaların ən çox sahəsini tutur. Təxmini hesablamalara görə, kitabxana binalarında sahənin 35-40%-i təkcə fondun payına düşür [6, S. 13-18].

Məsələnin qoyuluşu: Kitabxana informasiya resursları formalaşarkən elmin, texnikanın, iqtisadiyyatın və əsas da kitabxanaların son tədqiqat nailiyyətləri təhlil edilməli, bəşəriyyətin əldə etdiyi ümumi təcrübə biliklərin toplanması kompleks şəkildə nəzərə alınmalıdır. Həmçinin kitabxanalarda müxtəlif məzmunlu sənədlər əks olunan zaman doğma xalqın tarixinə, soykökünə, mədəniyyətinə, ümumi informasiyanın toplanmasına xüsusi önəm verilməlidir. Kitabxana informasiya resurslarının əsas tərkib hissəsini “kitabxana kataloqları” təşkil edir. Tarixi məlumatlara görə “Kataloq” yunan dilindən tərcümədə “siyahı” mənası kəsb edərək, kataloq kitabxanada mövcud olan müxtəlif növ sənədlərin tərkibini, müəyyən qaydalar əsasında tərtib edilən sənədlərin ümumi qısa axtarışını əks etdirir, informasiya resurslarının formalaşmasında məlumatlılıq, davamlılıq, planlılıq və sistemlilik prinsipini yerinə yetirir. Kitabxana informasiya resurslarının ümumi şəkildə öyrənilməsi bilavasitə kitabxanaların daxili iş prosesi vasitəsilə həyata keçirilir. Respublikada təhsil sahəsi üzrə mövcud olan və inkişaf etməkdə olan kitabxanalardan biri də Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin “Kitabxana informasiya mərkəzi” hesab edilir. Ənənəvi formada oxuculara informasiya xidmətinin göstərilməsi prosesi bu mərkəzdə 2007-ci il tarixindən fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Kitabxana informasiya mərkəzi əsasən öz fondunu zənginləşdirərək aşağıdakı müəssisələrdən kitablar almaqla kitabxana fondlarını genişləndirir:

- Azərbaycan Respublikasının Heydər Əliyev fondu;
- Azərbaycan Respublikasının Turizm Agentliyi;
- M. F. Axundov adına Milli Kitabxana;
- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası (AMEA MEK);
- Avstriyanın tətbiqi elmlər Universiteti kitabxanası;
- Türkiyə Respublikasının Boğaziçi Universiteti kitabxanası;

-Bakı Turizm və Ekskursiya şurası və s. müəssisələrlə yanaşı, elm xadimləri, müəlliflər və ayrı-ayrı oxucular tərəfindən hədiyyə edilən vəsaitlər hesabına kitabxananın sənəd-informasiya resursları xeyli zənginləşmişdir [7].

Kitabxana-informasiya mərkəzində hal-hazırda 13772 adda kitab, 1922 adda kitabça, müxtəlif ölkələr haqqında 197 adda xəritə, 600-dən çox audio və video materiallar öz əksini tapmışdır [7].

Kitabxana-informasiya mərkəzi öz fəaliyyətini aşağıdakı istiqamətdə həyata keçirir:

- Kitabxana işinin aktual texnoloji inkişafı və müasir ixtisas sahəsinə dair tədris ədəbiyyatları ilə zənginləşdirilməsi;

- oxucu-kitabxana-informasiya əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi;

- kitabxananın bütün fəaliyyət istiqamətlərinin elmi əsaslar üzərində təşkilivə s.

Məsələnin izahı: Kitabxana fondlarında sənəd resurslarının istifadəsində oxucuların say kontingenti mühüm rol oynayır. 2017-ci ildə oxucuların say tərkibinə nəzərə salsaq qeyd edə bilərik ki, kitabxana informasiya mərkəzinin 1788 oxucusu vardır[2].

2018-ci ilin əvvəlində kitabxanaya 1730 adda kitab daxil olmuş, kitablar inventarlaşdırılmış və elm sahələrinə uyğun olaraq kitabxanada yerləşdirilmişdir. Inventarlaşdırılmış kitablardan 274-ü Azərbaycan Respublikası Turizm Agentliyi tərəfindən, müəlliflər, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən hədiyyə olunmuş. 11 adda 35 ədəd kitab tədris prosesində lazımlı olduğu üçün mağazadan alınmış, 29 adda 31 ədəd xaricdə nəşr olunmuş (PEARSON) kitab Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin BMT-nin İnkişaf Proqramı Azərbaycan nümayəndəliyi ilə birgə həyata keçirdikləri “ATMU-nun bacarıqlarının inkişafı” layihəsi çərçivəsində alınmışdır. Universitet tərəfindən nəşr olunmuş 510 ədəd dərs vəsaiti, 81 ədəd monoqrafiya, 72 ədəd metodiki vəsait, 637 ədəd dərslik, 29 ədəd lüğət və 61 ədəd kitabça kitabxanaya daxil olmuşdur [3].

Respublikada kitabxana informasiya resurslarının əsas vəzifəsi sənədlərin təlükəsiz və ümumi məzmununun əks olunmasına xidmət edən elektron kataloq sisteminin yaradılması prosesi hesab edilir. Elektron kataloq vasitəsilə sənəd nümunəsini daha geniş əlamətlər üzrə axtarmaq mümkündür. Oxucu öz sorğusunu tam müəyyən etmədikdə belə (konkret müəllif, sərəlvhə üzrə axtarış apara bilməyəcəyini təsbit etdikdə) elektron kataloqa “açar sözlər” daxil etməklə heç bir “informasiya itkisi” olmadan lazımı ədəbiyyatla təmin olunur [4, s. 28].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 6 oktyabr tarixli 3072 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında Kitabxana-Informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramında və Kitabxana işi haqqında qanunda nəzərdə tutulan elektron kataloq və elektron kitabxanaların yaradılması işinin təmin edilməsi, onların müasir standartlar səviyyəsinə çatdırılması məqsədilə elektron kitabxananın yaradılması və

turizm sahəsində elektron kitabxananın yaradılması sahəsində ilkin işlər görülür, elektron kitablar yığılır və müəllif hüquqlarının qorunması məsləsi üzrə təcrübələr araşdırılır[1].

Həmçinin tələbələrə lazım olan yeni kitabların siyahılarının mütəmadi olaraq hazırlanması, tələbələrə kitabxana-informasiya mərkəzindən istifadə qaydaları və kitabxanada olan elektron resurslardan istifadə ilə bağlı müraciətlərinin cavablandırılması həyata keçirilir. 2018-ci ilin birinci rübü üçün kitabxana 10 adda qəzet və 3 adda jurnala abunə yazılmışdır [3].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kitabxana İşləri” haqqında Sərəncamına və bu sahədə həyata keçirilən Dövlət Proqramlarına əsasən Kitabxana fondlarının müasir komplektləşdirmə mexanizminin yaradılması, inkişafı və müasir informasiya daşıyıcıları ilə təmin edilməsi məqsədilə 2009-cu ili kitabxanaların avtomatlaşdırılması ili elan edilmişdir. Bunu nəzərə alaraq 2009-cu ildə Universitetin kitabxanası Mərkəzi Kitabxananın elektron proqramına qoşulmuş və bu proqramın effektivliyinin az olduğunu nəzərə alaraq, 2013-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi (Turizm Agentliyi) tərəfindən alınmış İRBİS 64 elektron informasiya sistemindən istifadə edir. İRBİS 64 elektron sistemi hər ilin iyul-avqust ayında yenilənir. Bu proqramın işlənməsinə nəzarət kitabxana ilə yanaşı Azərbaycan Turizm Agentliyinin “Kitab dövriyyəsi” sektoru tərəfindən həyata keçirilir. “İRBİS-64” Kitabxanaların avtomatlaşdırılması sisteminin ən çox istifadə edilən əməliyyatlar sistemi əsasında qurulması imkanı, kitabxana-bibliografiya proseslərinin bütün detallarını əhatə etməsi, iş prosesinin davamlılığı, korporativ şəbəkələrlə əlaqəli işləmək imkanı, Web texnologiyaları dəstəkləməsi və s. müsbət iş xüsusiyyətləri əsas götürülmüşdür. Kitabxananın elektron kataloqunda ixtisas sahəsi üzrə milli və xarici dildə olan nəşrlər öz əksini tapır. Elektron kitabxana informasiya portalında: elektron informasiyaları əldə edilməsi və elektron kommunikasiya mexanizmlərinə malik olma, məlumatların düzgün əks olunması, prinsip etibarilə yeni elektron informasiyanın yaradılması və s. proseslər mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2005-ci il 30 sentyabr tarixində imzalanan və həmin andan qüvvəyə minən “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu hər bir vətəndaşın məlumat əldə etmək hüququnun demokratik hüquqi dövlətin prinsipləri əsasında reallaşdırılmasını tənzimləyərək, internet resurslarının yaradılması prinsipi əsas götürülməklə, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti həmin qanunun müddəalarına əməl etməklə <http://atmu.edu.az/index.php> ünvanında üç dildə (Azərbaycan, ingilis, rus) internet səhifəsini yaratmışdır.

Hər bir kitabxana oxucusu daha ətraflı “http://217.64.18.66/cgi-bin/irbis64r_13/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=F&I21DBN=ATI&P21DBN=ATI” linkinə daxil olmaqla, qeydiyyatdan keçərək, öz ad soyadını və parolu qeyd etməklə asanlıqla elektron kataloqdan istifadə imkanı əldə edir (Bax: Şəkil-1).

Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin Kitabxana İnformasiya mərkəzinin elektron kataloqunun sərlövhəsi

The screenshot shows the 'Kitablar - standartный поиск' (Books - standard search) page. It features a search bar with the text 'Ключевые слова (полнотекстовый поиск)' and a 'Поиск' button. Below the search bar, there is a section for 'Поступления за 2018 год' (Arrivals for 2018) with a calendar grid showing months from December to January. A link for 'Правила составления запроса при поиске?' (Search query rules) is provided. A note explains that the search is based on keywords and that the results are sorted by relevance. The interface includes a navigation menu on the left with 'База данных', 'Книжки', 'Газет', and 'Журналы' options, and an 'Авторизация' (Authorization) section on the right with fields for 'Фамилия', 'Имя', and 'Пароль'.

(Şəkil-1)

Şəkildən görüldüyü kimi yuxarı sol küncdə çoxaspektli dil prinsipi əsas götürülərək əməliyyatı Azərbaycan, ingilis və rus dilində seçmək imkanı, həmçinin verilənlər bazası bölməsində kitablar, qəzetlər və jurnallar siyahısı əks olunmuşdur. Şəkildən görüldüyü kimi sənədlərin axtarışı standart, geniş, peşəkar, bölünmüş, lüğət üzrə, QRNT, Universal Onluq Təsnifat (UOT), Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı (KBT) üzrə müxtəlif üsullardan istifadə etmək olar.

Nümunə olaraq qeyd edək ki, geniş və standart axtarış forması seçilərkən aşağıda gördüyümüz sərlövhələr əks olunacaqdır. (Şəkil-2, 3)

Geniş axtarış forması

The screenshot shows the 'Kitablar - расширенный поиск' (Books - advanced search) page. It features a search bar with the text 'Аçar sözlər:' and a 'Поиск' button. Below the search bar, there is a section for 'Расширенный поиск' with various search criteria: 'в' (in) with a dropdown menu, 'мәntiq:' (logic) with a dropdown menu, 'Аxtarış tematikası:' (search topic) with a dropdown menu, 'Müəllif:' (author) with a text input field, 'Nəşrin növü:' (edition type) with a dropdown menu, 'SSN/ISBN:' with a text input field, 'Nəşr ili:' (year of publication) with two text input fields, and 'Nümayiş formatı:' (display format) with a dropdown menu. A link for 'Следующие уточняющие поисковые элементы объединяются логикой "И"' (Next refining search elements are combined with logic "AND") is provided. A checkbox for 'Наличие полного текста:' (presence of full text) is also present. The interface includes a navigation menu on the left and an 'Авторизация' (Authorization) section on the right.

(Şəkil 2)

Standart axtarış forması

Kitablar- standart axtarış

Axtarış sahəsi

Açar sözlər (полнотекстовый поиск)

Axtar

Daxil olanlar: 2018 il

2018		
Dekabr	Noyabr	Oktyabr
Sentyabr	Avqust	İyul
İyun	May	Aprel
Mart	Fevral	Yanvar

[Axtarış zamanı sorğunu tərtib etmə qaydaları ?](#)

(Şəkil 3)

Yuxarıda qeyd edilən şəkillərdən görüldüyü kimi hər hansı bir ədəbiyyatın sifarişi axtarışa daxil olaraq asanlıqla həyata keçirilir və oxucular vahid məkan və zaman anlayışı olmadan istifadə etmək imkanına malikdirlər. Ümumilikdə elektronlaşdırma prosesin tətbiqi informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin sənəd-informasiya potensialının təhlükəsiz inkişafına zəmin yaradır. Görkəmli rus alimi A.İ.Rakitova görə informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xarakteristikasına aşağıdakılar aid edilir:

- Hər bir insan, hər bir təşkilat üçün informasiyanın ümumaçıq olması;
- İnformasiyanın ümumaçıqlığının real təminatı. İlk növbədə texniki informasiyanın, informasiya texnologiyasının müasir səviyyəyə uyğun təşkili və s [12].

2018-ci ilin əvvəllərinə dair hesabatlarda olan məlumata əsasən 5032 adda olan kitabdan 3005 adda kitab elektron kataloqa salınmışdır. Kitabxananın elektronlaşdırılması oxucuların məlumatları daha da tez əldə etməsinə və bu sahədə olan işin effektivliyinin artırılmasına kömək göstərir. Kitabxananın birinci korpusunda 8 ədəd, ikinci korpusunda 2 ədəd kompyüter tələbələrin istifadəsinə verilmişdir. Dil mərkəzində yerləşən audio video məlumatların istifadəsi üçün 2 ədəd kompyüter və maqnitafonlar mövcuddur.

Nəticə: Qeyd edək ki, gənc mütəxəssislərin, peşə-ixtisas sahəsi üzrə təhsil alan tələbələrin elmi dünyagörüşünün və intellektual səviyyəsinin formalaşmasında Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin “Kitabxana İnformasiya mərkəzi” mühüm rol oynayır. Son zamanlar mərkəzin elektron resurslardan istifadə imkanları genişləndirilərək, müasir prinsiplərə cavab verən avtomatlaşdırılmış informasiya resurs mərkəzinə çevrilmişdir. Kitabxananın kompleksləşdirilməsinin müasir vəziyyəti, modernləşdirilməsi, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə əsaslı şəkildə təmin edilməsi ümu-

milikdə Respublikanın kitabxana-informasiya resurs kompleksinin bariz nümunəsi hesab edilir. Həmçinin kitabxananın komplektləşdirilməsi müasir tələblərə cavab verən səviyyədə həyata keçirilir, çap məhsullarının elektron versiyaları hazırlanır və elektron kataloqda yerləşdirilir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət proqramı»nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: 6 oktyabr 2008-ci il // Azərbaycan.- 2008.- 6 oktyabr.
2. Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin “Kitabxana-informasiya mərkəzinin” 2017-ci ilə dair hesabatı.
3. Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin “Kitabxana-informasiya mərkəzinin” 2018-ci ilə dair hesabatı.
4. Cəfərov C. Kitabxana-informasiya xidmətində electron kataloq.-Bakı: Proqress, 2012.-224 s.
5. İsmayılov X.İ. Kitabxana-İnformasiya texnologiyaları: (Dərs vəsaiti).-B.: Nurlar, 2009.-312 s.
6. İsmayılov X. İ Müasir Kitabxana fondlarının yaradılması və inkişafının bəzi məsələləri// Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.– 2016, - №2. – S. 13-18.

Rus dilində

7. Библиотечное дело: Терминологический словарь.- М.: Книга, 1986.
8. Жданова Т.А. Проблематика научных исследований в области формирования фондов библиотек: некоторые акценты // Научные и технические библиотеки 1999. № 6. С. 3—14
9. Пилко И.С. Формирование библиотечного фонда: о терминологии и технологии // Научные и технические библиотеки 1997. № 10. С. 16-25.
10. Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд: Учебник для библиотечного факультета ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов. М.: Кн. палата, 1991. 271 с.
11. Столяров Ю.Н. Столетие библиотечного фондирования//Научные и технические библиотеки .- 2001.- №6.- С 16-46

İnternet resursu

12. <http://atmu.edu.az/index.php>.

Мəqalə “Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası”nın 07 dekabr2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.

KİTABXANAÇILIQ PEŞƏSİNƏ VERİLƏN İNNOVATİV TƏLƏBLƏR

Aygün Şahavətova

Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının doktorantı

Инновационные требования предъявляемые профессии библиотекаря

В статье рассматривается эффективное функционирование профессии библиотекаря, требования их профессионализму, знаниям и навыкам.

Оценка уровня профессионализма библиотечарей, в свою очередь, зависит от точных требований и наличия технологических инструкций.

Информация определяет требования и правила процессов библиотеки которые производятся типы продуктов и услуг. Он анализирует теоретические, методологические знания и практический опыт; определение требований, правил и рекомендаций; их многократное использование для решения реальных и потенциальных проблем.

Innovative requirements for the librarianship profession

In this article argue on the effective functioning of the librarian's profession need for requirements and rules. The theoretical expertises which in its own right, is reflected on the technical requirements of the librarianship profession. The information defines the requirements for the documentation of the processes that products and services. This analyzes theoretical, methodological and practical experience; defining requirements, rules and recommendations; the use of multiple and realistic problems for real and solving problems.

Açar sözlər: *Kitabxanaçılıq peşəsi, professioqramma, psixoqramma, innovasiya*

Ключевые слова: *Профессии библиотекаря, профессиограмма, психограмма, инновация*

Keywords: *Librarianship profession, professionogram, psychogram, innovation*

Giriş. Respublikamız çoxsahəli təsərrüfat sistemini elmi cəhətdən idarə etməyi bacaran kifayət qədər kadr potensialına malikdir. Çünki hazırda istehsalatın müxtəlif sahələri üzrə ixtisaslı kadrlar hazırlayan kifayət qədər ali və orta ixtisas məktəbləri fəaliyyət göstərir. Öz peşəsi üzrə xüsusi biliklərə müraciət etmək bütün tip istifadəçilər üçün xarakterik xüsusiyyətdir. Mütəxəssislər müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşır, elmi və peşə biliklərini təkmilləşdirir, günün tələbləri səviyyəsində qurur.

Məsələnin qoyuluşu. İşin əsas məqsədi kitabxanaçılıq-informasiya sahəsinin inkişaf etdirilməsi, dövrün tələblərinə cavab verən kitabxana xidmətlərinin təşkilini həyata keçirmək istifadə olunan kitabxanaçılıq əməyindən istifadəni ön plana çıxarmaq, bu peşənin vacibliyini vurğulamaqdan ibarətdir. Təbiidir ki, kitabxana fəaliyyətinin effektiv və səmərəli olması üçün əməyin bölgüsü düzgün aparılmalı, əsas üstünlük işçilərin peşəkarlığına, biliyinə, bacarığına, təcrübəsinə verilməlidir.

Məsələnin izahı. Əməkdaşların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, onlar tərəfindən texnoloji intizamın gözlənilməsi göstəricilərinin qiymətləndirilməsi də öz növbəsində kitabxana proseslərinin kifayət qədər normallaşdırma səviyyəsinə

yəsindən, dəqiq tələblər və texnoloji təlimatların mövcudluğundan asılıdır. Buradan da kitabxana fəaliyyətinin struktur xarakteristikasını reqlamentləşdirən informasiyanın əhəmiyyəti müəyyən edilir. Bu informasiya kitabxana proseslərinin normalarını, tələblərini, qaydalarını və ardıcılığını təyin edir, istehsal olunan məhsulların və xidmətlərin nümunələrini və etalonlarını müəyyənləşdirir. Kitabxanada tələb olunan çeşid, kəmiyyət və keyfiyyətdə informasiya məhsulları və xidmətlərinin istehsalı üçün vacib olan informasiyanın yaradılması, təşkili və istifadəsi kitabxana texnologiyasının normativ-metodik təminatının mahiyyətini təşkil edir. O, nəzəri, metodik biliyin və praktiki təcrübənin təhlilini; tələb, qayda və tövsiyələrin müəyyənləşdirilməsi; real və potensial məsələlərin həlli üçün onların dəfələrlə istifadəsini nəzərdə tutur.

Nəhayət, kitabxana fəaliyyəti strukturunun yekunlaşdırıcı komponenti, onun nəticəsi olan müxtəlif məzmunlu və təyinatlı informasiya məhsulları və xidmətləridir. Məhz bu komponent kitabxananın servis sistemi kimi fəaliyyətinin mənasıdır.

Müasir mərhələdə son dərəcə mürəkkəbləşmiş olan kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin idarə edilməsi kitabxana işçisində geniş ictimai-siyasi görüş dairəsinin formalaşmasını, onların kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaya dair dərin həm nəzəri, həm də praktiki biliklərlə silahlanmasını tələb edir. Kitabxana işinə aid meydana gəlmiş müasir ənənə və meyillərə, qabaqcıl iş təcrübəsinə hərtərəfli və dərindən ziyələnmək hər bir kitabxana işçisinin borcu və vəzifəsidir (5, s.316).

Professioqramma – fəaliyyəti və onun təşkilatdakı yerini təqdim edən sənəddir. O sənəd ki, irəli sürülmüş təşkilati məqsədlərin nəzərə alınması üçün tərtib olunmuş profesional fəaliyyətin kompleks təsviridir (məsələn, sənət seçimi, ixtisasın təlimi və yüksəldilməsi sisteminin işlənilib hazırlanması, texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılması). O, peşəkar fəaliyyətin məzmununun analizi nəticəsində yaranır və özündə ixtisasın (peşənin) insanda təlqin etdiyi ümumi məcmusunu birləşdirir. İxtisasların professioqramını tərtib etmək, hər kəsin psixofizioloji və şəxsi xarakteristikasını müəyyənləşdirmək və s. bu qəbildən olan digər problemlərin öyrənilməsinin çətinliyi, habelə, kitabxana əməkdaşlarının seçim prosesindən təcrid olunması peşə seçimini daha da çətinləşdirir. Qarşılıqlı vəhdətdə olan və biri-birini tamamlayan bu mürəkkəb və dinamik məsələləri həll etmək üçün müşahidə və eksperimentlər aparılmalı, diaqnozlaşdırma, və proqnozlaşdırma həyata keçirilməlidir.

Bu məqsədlə, peşə fəaliyyəti və onun müxtəlif istiqamətlərdə təşkili ilə bağlı material toplanır, təsvir olunur, təhlil edilir və sistemləşdirilir ki, bu da professioqramlaşdırma hesab olunur. Sonra bu əsasda konkret peşənin professioqramı (texniki, texnoloji, psixoloji, psixofizioloji xarakteristikalar) və psixogramı (konkret peşənin aktualaşdırılması üçün zəruri olan keyfiyyətlərin, psixoloji və psixofizioloji göstəricilərin xarakteristikasından ibarət “peşə portreti”) tərtib edilir. Professioqrafiya metodunun əhəmiyyəti bundadır ki, o şəxsiyyətin peşə-ixtisas keyfiyyətlərini modelləşdirməyə və onların inkişaf prioritetlərini proqnozlaşdırmağa imkan verir (2, s. 420).

Əgər insan özünün fərdi keyfiyyətlərinə əsaslanan ixtisasa sahib olmaq istəyirsə, bu zaman ona peşənin (ixtisasın) psixoloji sferasını dərinlən öyrənən biliklər lazımdır. İxtisas və peşə seçimi zamanı aşağıda adları çəkilən psixoloji xarakteristikaları özündə birləşdirən fəaliyyət istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmaq lazımdır:

1. Düşünmə qabiliyyəti;
2. Fərdi keyfiyyətlər;
3. Ətraf mühitlə əlaqəyə girmək bacarığı.

Hər bir professioqramma aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

- İxtisasın təsnifat kartoçkası;
- Peşəkar fəaliyyətin uğurla yerinə yetirilməsi səviyyəsi (qabiliyyət, şəxsi keyfiyyətlər, maraqlar və s.);
- Effektiv peşəkarlıq qabiliyyətinin səviyyəsi;
- İxtisas tarixi;
- Peşəkar biliklərin tətbiqi sahələri;
- İnsanda onun şəxsi keyfiyyətləri ilə uyğunluq təşkil edən müxtəlif peşələr;

- Bu peşəni tədris edən təhsil müəssisələri (7, s.8).

Kitabxanaçı kitabxanada işləyən və oxuculara xidmət göstərən şəxsdir. Bu tərif hamı və hər kəs üçün qəbul edilən anlamdır. Lakin hazırda həyatımızın bütün sferasını əhatə edən elektron hesablama maşınları və kompüter texnologiyası kitabxanaçını yalnız kitab xidməti göstərmək kimi dar fəaliyyət çərçivəsində qoymur. Belə zənn etmək olar ki, kitabxanaçı təhsil aldığı müddət ərzində ixtisas bilikləri ilə yanaşı, qeyri-ixtissasahələrinə dair biliklərə də yiyələnir. Birinci növbədə bunu bilmək və müəyyənləşdirmək lazımdır: bu ixtisas ümumilikdə nəyə lazımdır? Kompüter və internet hazırda bütün dünya üzrə sərhədsiz informasiya axtarışı imkanı yaradır. İstəyimizə uyğun olaraq, bu imkanlardan yararlanıb ən qədim salnamələr haqqında məlumat ala bilərik. Amma hamı bu fikirlə razı olmaz ki, ən son model monitordan informasiya oxumaq ən pis vəziyyətdə olan kitabdan məlumat almaqdan yaxşı deyil. Amma bütün kitabları da əldə etmək mümkün deyil. Beləliklə, kitabxana yarandığı gündən bu günə kimi bizə informasiya-axtəriş sahəsində hər cür xidmətgöstərir.

Kitabxanaçı isə bu prosesin tez və dəqiq parametrləri üzrə yerinə yetirilməsinə kömək göstərən əsas faktdır. Baş verməkdə olan bu inkişaf onu deməyə imkan verir ki, gələcəkdə bütün bu informasiya axtarıları dövrün ən müasir tələblərinə uyğun kompüterlərlə həyata keçiriləcək. Bütün bu inkişafın önündə insan faktoru dayanır. Sadəcə olaraq kitabxanaçı peşəsinə verilən tələblər daha da təkmilləşəcəkdir. Bir misal ətrafında bu fikri təsdiqləmək mümkündür. Bir kitabı kompüterdən və kitabxanaçıdan sifariş edək. Kompüterlə bu kitab haqqında müzakirə aparmaq mümkün deyil. Amma kitabxanaçı ilə həmin kitab haqqında əhəmiyyətli müzakirə aparmaq mümkündür. Ancaq kitabxanaçının üzərinə düşən iş ənənəvi əməliyyatlarla məhdudlaşmır. Çox vaxt bu peşə muzey işi ilə, diyarşünaslıq işləri ilə bağlı olmuşdur. Məhz buna görə də bu peşəyə olan diqqət və qayğı artırılmış, ilk kitabxanaçı kurslarından ali kitabxanaçılıq təhsili-

nə qədər dinamik inkişaf yolu keçmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, respublika miqyaslı iri kitabxanalarda işləyən kitabxanaçıların digər kiçik rayon kitabxanalarında işləyən kitabxanaçılarla bir çox səviyyə fərqi vardır. Təbiidir ki, Milli Kitabxana müasir kompüter kitabxanası və avadanlığı ilə təchiz olunmuşdur (elektron kataloq, verilənlər bazası və s.). Bu texnikalarla işləyən mütəxəssislərin keyfiyyət göstəriciləri də yüksək olmalıdır. Əmək şəraiti isə kitabxanaçı peşəsinə aşağıdakıları düzgün həyata keçirməyi tələb edir:

- a) iş yerinin düzgün təşkili, inventarların düzgün yerləşdirilməsi;
- b) kitab saxlayıcıların və fondların düzgün qurulması;
- c) müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi üçün binanın maddi-texniki bazasının düzgün təşkil olunması.

Buraya kitabxana zallarının düzgün seçilməsi, binadaxili texniki avadanlıqların daim işlək vəziyyətdə olması, binanın düzgün işıqlandırılması, havalandırılması, istirahət guşəsi, bufetin olması və s. aiddir.

Psixogramma - profesional əhəmiyyətli nəticənin əldə olunması prosesində kitabxanaçının fəaliyyətinin effektivliyinə təsir göstərən onun psixoloji profesional vacib keyfiyyətlərinin siyahısıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, psixogrammanın tərtib edilməsi, heç də kitabxanaçının “psixoloji vəziyyətinin” yeganə mümkün tərtibatı demək deyil. Tez-tez belə hallar da olur ki, müxtəlif fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərə malik kitabxana işçiləri işdə eyni yüksək nəticəni nümayiş etdirirlər.

Psixogramma: kitabxanaçının vacib fiziki keyfiyyətləri aşağıdakılardır:

2. Yaxşı yaddaş – ümumi oxu zallarında kataloqlarda sənədlərin necə yerləşdirilməsini yadda saxlamaq;

3. Güclü mütaliə qabiliyyəti – bu qabiliyyət kitabxanaçının çoxlu miqdarda kitabın məzmunu haqqında məlumatlı olmasına imkan yaradır;

4. Görmə qabiliyyətinin yüksək olması;

5. Güclü düşünmə və analiz qabiliyyəti – daxil olan informasiya haqqında tez, düzgün qərar vermək (6, s. 121).

Vacib şəxsi keyfiyyətlərə bunlar daxildir:

- Müəyyən bir iş ətrafında qısa müddətdə fikrini cəmləşdirməyi bacarmalıdır;

- Tez yazıb çap etmək bacarığı (müasir texniki avadanlıqlardan istifadə);

- Uzun sürən fiziki və emosional yüklənmələrə dözmək bacarığı;

- Bütün tip oxuculara eyni səviyyədə xidmət etmək bacarığı;

- Estetik gözəllik bacarığı;

- İntellektual səviyyənin yüksək olması.

Nəticə. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, professional fəaliyyətin müxtəlif effektiv fərdi üslubunu təsvir və analiz etmək daha doğru olardı. Kitabxanaçılıq fəaliyyətinin analizinin nəticələri meyarların formalaşdırılmasına imkan verir ki, bu da son nəticədə aşağıdakı hallar üçün istifadə oluna bilər:

- professional psixoloji seçimin prosedurlarının hazırlanması;

- adaptasiya (uyğunlaşma) proqramının yaradılması;

- kitabxanaçıların təlimi və inkişafı;

- işçi heyətin maddi vəziyyətinin stimullaşdırılması və attestasiya sisteminin formalaşdırılması.

Qeyd edək ki, sadalanan prosedurlar kitabxanaçılar arasında sağlam rəqabət şəraitində çalışarkən onların çətin professional fəaliyyətini həyata keçirən vəziyyətlər də xüsusilə vacibdir. Psixoloji yoxlamanın texnologiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi ilə psixoloji qiymətləndirmə meyarları altında metodikalar toplanmış, eksperimentlərin alqoritmi və nəticələrin təfsiri hazırlanmışdır.

Kitabxanaçılıq sahəsində çalışanların professional fəaliyyət qabiliyyətinin, meylinin psixoloji göstəricilərinin öyrənilməsinə və ölçülməsinə yönəlmiş metodikalar müəyyən tələblərə uyğun gəlməlidir. Belə ki,

- qısa müddət ərzində diaqnostik əhəmiyyət kəsb edən informasiyaları toplamağa imkan verilməli;

- ümumiyyətlə, təkcə insan haqqında deyil, onun konkret psixoloji keyfiyyətləri barədə informasiyanın təqdim olunmalı;

- psixoloji testdən keçən şəxslərin kəmiyyət və keyfiyyət müqayisəsini həyata keçirmək üçün toplanmış informasiyanı lazımi şəkildə təqdim etməli və inkişaf proqnozunu təhqiq etməli.

Beləliklə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, kitabxanaçılıq peşəsinin vacib cəhətlərindən biri kommunikativlik, özünüidarə, insanlara və hadisələrə diqqətli olmaq, irimiqyaslı informasiyalarla işləmək bacarığıdır. Bütün bunlar kitabxanaçıya seçdiyi peşədə düzgün işləmək üçün və cəmiyyətə yararlı olmaq üçün düzgün keyfiyyətdir.

Ədəbiyyat

1. İsmayılov X. Kitabxana menecmentinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2005.- 199 s.
2. Dadaşov F., Rüstəмова T. Ali məktəb pedaqogikası. Dərslik. Bakı: "Nurlan", 2007.-568 s.
3. Rzayev S. Kitabxana xidməti. Dərslik. Bakı: "Bakı Universiteti" Nəşriyyatı, 2009. – 337 s.
4. Xələfov A., Kazımov R., Bədəlov E. Kitabxana işçisinin məlumat kitabı. B.: Azər nəşr, 1986.- 362 s.
5. Qardaşov R. Kitabxanaçılıq təhsilinin professioqramması// Filologiya məsələləri (AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu), 2011 №12.-s. 316.
6. Подготовка информационно-библиотечных кадров XXI века: освоение новых технологий: материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Челябинск, 18-19 дек. 2002 г.). Челябинск, 2002.- 140 с.
7. Кузнецова Т.Я. Библиотечные кадры сегодня и завтра: пути решения проблемы кадров, которые «решают все» // Науч. и техн. б-ки, 2009, №3, с.7-12.

Мəqalə "Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası"nın 07 dekabr2018-ci il tarixli 04 saylı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.

KİTABXANALARIN BEYNƏLXALQ TƏHSİL SİYASƏTİ

Elnur Nəzəraliyev

*AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı
Bakı, Bakı Oksford Məktəbi, Azərbaycan,
elnur.nazaraliyev@bakuoxfordschool.net*

Образовательная Политика Школьных Библиотек

В статье рассматривался роль и образовательная политика библиотек в образовании. Отражены современные образовательные программы и образовательная деятельность библиотек, бесплатные и частные библиографические информационные базы. Целью этой статьи является исследование роли школьных библиотек в образовании, их проблемы и решении этих проблем,

Educational Policy of School Libraries

The education policy of libraries and the role of libraries were reflected in the article. At the same time educational programs and the educational functions of libraries, some free and private bibliographic information bases were researched. The aim of this article is to research the role of school libraries in education, their problems and the solving these problems.

***Açar sözlər:** məktəb kitabxanaları, beynəlxalq siyasət, beynəlxalq təhsil, təhsildə kitabxana siyasəti, beynəlxalq layihələr*

***Ключевые слова:** школьные библиотеки, международная политика, международное образование, библиотечная политика в образовании, международные проекты*

***Key Words:** school libraries, international education, international education, library policy in education, international projects*

Giriş: Bu gün müasir dünya böyük bir inqilabi prosesi yaşamaqdadır. Bu inqilab cəmiyyətin inkişafına təkan verən, onu sürətləndirən, insanların həyat şəraitini yaxşılaşdıran, intellektual səviyyəsini yüksəldən, peşə bacarığının artmasına, işinə və istirahətinə əsaslı köməkliklər göstərə bilən informasiya inqilabıdır. Bu inqilabın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin əsas vasitələrindən biri kitabxanalardır. Məhz buna görədir ki, müasir şəraitdə dövlətin kitabxana işi sahəsində siyasətinin hazırlanmasına böyük ehtiyac duyulmaqda idi. Müasir qloballaşma informasiya xidmətini regional prosesdən qlobal prosesə çevirir. Belə bir şəraitdə kitabxanaların beynəlxalq təhsil siyasəti, onların beynəlxalq layihələrdə iştirakını və səviyyəsini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Ortam məktəb kitabxanalarının bu sahədəki son illərdəki təcrübəsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məsələnin qoyuluşu: Ötən illər ərzində kitabxanaların təhsil funksiyası daha da ön plana keçmiş, kitabxanalar yalnızca “kitabın saxlandığı yer” psixoloji baryerini aşmağa müvəffəq olmuşdur. Busahədə Avropa ölkələri ilə aparılan əməkdaşlıq və kitabxanaların təhsil siyasəti, Kitabxana siyasəti (library-policy) qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa yardım etmişdir. Məktəb kitabxanaları bu işin tərkib hissəsi kimi öz rolunu müəyyənləşdirmək kimi qlobal

problemləri təhlil etmişdir. İstər dövlət məktəblərində, istərsə də özəl məktəblərdə bu proses öz rolunu irəlilətməmişdir. İşin əsas məqsədi dünya praktikasında çox böyük önəmi olan kitabxana siyasəti, onun mahiyyəti, kitabxanaların təhsildəki rolu, müasir vəziyyəti, bu sahədə qəbul olunmuş önəmli qərarlar və **“Kitabxana siyasəti”** planı işləyib hazırlanması, bəyannaməyə verilən tələblər və s. bu kimi məsələlərin təhlil olunub ortaya çıxarılmasıdır.

Məsələnin izahı: Azərbaycan milli kitabxanaşünaslıq elminin banisi, kitabxana işi tarixinin və nəzəriyyəsinin görkəmli araşdırıcısı, Əməkdar elm xadimi, professor A.A.Xələfov özünün çoxillik zəngin elmi-tədqiqatçılıq fəaliyyətinə əsaslanaraq, milli dövlətçiliyimizə və milli ideologiyamıza xidməti baxımından respublikamızın müstəqillik şəraitində mühüm vəzifələr yerinə yetirən kitabxanaların müasir elmsünaslıq üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edən əsaslandırılmış tipologiyasını yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi şəraitində ölkədə kitabxana-informasiya sahəsinin optimallaşdırılması və kompleks inkişafı sahəsində uğurlu ümumdövlət siyasəti həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan dövlətinin kitabxana-informasiya sahəsinə dair ümumdövlət siyasətində təhsil müəssisələrinin kitabxanaları, xüsusilə ali təhsil ocaqlarının kitabxana-informasiya fəaliyyətinin maddi-texniki və resurs bazasının gücləndirilməsi və kompleks inkişafı məsələləri mühüm yer tutur.

“Kitabxana işi haqqında” (1999), “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”(1998) Azərbaycan Respublikasının Qanunlarında, “Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması” haqqında, (2007) “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” (2008) Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamında, eləcə də digər müvafiq dövlət qurumlarının rəsmi əmr, sərəncam və direktiv xarakterli digər sənədlərində ali təhsil müəssisələrinin kitabxana-informasiya fəaliyyətinin optimallaşdırılması və hərtərəfli inkişafı üçün olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən müddəalar öz əksini tapmışdır.

Məktəb kitabxanalarının kadr strukturu yerli kontekstdən, qanunvericilikdən, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və təhsil sisteminin infrastrukturundan asılıdır. Araşdırmalar göstərir ki, məktəb kitabxanasının işinin effektivliyinin əsas göstəricisi ixtisaslı peşəkar məktəb kitabxanaçısıdır. IFLA və UNESCO-nun birgə hazırladığı - “Məktəb kitabxanaları haqqında manifest”də bu kitabxanaların ixtisasçıların əsas vəzifələri belə izah edilir: kitabdan, başqa informasiya mənbələrindən, bədii və sənədli, nəşr və elektron informasiya, lokal və məsafəli informasiyalardan istifadəni təmin etmək, dərslik və tədris materiallarında əks etdirilən məlumatları daha da dolğunlaşdırmaq.

Məktəb kitabxanası təhsilə xidmət etməklə yanaşı, şəxsi təhsilin və fasiləsiz təhsilin vasitəçisi olmalıdır. Bununla bağlı təhsil naziri Mikayıl Cəbbarov 16 dekabr 2014-cü iltarixində “Ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin mütaliə

vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi və onlarda müəllimlə mədəniyyətinin formalaşdırılması ilə bağlı tədbirlər barədə” müvafiq əmr imzalamışdır.

Məktəb kitabxanalarının Beynəlxalq Assosiasiyası (IASL) məktəb kitabxanalarının siyasət bəyannaməsini işləyib hazırlayıb. Bəyannamədə qeyd olunur:

“Məktəb kitabxanası təhsil prosesinin ayrılmaz bir parçasıdır və təhsildə çox mühüm rol oynayır”. Məqsədlərini aşağıdakı şəkildə hazırlamışdır:

- İnformasiya
- Təhsil
- Mədəniyyət
- Əylənərək öyrənmək

Kitabxana-müəllim-şagird üçlüyü hazırkı beynəlxalq təhsilin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Hər hansısa bir informasiya resurs mərkəzinin məqsəd və vəzifəsi öyrənmə prosesini dəstəkləmək, kitabxana informasiya xidmətini təkmilləşdirməkdir. Məktəb kitabxanalarını işini yaxşı təşkil etmək məqsədilə bir neçə təşkilatlar yaradılmışdır. Bunlardan biri “Məktəb Kitabxanaları Assosiasiyası” (School Library Association) dır. Mərkəzi İngiltərə olan bu Assosiasiya bütün məktəb kitabxanaları üçün əlçatandır. Müəyyən rüsum ödəməklə istənilən kitabxana Assosiasiyasının üzvü ola bilər. Mərkəz Kitabxanaçılar üçün çox zəngin informasiya resursuna malikdir. Eyni zamanda kitabxanaçılar üçün distant təlimlər də keçirir.

Yeni standartlara daha tez inteqrasiya olmağa başlayan təhsil müəssisələri bu sahədə daha əhəmiyyətli təcrübəyə malikdirlər. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bir neçə özəl məktəblər kitabxananın missiyası kimi **“Kitabxana siyasəti”** planı işləyib hazırlamışdır. Siyasət bəyannaməsi giriş, kitabxananın əlçatırlığı, sənədlərin dövriyyəsi, kitabxana qaydaları, müəlliflik hüquqları, internetdən istifadə, sənədlərin fondan çıxarılması və fondun yoxlanılması məsələləri öz əksini tapır.

Bu baxımdan Bakıda fəaliyyət göstərən **“Baku Oxford School”** öz işini çox müstəsna şəkildə qurur. Kembric beynəlxalq proqramı, Kembric İGCSE kimi bir neçə beynəlxalq təhsil proqramları ilə fəaliyyət göstərən məktəb öz kitabxanasını beynəlxalq təhsil standartları səviyyəsinə çatdırıb. Elm və təhsilə kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili sahəsində ənənəvi metodlarla yanaşı müasir “alətlər” formalaşmaqdadır. Rəqəmsal informasiya məkanında kitabxanaların günbəgün artan imkanları daha geniş fəaliyyət fərsətləri irəli sürür, yeni informasiya məhsulları meydana gəlir. Qloballaşan informasiya məkanında elmə və təhsilə kitabxana-informasiya xidmətinin təşkilinin əlaqələndirilməsi, məzmunlu və bitkin informasiya xidmətinin təşkilində beynəlxalq və regional layihələrin müstəsna əhəmiyyəti mövcuddur. Məhz bu baxımdan fasiləsiz təhsil beynəlxalq layihə olaraq, beynəlxalq normalara cavab verərək təşkil və tətbiq olunmaqdadır.

Bu işdə kitabxananın istifadə etdiyi kitabxana meneceri proqramı **“Destiny Libray Manager”** bütün dünyada çox geniş müəllim-şagird-oxucu

kütləsinə xidmət edir. Proqramın komplektləşdirmə mərhələsindəki hər bir kitab üçün ayrı bir barkod üstünlüyü vaxt itkisinin qarşısını alır. Ümumiyyətlə proqramın komplektləşdirmə mərhələsi çox operativ, əhatəlidir və hazırda bütün standartlara cavab verir. Kitabxana eyni zamanda Məktəb Kitabxanaları Assosiasiyasının üzvüdür.

Müasir dövrdə kitabxanaların beynəlxalq təhsil siyasətini yaratmaq, mükəmməlləşdirmək və beynəlxalq təhsilin bir parçası etmək üçün kitabxanaların elm və təhsil proqramları ilə qarşılıqlı əlaqələrini öyrənmək, onu proqnozlaşdırmaq və optimal modelini qurmaq ölkədə elm və təhsilə informasiya xidmətinin düzgün təşkili baxımından çox əhəmiyyətlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, elm və təhsilin informasiya təminatı qloballaşırsa eyni zamanda bu proses sürətlə kommersionlaşır. Bu baxımdan “Mendeley”-in, eləcə də bir çox informasiya resurslarının təcrübəsi diqqəti cəlb edir.

Mendeley - bibliografik məlumat kütlələrinin idarə olunması məqsədi ilə tərtib olunmuş pulsuz proqram təminatı olaraq yaradılmışdır. Bu proqram PDF formatında məlumatın sistemli mühafizəsini və istifadəsini, eləcə də alim və tədqiqatçıların sosial şəbəkələrinə əlçatırılıq təmin edirdi. Londonda, 2007-ci ildə nüfuzlu İT şirkətləri (Last.fm, Skype, Warner Music Group) eləcə də Kembric və Cons Xopkins universitetləri alimləri tərəfindən yaradılmış bu layihə böyük uğurla işə başladı və 2013-cü ildə Elsevier tərəfindən satın alındı. Bu zaman elmi ictimaiyyət proqramın ümumaçıq olması ilə əlaqədar öz narahatlığını bildirməyə başladı. Beləliklə dövrüyə daxil olan bütün uğurlu layihələr az bir müddətdə əmtəələşir və kommersionlaşdırma alətinə çevrilir.

Elsevier -dünyanın 4 nəhəng nəşriyyat evindən biridir. Burada dünyanın elmi məqalə və elmi jurnallarının hər il 25 faizi çap olunur. Elsevier 1880-cı ildə Amsterdamda (Niderland) yaranmış və hal hazırda İngiltərədə, ABŞ, Braziliya və bir sıra digər ölkələrdə filialları fəaliyyət göstərməkdədir. Dünya elmi və təhsilinin inkişafında əhəmiyyətli rolu ilə yanaşı bu müəssisə maliyyə siyasəti və müəllif hüququ sahəsində bir çox tənqidlərə məruz qalmaqdadır.

Nəticə: Kitabxana siyasəti dövlətin həm iqtisadi, həm təhsil, həm mədəniyyət, həm də informasiya siyasətinin üst-üstə düşdüyü sahədir. Cəmiyyətin sənəd-informasiya tələbatının ödənilməsi funksiyasını həyata keçirən bir təsisat kimi kitabxanalar vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında zəruri vasitə rolunu oynayır. Kitabxanalarının formasiya resurslarının zaman və məkan məhdudluğu yoxdur. Kitabxanaların təhsil funksiyalarının və təhsildəki əhəmiyyətli rolunun təhlili göstərir ki, beynəlxalq təhsildə kitabxanaların təhsil siyasətinin işlənilməsi hazırlanması günün tələbidir. Aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarət olan “Kitabxana Siyasəti” bəyannaməsinin işlənilməsi hazırlanması vacibdir:

1. Giriş.
2. Kitabxana və resurslara əlçatırılıq. Burada kitabxananın iş saatları, kitabxanada olan resurslar haqqında
3. Resursların dövrüyəsi.
4. Kitabxana qaydaları

5. Müəllif hüquqları
6. İnternetdən istifadə
7. Resursların fonddan çıxarılması
8. İntinventarlaşdırma

Ədəbiyyat

1. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik H.1-2.B., 2001- 400 s.
2. Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət. Bakı, Azərənəşr, 2012, 305 s.
3. Xələfov A.A. Kitabxanaçılıq fikirlərinin meydana gəlməsi, təşəkkülü və inkişafı // Kitabxanaşünaslıq və informasiya: elmi-nəzəri və praktiki jurnal. 2010, №2, s.7-20.
4. Streatfield, David and Markless, Sharon. Invisible Learning. The contribution of school libraries to teaching and learning. The British Library, 1994. Library & Information Research Report 98.
5. Taking a Closer Look at the School Library Resource Centre Self-Evaluation using Performance Indicators. SOEID/SCCC/SLA/SLIC, 1999
6. Hopkins, Dianne McAfee and Zweizig, Douglas L. "Introduction to the Theme Issue: Library Power Programme Evaluation". School Libraries Worldwide. Vol. 5 (2), 1999, p. i-vi.
7. www.sla.org.
8. www.edu.gov.az

Məqalə "Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası"nın 07 dekabr2018-ci il tarixli 04 sayılı iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.

**BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ NƏŞRİYYATINDA ÇAP EDİLMİŞ
DƏRSLİK VƏ DƏRS VƏSAİTLƏRİ
(1980-1990-cı illər)**

Zərinə Məsizadə

*Bakı Dövlət Universitetinin Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının magistrantı
Bakı, BDU, Azərbaycan
zmesizade@mail.ru*

Учебники и учебное пособие опубликованные в 1980- 1990 годах в издательстве бакинского государственного университета

Резюме: В статье приводятся сведения о статистическом анализе и структуре учебников и учебное пособие, изданных в издательстве Бакинского Государственного Университета в 1980-1990 гг.

Textbooks and training manual published in baku state university publishing house in 1980-1990

Abstract: This article deals with the statistical analysis and thematic structure of textbooks and training manuals published in 1980-1990 in the Baku State University Publishing House.

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, nəşriyyat, dərslik və dərs vəsaitlər

Ключевые слова: Бакинский государственный университет, издательство, учебники и учебное пособие

The key words: Baku State Universty, publishing, textbooks and training manuals

Giriş.

XX əsr Azərbaycan tarixində mühüm hadisələrlə yadda qalmışdır. Bu dövrdə xalqımızın əldə etdiyi ən önəmli nəəliyyətlərdən biri əsrin əvvəllərində ən böyük təhsil və mədəniyyət ocağımız olan Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması olmuşdur. Xalqımızın zəngin milli sərəvəti olan təhsil sisteminin yaranması, formalaşması və inkişafının əsasını təşkil edən Bakı Dövlət Universiteti cəmiyyətin təhsil və mədəni həyatının formalaşmasında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Ölkəmizin tərəqqisi və inkişafında çox böyük xidmətlər göstərən ziyalıların böyük əksəriyyəti məhz Bakı Dövlət Universitetinin yetirmələridir. Şanlı tariximizin yaradıcısı olan Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 23 ay fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq onun atdığı ən qüdrətli addımlardan biri 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetini yaratmaq olmuşdur.

Məsələnin qoyuluşu.

XX əsr həmçinin respublikamızda nəşriyyat işinin də əsridir. İnkişafda olan belə nəşriyyatlardan biridə əsası 1921- ci ildə “ Universitet xəbərləri” adlı elmi jurnalın redaksiyası ilə qoyulan və 1946-cı ildən nəşriyyat kimi fəaliyyətə başlayan Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatıdır. 1960-1980-ci illərdə bu

nəşriyyat redaksiya-nəşriyyat şöbəsinə çevrilmişdir. Yarandığı gündən etibarən Universitetdə tədris olunan bütün elm sahələrinə dair kitablar, dərsliklər və dərs vəsaitləri, məcmuələr, jurnallar, metodiki göstərişlər, proqramlar və s. nəşr etmişdir. [1]

Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatının kitab nəşri sahəsindəki fəaliyyəti 1980-ci illərdə xeyli inkişaf etmişdir. Universitet nəşriyyatında dövrü nəşrlərlə bərabər metodik göstərişlər, dərsliklər və dərs vəsaitləri monoqrafiyalar daha çox isə “ Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi” çapdan buraxılmışdır. “ Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi” ayrı-ayrı fakültələrdə elmdə əldə edilən nailiyyətlərə, aktual problemlərə həsr edilmişdir.

Məsələnin iahı.

Həmçinin bu dövrdə çox sayda dərslik və dərs vəsaitlərində çap olunmağa başlamışdır. Məsələn 1983-cü ildə V.M.Babazadə “ Geoloji kəşfiyyat, qazma-partlayış işləri və təhlükəsizlik texnikası” , F.Ağayeva “ Azərbaycan danışıq dilində normativ konstruksiyalar” M.İ.Əliyev “ Azərbaycan şəirinin vəznləri” və s. adlarda dərs vəsaitləri nəşr edilmişdir.

1984-cü ildə Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatında 6 adda Azərbaycan, 10 adda rus dilində dərs vəsaiti nəşr edilmişdir. Bu dərs vəsaitləri elmin müxtəlif sahələrinə aid edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır. [2]

1. N.A.Vəliyev və M.N.Məmmədov “ Qurunun hidrologiyası”
2. B.Z.Əliyev “ Ümumi fizika kursu”
3. İ.S.Əliyev “ Azərbaycan Sovet poeziyası”
4. M.S.Ələkbərov “ Xətti fəzalar və operatorlar”
5. O.H.Əkbərov, T.H.Xanlarov “ Polimerlərin alınma reaksiyaları”
6. C.A.Məmmədov “ Ərəb ölkələrinin coğrafiyası” .

Bundan əlavə həmin ildə 20 adda Azərbaycan və 11 adda rus dilində proqram və metodik göstərişlər buraxılmışdır.

1985-ci ildə isə 24 adda ana dilində adda rus dilində dərs vəsaiti buraxılmışdır. Çap edilən dərs vəsaitlərinə aşağıdakıların nümunə göstərə bilərik.

1. A.M.Abbasov “ Variasiya hesabı və optimal idarəetmənin başlanğıcı”

2. N.T.Abbasov , B.H.Salayeva “ Tenzor hesabı və onunun tətbiqi”

3. H.S.Abbasov “ Dənizlər faunası”

4. A.Aslanov “ Hidrogeologiyadan laborator və çöl işləri”

5. Ə.Bağirov “ Azərbaycan dilinin üslubiyatı”

6. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, İ.Ə.Seyidov “ Məhkəmə psixologiyası məsələləri”

7. S.Q.Əlizadə “ Orta əsrlərdə Azərbaycan yazı dili”

8. K.Əliyev “ Üslubiyat və üslublar sistemi”

9. H.R.Əliyev “ Ümumi antropomika problemləri”

10. R.Ə.İsmayılov “ Suda-quruda yaşayanlar və sürünənlər biologiyası” və s. [2]

Ümumiyyətlə 1986-1987-ci illər Bakı Dövlət Universitetinin kitab nəşri sahəsindəki fəaliyyəti geniş miqyas almışdır. 1986-cı ildə Universitet mətbəəsində 15 adda dərs vəsaiti çap edilmişdir. 1987-ci ildə isə Universitetin müəllim heyətinin 24 adda dərs vəsaiti müxtəlif fənlər üzrə işıq üzü görmüşdür. Nəşr olunmuş dərs vəsaitlərinə bunları misal göstərə bilərik.

1. Ə.Z.Abdullayev “ Sintaksisin aktual məsələləri”
2. F.Ağayeva “ Danışiq dilində leksik və sintaktik vahidlər”
3. F.Q.Ağamalıyev, Ə.Ə.Mehrəliyev “ Onurğasızların müqayisəli anatomiyasının əsasları”
4. Ş.Qurbanov “ XX əsr rus ədəbiyyatı tarixinə dair oçerklər”
5. M.N.Ələsgərov , Q.S.Əliyev “ SSRİ -nin milli dövlət quruluşu”
6. Ə.İ.Əsgərov “ Beynəlxalq hüququn anlayışı, onun mahiyyəti və vəzifələri”
7. Q.K.Namazov, R.İ.Muradov “ Cəbr və analizlərin başlanğıcı kursunun bəzi məsələləri”
8. F.Y.Səməndərov “ Sovet kriminologiyasının bəzi məsələləri”
9. K.İ.Xudaverdiyev “ Qeyri-xətti hiperbolik tənliklər üçün qoyulmuş çox ölçülü qarışıq məsələ”
10. Ş.A. Hüseynov “ Azərbaycan dilində ilk bolşevik nəşrlər”
11. G. Hüseynoğlu “ Müşviqin yaradıcılıq yolu “ və s.

1988-1990-cı illərdə isə digər illərə nisbətən daha az sayda dərslik və dərs vəsaiti nəşr olunmuşdur. 1988-ci ildə dilçilik sahəsində 2 adda dərslik və dərs vəsaiti çıxmışdır ki, buna Ə. Rəcəbov “Orxon-Yenisey abidələri dilində fəlin tərzləri” adlı dərs vəsaitini misal göstərə bilərik.

1989-cu ildə tarix üzrə 2 adda dərs vəsaiti Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmişdir.

1. C.C.Əliyarov, F.R.Mahmudov “ Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar”,
2. T.Ş.Baxşəliyev “ Изменения в численности и составе интеллигенции Азербайджанской”

İncəsənət elmi üzrə 1 dərslik, biologiya elmi üzrə də 1 dərslik işıq üzü görmüşdür.

1. N.C.Mehdiyeva “ Azərbaycan yaradıcılıq ittifaqlarının kütləvi təbliğat sahəsində fəaliyyəti”
2. N. Qəmbərova, B.Qnis “ Suda həll olunan zülalların ali bitkilərdən ayrılması”

1990-cı ildə isə dilçilik sahəsi üzrə 2 adda dərslik Azərbaycan və rus dillərində ədəbiyyat sahəsində 1 dərslik nəşr edilmişdir.

1. H.Mirzəzadə “ Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası: Dərslik, işlənmiş və əlavələr edilmiş 2-ci nəşri”
2. Яббаров Г.А., Т.Ю.Абдуллаева “Практический курс русского языка : для студентов азербайджанских групп педагогических вузов”

Həmçinin digər təbiət elmləri üzrə cəmi 5 dərslik və 1 dərs vəsaiti nəşr edilmişdir. Bunlar riyaziyyat, biologiya coğrafiya elm sahələrinə aiddir.

1. V. Hasilov “ Ali riyaziyyat və riyazi statistikanın elementləri”
  2. G.İ. Xudaverdiyev “Qeyri-xətti hiperbolik tənliklər üçün qoyulmuş çoxölçülü qarışıq məsələ”
  3. R.A. Qədimov., İ.B.Məmmədov, C.Ə.Culfayev “ Xüsusi epizotologiya”
  4. F.N.Milkov., N.A.Qvozdetski “ SSRİ-nin fiziki coğrafiyası. Ümumi icmal. SSRİ-nin Avropa hissəsi Qafqaz”
  5. T.G.Həsənov “ Coğrafiyanın tədqiqat metodları”
- Müstəqillik əldə edildikdən sonra isə Universitet nəşriyyatında dərslik və dərs vəsaitlərinin həmçinin digər informasiya materiallarının nəşri artmış və bu məsələyə daha çox diqqət yetirilməyə başlamışdır.[3]

Nəticə.

Bakı Dövlət Universiteti yarandığı gündən cəmiyyətimizin təhsil və mədəni həyatında, onun potensial inkişafında misilsiz xidmətlər göstərmişdir.1980-1990-cı illərdə Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatçılıq fəaliyyəti də xeyli inkişaf etmişdir, Universitetin təhsil sisteminin formalaşmasında müxtəlif elm sahələrinə aid dərsliklər və dərs vəsaitləri nəşr edilmişdir.Bu dərslik və dərs vəsaitlərinin məqalədə illər üzrə statistik göstəriciləri, struktur quruluşu verilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev B. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatçılıq fəaliyyəti. Monoqrafiya. Bakı UniPrint, 2010, 144s.
2. Atakişiyev A. Bakı Dövlət Universitetinin tarixi.-Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1989.-810s.
3. Quliyeva Ş.T. M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatının nəşrləri: bibliografik göstərici (1987-1997-ci illər). –Bakı. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1999.-115s.
4. www.bsu.edu.az
5. www.anl.az

*Məqalə “Bibliografiyaşünaslıq kafedrası”nın
28 noyabr 2018-ci il tarixli 03 saylı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

**2010-2018-ci İLLƏRDƏ BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNİN
NƏŞRİYYATINDA ÇAP OLUNMUŞ JURNALLAR
(statistik təhlil)**

Jalə İsmayılova

*Bakı Dövlət Universitetinin Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının magistrantı
Bakı, BDU, Azərbaycan
jale.ismaylova.2016@mail.ru*

Журналы, изданные в издательстве Бакинского государственного университета в 2010-2018 годах (Статистический анализ)

Резюме: В статье рассматривается деятельность Бакинского государственного университета по изданию научных журналов, которая является основным направлением издательской деятельности в 2010-2018 годах.

Journals published in the publishing house of Baku State University in 2010-2018 (Statistical analysis)

Abstract: The article examines the activity of Baku State University in the publishing of scientific journals, which is the main direction of publishing activity in 2010-2018.

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, nəşriyyat, elmi jurnallar.

Ключевые слова: Бакинский государственный университет, издательство, научные журналы

Keywords: Baku State University, publishing, scientific journals.

Giriş.

Tarixən vətənpərvər ziyalıların yetişdirilməsində böyük töhfə verən Bakı Dövlət Universiteti ali təhsilin inkişafında xüsusi bir yer tutur. Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycanın ilk universitetidir. Dünya məkanına inteqrasiya, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, yeni elmi məktəblərin formalaşdırılması kimi vəzifələri yerinə yetirən Bakı Dövlət Universiteti çətin və şərəfli bir tarixi yol keçib.

Məsələnin qoyuluşu.

Bakı Dövlət Universitetinin yaranmasının ilk günlərindən kitab, jurnal, qəzet nəşrinin təşkilinə də başlanmışdır. Tarixi Bakı Dövlət Universitetinin yaranması ilə sıx bağlı olan “Bakı Universiteti” nəşriyyatı redaksiya-nəşriyyat şöbəsi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı respublika təhsil sistemində öz mətbəəsi olan yeganə nəşriyyat idi.[2]

1991-ci il oktyabr ayının 18-də ölkəmiz müstəqillik bəyannaməsi qəbul etmiş və müstəqil dövlət kimi, öz fəaliyyətini qurmağa və inkişaf etdirməyə çalışmışdır. Belə şəraitdə respublikanın bütün nəşriyyatlarının, o cümlədən “Bakı Universiteti” nəşriyyatının fəaliyyəti üçün çox gözəl şərait yaranmışdır

və bütün bunlar nəşriyyatın inkişafına müəyyən qədər müsbət təsir göstərmişdir.[1]

Məsələnin izahı.

“Bakı universiteti” nəşriyyatı dərslük, dərslər vəsaitləri, proqram və metodik göstərişlərin, hətta irihəcmli monoqrafiyaların çap edilməsi sahəsində ciddi uğurlar qazanmağa başlamışdır. “Bakı universiteti” nəşriyyatında jurnallar da çap edilirdi. Bunlara “Bakı Universitetinin Xəbərləri”, “Tətbiqi və Hesablama Riyaziyyatı” (Applied and Computational Mathematics an International Journal), “Turkic World Mathematics Society Journal Of Pure And Applied Mathematics” Jurnalı (“Nəzəri və Tətbiqi Riyaziyyat” Jurnalı), “Kitabxanasunaslıq və İnformasiya”, “Kitabxanasunaslıq və Bibliografiya-Elmi Nəzəri Təcrübi Jurnal”, “Təbii Resurslar Jurnalı” “Psixologiya (Elmi-Praktik Jurnal)”, “Beynəlxalq Hüquq və İnteqrasiya Problemləri (Elmi-Analitik Və Praktiki Jurnal)”, “Dil və Ədəbiyyat (Nəzəri, Elmi, Metodik Jurnal)”, “Folklorşünaslıq Məsələləri” («Dil və Ədəbiyyat» Jurnalına əlavə kimi nəşr olunur)”, “Pedaqoji Aləm” aiddir.[4]

Nəşriyyatın çap etdiyi mühüm jurnallardan biri “Bakı Universitetinin Xəbərləri” jurnalıdır. «Bakı Universitetinin Xəbərləri» elmi jurnalı 4 seriyadan ibarətdir: Humanitar elmlər seriyası; Təbiət elmləri seriyası; Sosial-siyasi elmlər seriyası; Fizika-riyaziyyat elmləri seriyası. Hər seriya ildə 4 dəfə nəşr olunur. Jurnalın 4 seriyasının hər bir nömrəsində məqalələr azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr olunur. **Bakı Universitetinin Xəbərləri jurnalının elektron versiyası "Universitetdaxili 50+50 grant layihəsi" çərçivəsində hazırlanmışdır.**

Humanitar elmlər seriyası dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, tarix, şərqşünaslıq, jurnalistika, kitabxanasunaslıq, metodika və digər humanitar sahələr üzrə son elmi xəbərləri oxucu auditoriyasına çatdırır. Bu seriyada 2010-2018-ci illər ərzində 32 nömrədə cəmi 985-ə yaxın məqalə öz əksini tapmışdır.

Sosial-siyasi elmlər seriyası hüquq sahəsini bütövlükdə, fəlsəfə, iqtisadiyyat, psixologiya, sosiologiya, politologiya elmlərini əhatə edir. Bu seriyada 2010-2018-ci illər ərzində 32 nömrədə 450 yaxın məqalə əhatə olunmuşdur.

Təbiət elmləri seriyasında kimya, biologiya, geologiya, coğrafiya və başqa sahələr üzrə elmi məlumatlar verilir. 2010-2018-ci illərdə seriyanın 32 nömrəsində cəmi 730-ayaxın məqalə öz əksini tapmışdır.

Fizika-riyaziyyat elmləri seriyasında dəqiq elm kimi riyaziyyat, mexanika, fizika, informatika, astrofizika və başqa sahələrə dair elmin son yenilikləri əksini tapır. Seriyanın 2010-2018-ci illər ərzindəki 34 nömrəsində 450 yaxın məqalə əhatə olunmuşdur.[3]

Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatında çap olunmuş jurnallara “Kitabxanasunaslıq və bibliografiya” və “Kitabxanasunaslıq və informasiya” jurnallarını göstərə bilərik. “Kitabxanasunaslıq və bibliografiya” jurnalının ilk nömrəsi 1997-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Jurnalın təsir edilməsində məqsəd

Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində kitabxanaşünaslığın, biblioqrafiyaşünaslığın və kitabşünaslığın müasir problemlərinə aid yazılmış elmi-tədqiqat əsərlərini işıqlandırmaq, alim və mütəxəssislərimizin bu sahələrdə apardıqları elmi-təcrübi araşdırmaların nəticələrini geniş kitabxana ictimaiyyətinə çatdırmaqdır. Nəşr olunduğu on iki il ərzində “Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya” jurnalı Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin professor-müəllim heyəti və tələbə kollektivi ilə yanaşı, bütövlükdə respublikamızda mədəniyyət, o cümlədən kitabçılıq, kitabxana işi, biblioqrafiya sahələrində çalışan mütəxəssislər üçün gərəkli vəsaitə çevrilmişdir. 2010-2018-ci il ərzində jurnalın cəmi 16 nömrəsi çıxmışdır. Hər ildə 2 nömrəsi çap olunmuşdur. 2010-cu ildə 2 nömrədə cəmi 38 məqalə, 2011-ci ildə 31 məqalə, 2012-ci ildə 40 məqalə, 2013-ci ildə 17 məqalə, 2014-cü ildə 31 məqalə, 2015-ci ildə 26 məqalə, 2016-cı ildə 16 məqalə, 2017-ci ildə 35 məqalə, 2018-ci ildə 19 məqalə əhatə olunmuşdu. Cəmi isə 2010-2018-ci illərdə jurnalda 253-ə yaxın məqalə öz əksini tapmışdır.

“Kitabxanaşünaslıq və informasiya” jurnalının 2010-2018-ci illər ərzində 23 nömrəsində cəmi 323 məqalə, 2010-cu ildə cəmi 40 məqalə, 2011-ci ildə 71 məqalə, 2012-ci ildə 45 məqalə, 2013-cü ildə 43 məqalə, 2014-cü ildə 31 məqalə, 2015-ci ildə 36 məqalə, 2016-cı ildə 23 məqalə, 2017-ci ildə 34 məqalə öz əksini tapmışdır.

Digər bir jurnal “Turkic World Mathematics Society journal of Pure and Applied Mathematics” (“Nəzəri və tətbiqi riyaziyyat” jurnalı) jurnalıdır. Bu jurnalı nəzəri və tətbiqi-riyaziyyatın müxtəlif sahələrinə aid keyfiyyətli məqalələr çap edir. Jurnalda məqalələr ingilis dilində verilir. Jurnalın 2010-2018-ci illər ərzində nəşr olunmuş 16 nömrəsində 203 məqalə əhatə olunmuşdur belə ki, 2010-cu ildə cəmi 2 nömrəsində 30 məqalə, 2011-ci ildə 29 məqalə, 2012-ci ildə 30 məqalə, 2013-cü ildə 26 məqalə, 2014-cü ildə 23 məqalə, 2015-ci ildə 27 məqalə, 2016-cı ildə 18 məqalə, 2017-ci ildə 20 məqalə əhatə olunmuşdur.

Nəşriyyatda çap olunan digər jurnallardan biri də Applied and computational mathematics (“Tətbiqi və hesablama riyaziyyatı”) jurnalıdır. Tətbiqi və Hesablama Riyaziyyatı Beynəlxalq Jurnalı 2002-ci ildə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Bakı Dövlət Universiteti Tətbiqi Riyaziyyat İnstitutu tərəfindən yaradılıb. Tətbiqi və Hesablama Riyaziyyatı jurnalı hesablama və tətbiqi riyaziyyatda geniş mövzularda nəşr, yüksək keyfiyyətli sənədləri nəzərdən keçirir. Jurnalda məqalələr ingilis dilində verilir. 2010-2018-ci illərdə “Tətbiqi və hesablama riyaziyyatı” jurnalının 27 nömrəsində cəmi 250-yə yaxın məqalə öz əksini tapmışdır.[3]

“Folklorşünaslıq Məsələləri” jurnalı 1991-ci ildən Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur. Məcmuə ildə 1 dəfə nəşr olunur. Hər cildə Azərbaycan dili ilə yanaşı, türk, rus və ingilis dillərində

məqalər nəşr olunur. 2010-2018-ci illərdə jurnalda cəmi 94 məqalə əhatə olunmuşdur.

Nəticə.

Azərbaycan xalqının milli iftixarı olan Bakı Dövlət Universiteti təhsilin, mədəniyyətin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Universitetin missiyasının yerinə yetirilməsində Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatçılıq fəaliyyəti böyük rol oynayır. Bu məqalədə Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatında 2010-2018-ci illərdə çap olunmuş jurnalların statistik təhlili aparılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev B. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatçılıq fəaliyyəti. Monoqrafiya. Bakı: UniPrint, 2010.-144s.
2. Atakişiyev A. Bakı Dövlət Universitetinin tarixi.-Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1989.-810s.
3. www.bsu.edu.az
4. www.anl.az

*Məqalə “Bibliografiyaşünaslıq kafedrası”nın
28 noyabr 2018-ci il tarixli 03 sayılı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*

*** **

*Jurnal «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 19.12.2018.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 9.75 ş.ç.v. Tiraj: 120.
Sifariş № 327. Qiyməti müqavilə ilə.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA
MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az